

ОҚТУСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

№2 (02)

**Шымкент
2014**

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

БАС РЕДАКТОРЫ

АЯШЕВ О.А. – п.ғ.д., профессор

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Айтбайұлы Ө. – ф.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Балабеков О.С.** – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Надиров Н.К.** – х.ғ.к., профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Нұрлыбекова А.Б.** – п.ғ.д., профессор (бас редактордың орынбасары); **Амирғазин Қ.Ж.** – п.ғ.д., профессор (Ресей); **Аширов Ә.Ә.** – х.ғ.д., профессор; **Дмитрюк Н.В.** – ф.ғ.д., профессор; **Досбенбетова А.Ш.** – п.ғ.д., профессор; **Жапбаров А.** – п.ғ.д., профессор; **Исабек Б.Қ.** – тарих ғ.к., доцент, **Любчик С.** – PhD докторы, профессор (Португалия); **Подушкин А.Н.** – тарих ғ.д., профессор; **Рахымбек Д.** – п.ғ.д., профессор; **Тәңірбергенов М.Ж.** – п.ғ.д., профессор; **Фризен В.** – филос.ғ.к. (Германия); **Шыныбаев М.Д.** – ф.-м.ғ.д., профессор; **Байғұтова А.** – ф.ғ.к., жауапты хатшы.

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКЦИЯ

Байырбекова Л., Аблаев Н., Бейсенбаева Р., Жүнісқожаев А.Т.

Журнал Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат агенттігінде тіркеліп, **6.06.2014 ж. №14373-ж** куәлігі берілген.

Меншік несі: «Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны.

2014 жылдың қараша айынан шыға бастады. Жылына 4 рет жарық көреді.

Мақала авторларының пікірлері редакция көзқарасын білдірмейді. Мақалада баяндалған мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.

Редакцияның мекенжайы:

160012, Шымкент қаласы,
Байтұрсынов көшесі, 13
113А-каб., тел. 87056870950;
87023164227, 87471075970
e-mail: yukgpi_khabarshy@mail.ru

ISBN978-9965-07-613-8 © Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік

педагогикалық институты
Қазақстан Республикасы, 2014

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

УДК 378.022.026

К ВОПРОСУ ОБ ОБНОВЛЕНИИ СТРУКТУРЫ И СОДЕРЖАНИЯ ЛЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

БАЙДЫБЕКОВА Е.И., СТЫЧЕВА О.А.

Данная статья посвящена описанию специфики проведения проблемных лекций с использованием информационно-компьютерных технологий.

Ключевые слова: информационная лекция, проблемная лекция, проблемный вопрос, проблемная ситуация, дидактические условия, дидактические требования, информационно-компьютерные технологии.

На смену традиционной информационной лекции в современный вуз пришли и активно осваиваются преподавателями проблемные лекции, лекции-визуализации, лекции-полилоги, лекции-пресс-конференции, лекции-дискуссии. Форма проведения лекции, а также отбор методов и приемов презентации материала определяются степенью его сложности, уровнем подготовки студентов и характером востребованности получаемых теоретических сведений. Приемы, используемые на указанных формах занятий, в практике преподавания вузовских дисциплин синтезируются, что позволяет говорить о возможностях их комбинирования. Данная статья посвящена описанию специфики проведения проблемных лекций с использованием информационно-компьютерных технологий.

Проблемная лекция содержит вопросы, которые необходимо решить в ходе изложения материала, с помощью проблемной лекции обеспечивается достижение трех основных дидактических целей:

- 1) усвоение студентами теоретических знаний;
- 2) развитие логического мышления;
- 3) формирование познавательного интереса к содержанию учебного предмета и профессиональной мотивации будущего специалиста [1].

Практика свидетельствует, что цель проблемной лекции достигается при условии дидактически грамотной организации взаимодействия преподавателя и студентов. Во время лекции педагог использует такие средства общения, которые обеспечивают высокую рейтинговую оценку самой личности лектора, поскольку чем ближе педагог к некоторому образцу профессионала, тем большее влияние он оказывает на студентов и тем легче достигаются результаты обучения [2].

На проблемной лекции в совместной деятельности преподавателя и студентов реализуются задачи общего и профессионального развития личности специалиста. В отличие от информационной лекции, в которой материал предлагается преподавателем в виде известных, подлежащих лишь запоминанию сведений, на проблемной лекции новое знание усваивается в процессе личностного поиска, что позволяет создать у студентов иллюзию «открытия». Проблемная лекция строится таким образом, чтобы сам процесс познания приближал студента к исследовательской деятельности.

Проблемная лекция строится таким образом, чтобы обусловить появление вопроса в сознании студента. Учебный материал представляется как проблема, имеющая логический формат познавательной задачи, отмечающая некоторые противоречия в ее условиях и завершающаяся вопросами, которые это противоречие объективируют. Проблемная ситуация возникает после обнаружения противоречий в исходных данных учебной проблемы. Для проблемного изложения обычно отбираются важнейшие разделы курса, которые составляют основное концептуальное содержание дисциплины, являются наиболее важными для будущей профессиональной деятельности и наиболее сложными для усвоения обучающимися [3].

Учебная проблема и система соподчиненных подпроблем, составленных преподавателем до занятия, разворачиваются на лекции благодаря живому общению. С помощью соответствующих методических приемов (постановка проблемных вопросов, выдвижение гипотез и их подтверждение или опровержение, показ части опорной схемы и др.) преподаватель побуждает обучаемых к совместному размышлению, дискуссии, которая может начаться непосредственно на лекции и быть продолжена на семинаре. Таким образом, чтобы лекция стала проблемной, необходимо выполнение двух взаимосвязанных условий:

- 1) реализация принципа проблемности при отборе и дидактической обработке содержания учебного курса до лекции;
- 2) реализация принципа проблемности при развертывании этого содержания непосредственно на лекции.

Первое достигается совместной разработкой системы познавательных задач – научных проблем, отражающих основное содержание учебного предмета; второе – построением лекции как полилогического общения преподавателя со студентами. Примечательно, что в данной ситуации возникает возможность для внутреннего диалога, когда вопросы могут возникнуть у студентов. Им предстоит либо искать на них ответы, либо фиксировать такие вопросы в конспекте для последующего выяснения деталей в ходе выполнения самостоятельных заданий, индивидуальной

консультации с преподавателем или же в процессе обсуждения с другими студентами (например, на семинаре).

Для организации общения в ходе проблемной лекции рекомендуется учитывать следующие условия:

- преподаватель входит в контакт со студентами не как «законодатель», а как собеседник, пришедший на лекцию «поделиться» с ними своими знаниями и наблюдениями, рассказать о своем видении исследуемой проблемы:

- преподаватель не только признает право студента на собственное суждение, но и заинтересован в нем: он обращается к их жизненному опыту, привлекает материал прошлых занятий и смежных дисциплин;

- новое знание выглядит истинным не только в силу авторитета преподавателя, ученого или автора учебника, но и в силу доказательства его истинности системой рассуждений;

- материал лекции включает обсуждение различных точек зрения на решение учебной проблемы, воспроизводит логику развития науки, ее содержания, показывает способы разрешения объективных противоречий в истории исследуемого вопроса;

- общение со студентами строится таким образом, чтобы подвести их к самостоятельным выводам, сделать соучастниками процесса подготовки, поиска и нахождения путей разрешения противоречий, созданных самим же преподавателем;

- преподаватель строит вопросы к вводимому материалу, вызывает вопросы у студентов и стимулирует самостоятельный поиск ответов на них по ходу лекции.

Специфика проблемной лекции заключается еще и в том, что студенту предстоит фиксировать материал. Нетрудно убедиться, что в ходе проблемной лекции гораздо сложнее оформить конспект, чем в ходе традиционной. Инновационный подход заключается в тщательном продумывании записи: студентам необходимо умение составлять опорные таблицы и схемы, использовать сигнальные фломастеры, определять направления самостоятельной внеаудиторной работы. Для управления мыслительной деятельностью студентов на проблемной лекции предлагаются заранее составленные преподавателем проблемные и информационные вопросы, и запись, сделанная по ходу усвоения материала, должна отражать их специфику.

Напомним, что информационные вопросы ставятся с целью актуализации уже имеющихся у студентов знаний, необходимых для понимания проблемы и начала умственной работы по ее разрешению. Информационные блоки сведений связаны с теми знаниями студентов,

которые они уже имеют и с опорой на которые организуется поиск ответов на проблемные вопросы. Проблемные вопросы – это вопросы, ответ на которые не содержится ни в прежних знаниях обучаемых, ни в предъявляемой информации; это вопросы, вызывающие интеллектуальные затруднения у студентов. Эти вопросы содержат в себе еще не раскрытую проблему, область неизвестного, новые знания, для добывания которых необходимо какое-то интеллектуальное действие, определенный целенаправленный мыслительный процесс. С помощью умелого сочетания проблемных и информационных вопросов преподаватель может развивать индивидуальные особенности каждого студента.

Современный формат придает проблемной лекции обращение к информационно-компьютерным технологиям (ИКТ). Включение в учебный процесс цифровых образовательных ресурсов позволяет успешнее решать различные дидактические задачи, повышает учебную мотивацию студентов и включает их в активную познавательную деятельность. Процесс информатизации высшей школы обеспечил оснащение её современной компьютерной техникой, предоставил доступ к компьютерам и педагогам, и студентам. Все это служит ярким доказательством эффективности использования на занятиях в вузе всей системы ИКТ. В практике вузовской подготовки будущих учителей большое значение в плане профессионализации имеют занятия, получившие в дидактике название *лекций-визуализаций*.

Лекция-визуализация является результатом нового использования принципа наглядности: общеизвестно, что содержание данного принципа меняется под влиянием открытий психолого-педагогической науки, дальнейшей разработки форм и методов активного обучения. Психологические и педагогические исследования показывают, что наглядность не только способствует более успешному восприятию и запоминанию учебного материала, но и позволяет активизировать умственную деятельность, глубже проникать в сущность изучаемых лингводидактических явлений, показывает его связь с творческими процессами принятия решений, подтверждает регулирующую роль образа в деятельности человека. Лекция-визуализация с использованием проблемного метода – современная и эффективная форма вузовских аудиторных занятий.

Лекция-визуализация учит студентов преобразовывать устную и письменную информацию в визуальные образы, что формирует у них профессиональное мышление за счет систематизации и выделения наиболее значимых, существенных элементов содержания обучения. Процесс визуализации способствует свертыванию мыслительных операций, включению разных видов информации в наглядный образ, призванный быть

воспринятым, а в ходе дальнейшей работы развернутый и служащий опорой для мыслительных и практических действий. Во время проведения лекции часть учебного материала предлагается студентам в виде схем, которые являются наглядной опорой на этапе презентации нового материала. Схемы играют роль носителей информации, что позволяет сконцентрировать внимание студентов на наиболее важных, ключевых моментах содержания лекции, способствует его пониманию и усвоению.

Практика свидетельствует: любая форма наглядной информации содержит элементы проблемности (подготовка сообщения по опорной таблице, создание схемы, определение взаимосвязей и взаимовлияния научных фактов на основе внутрипредметных и межпредметных сопоставлений и др.). Поэтому лекция-визуализация способствует созданию проблемной ситуации, разрешение происходит на основе анализа, синтеза, обобщения, свертывания или развертывания информации, т.е. путем организации активной мыслительной деятельности. Задача преподавателя – применять такие средства демонстрации, которые не только дополняют словесную информацию, но и сами являются ее носителями. Давно доказано: чем больше проблемности в наглядной информации, тем выше степень мыслительной активности студента [4].

Подготовка к указанному виду лекции заключается в том, чтобы изменить, переконструировать учебную информацию по теме лекционного занятия в визуальную форму для представления студентам. Чтение лекции сводится к связному, развернутому комментированию студентами под руководством преподавателя подготовленных наглядных материалов, полностью раскрывающих тему данной лекции. Представленная таким образом информация должна обеспечить систематизацию имеющихся у студентов знаний, создание проблемных ситуаций и возможности их разрешения. Демонстрация графической и изобразительной наглядности является важным приемом в познавательной и профессиональной деятельности, а следовательно, применение ИКТ на занятиях играет большое значение для формирования педагогических умений.

Организуя лекцию-визуализацию, следует исходить из важности определенной наглядной логики и ритма подачи учебного материала. Для этого можно использовать комплекс информационно-компьютерных возможностей, в том числе – с привлечением гротескных форм, а также с учетом цвета, графики, сочетания словесной и наглядной информации. Важны дозировка использования материала, мастерство и стиль общения преподавателя со студентами. Этот вид лекции лучше всего использовать на этапе введения студентов в новый раздел, тему, дисциплину. Возникающая при этом проблемная ситуация создает психологическую установку на

изучение материала, развитие навыков в использовании компьютерной поддержки. Она ориентирует студентов в имеющемся на электронных носителях материале, дает возможность сравнивать и сопоставлять имеющиеся классификации, типологические характеристики, последовательность поисковых операций.

Основная трудность лекции-визуализации состоит в выборе и подготовке системы средств наглядности, дидактически обоснованной подготовке процесса ее чтения с учетом психофизиологических особенностей студентов и уровня их знаний. Безусловно, пользуясь компьютерной поддержкой, преподаватель найдет нужную ему информацию, но педагогический аспект проблемы должен ориентировать его на подготовку собственных слайдов, на разработку авторских презентаций. Такие умения педагога служат действенным способом профессиональной подготовки будущего учителя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. – М., 1993.
2. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики: Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании. – М., 1991.
3. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. – М., 2007.
4. Смолкин А.М. Методы активного обучения. – М., 1995.

БАЙДЫБЕКОВА Е.І., СТЫЧЕВА О.А. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОО-ДАҒЫ ДӘРІС САБАҚТАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫН ЖАҢАРТУ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

Мақала күрделі дәріс сабақтарды ақпараттық-компьютерлік технологияларды пайдалану арқылы өткізудің ерекшеліктерін сипаттауға арналған.

Кілт сөздер: ақпараттық лекция, проблемалық жағдаят, дидактикалық шарттар, дидактикалық талаптар, ақпараттық-компьютерлік технологиялар.

BAIDYBEKOVA E.I., STYCHEVA O.A. INTERACTIVE LECTURE EMPLOYMENTS IN PEDAGOGICAL INSTITUTION OF HIGHER LEARNING

This article is sanctified to description of specific of realization of problem lectures with the use of informatively-computer technologies.

Keywords: institution of higher learning didactics, interactive educating, lecture, lecture-conversation, Lecture-polylogue, lecture-press-conference, lecture-discussion.

УДК 378

ШКОЛА И БУДУЩЕЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

КАРАКУЛОВ К.Ж., БЕКСЕЙТОВА Г.М., ЕСТАЕВА А.О.

В статье рассматриваются педагогические исследования педагогов-практиков, их практический опыт, цель, воспитание и образование учащихся.

Ключевые слова: семья, школа, обучение, воспитание, образование учащихся, труд, практика, педагогические исследования.

Современная педагогическая наука не способна сделать ни одного шага вперед без связи с семьями, школьной практикой и производством. Педагогическая наука зарождалась и развивалась не в тиши лаборатории, а в семье, в школе, на производстве, иными словами, в процессе живой педагогической деятельности. Труд педагога-исследователя плодотворен лишь при опоре на жизнь всего общества.

У педагога-практика и у педагога-исследователя общая цель – обучение, воспитание, образование учащихся. Определяющее условие достижения цели также общее: знание человека и всестороннее научное познание человека. Следовательно, только тот педагог-исследователь способен оправдать свое общественное назначение, который тесно связан с жизнью школы, материальным производством, коллективом учащихся и педагогов-практиков. Практический опыт семьи, школы, производства питает мысль исследователя.

Мысль педагога-исследователя питают также и история общества, и история педагогической мысли, психология, научная философия, социология, физиология человека, художественная литература и искусство. Все духовные богатства, созданные и создаваемые человечеством – неиссякаемый источник педагогической мысли. Но этот источник полноценно питает мысль исследователя только в том случае, если исследователь знает все тонкости жизни современных семей, школы, знает их достижения и вопросы, волнующие педагогов-практиков.

Результаты педагогических исследований – желает того или же не желает исследователь – быстро и неизбежно предстают перед судом педагогов-практиков. Отдельные исследователи, тешащие себя мыслью, что их труды не подлежат суду современников, не видят педагоги-практики, заблуждаются. Многоопытные педагоги-практики способны видеть перспективу развития школы и педагоги несравненно более дальнюю чем на то способен исследователь, самоизолировавшийся от современной семьи, школы и замкнувшийся в четырех стенах лабораторий. А история школы и

педагогика богата фактами, дающими основание утверждать, что наука развивалась трудом исследователей, занимавшихся решением злободневных вопросов текущей многогранной жизни. В педагогической науке еще много невыявленных связей и зависимостей, где есть возможность приложить силы педагогам-исследователям [1].

Будущее рождается сегодня. Теорию школы будущего, педагогику будущего можно успешно разрабатывать лишь при опоре на весь опыт прошлого и настоящего, на открытие зародышей будущего в настоящем. У любого вопроса, рассматриваемого в современной педагогической мысли – надежное средство предупреждения, возможных ошибок в отборе проблем исследования, а самое главное, в выборе направления исследования. Знание истории увеличивает вероятность современных задач педагогической науки.

В многогранном спектре научных дисциплин педагогика наиболее близка к народу. Люди заботятся о своих потомках, и поэтому родителей, естественно, волнуют вопросы педагогики: народ не только «потребитель», а и разработчик вопросов воспитания. Так было в прошлом, тем более так есть в настоящем. Многие прогрессивные семейные традиции народов складывались в известной мере под благотворным влиянием народной педагогики.

Современные наблюдательные педагоги-практики свидетельствуют, что и в наши дни народные сказки, обычаи преподают азбучное понятие о добре и зле, справедливости и несправедливости, развивают умение связывать сказочную фантазию с реальной действительностью, прививают уважения к людям, воспитывают человеческое отношение в коллективе, закладывают основы научного мышлений.

История духовной жизни народа в его родном языке, в народном слове. Родной язык – первый истолкователь и природы, и жизни, и отношения к людям. Родное слово – великий наставник рода человечества. Оно оказывает большое влияние на развитие ребенка. И служит эталоном совершенства, к которому стремится теория обучения, т.е. дидактика любого предмета, преподаваемого в школе, вузе. Научные истины не стареют, а развиваются. В свое время выдающийся русский педагог К.Д. Ушинский подчеркнул, что родной язык – это такого рода педагог, без которого никакие педагоги, ученые ничего не сделают – в наш век имеет весьма существенное значение.

В школе учитель работает с живыми людьми, обладающими индивидуальными особенностями, притом быстро меняющимися. Учитель, приходя в класс, волей-неволей повседневно оказывается в сети сложных психологических процессов. Наблюдения за процессами, управление ими приносят учителю богатейший материал для обобщений и толкают к обобщениям. Истинная педагогическая деятельность в школьном классе, в

вузовской аудитории. В процессе познания школьной действительности учитель, как о том свидетельствует практика, имеет возможность подниматься до обобщений, ведущих к открытию новых страниц педагогической науки.

Не менее важно обратить внимание на модернизацию процесса обучения и содержание образования в школе и педагогическом вузе, и они нуждаются в существенных дополнениях. Учебный план, стандарты, программы, учебники, учитель, урок несут ученику начало научных знаний. Знания, содержащие мышления, образуют ядро сознания. Например, анализ учебных планов педагогических вузов по психолого-педагогическим специальностям за последние 10 лет выявил общую тенденцию: планы изменились только в сторону насыщения их нормативными дисциплинами. Возникла многопредметность, которая привела к неоправданному увеличению учебного времени, а в итоге – к значительной перегрузке студентов. Учебный план как государственный документ лишил педагогические вузы (специальности) самостоятельности, возможности творческого экспериментирования. Централизация, т.е. (стандарты Министерства образования и науки) учебного процесса не стыкуется с потребностями школьной практики и вузовской кафедры. В связи с этим необходимо разобраться в том, каковы место школы и педагогической науки, в непрерывном образовании, в чем сущность педагогической деятельности и наконец, каков новый образ педагогики как науки и как учебной дисциплины. Каждая учебная дисциплина, преподаваемая школьнику (а педагогически умело должен доводиться до сознания каждого школьника), нуждается в доказательстве научными методами. Система строго научных доказательств единственно приемлемая и наиболее действенная форма убеждения. Содержания образования, процесс обучения, направление мысли детей должны быть взаимосвязаны. Когда урок мало или совсем не связан с жизнью детей, так как оказывается что урок «сам по себе», а мысли ученика «сами по себе». В подобной ситуации гаснет увлечение учением. Увлечение замещается механическим заучиванием научных истин. Поэтому необходимо вести педагогический процесс в школе и вузе так, чтобы все приобретаемые учениками, студентами знания были продуманы, переработаны в их сознании, воспитывать у учеников умение вырабатывать самим взгляды и убеждения.

Так же, сегодня, перед педагогической наукой Казахстана стоят новые задачи о переосмыслении и разработки, формы, методы и механизмы воспитательного процесса в школе и вузе. Предложение решать задачи воспитания учащихся со скоростями используемых информационно-программных обеспечении (системой), компьютерной техникой

соблазнительно. Богатые возможности компьютеризации школы, вуза для индивидуализации контроля за качествами, усвоение учениками школы, студентами учебного материала и самоконтроля, другие операции осуществляются успешно. Недооценивать ее достижения недопустимо [2].

Однако, совершенно иное положение там, где идет речь о трудовом, нравственном, эстетическом, идейно-политическом, экологическом воспитании школьников, т.е. воспитание высоких гуманных качеств, долга и ответственности, целеустремленности и предприимчивости, деловитости и честности. При современном состоянии наших знаний компьютерная техника не в состоянии дать нам ответ на вопрос: какими средствами можно выработать у ученика трудолюбие или по формированию нравственной культуры учащихся? Например, работая с классом, учитель применяет различные формы воспитания: коллективные, индивидуальные, групповые.

Педагогика – наука о воспитании людей. Но в таком сложном деле как воспитание недопустимо останавливаться на стадии уподоблений и заявлений, не подкрепленных школьной практикой конкретными делами.

К сожалению, этот опыт компьютеризации в организации воспитательного процесса со школьниками не стал еще в должной мере предметом специального изучения. Требуются исследования проблем воспитания, продиктованные вызовами времени. В этой связи возникновение альтернативных форм и методов воспитания восполняют то, что недодает педагогическая наука. Поэтому решение вопросов воспитания информационной системой будет выглядеть данью моде, школьное же дело не терпит моды. Закон «О науке», закрепивший новую модель развития научной сферы, еще более усилил позиции ученых. Как нам кажется, главной задачей должно стать определение основных путей дальнейшего развития с учетом важнейших достижений педагогического опыта. А главным вектором развития педагогической науки должна стать системность и комплексность исследований. Для этого, необходимо на качественно новом уровне разработать общую концепцию педагогической науки Казахстана [1].

Хотелось бы отметить, что, педагогическая наука и исследования в полной мере оправдывают свое назначение тогда, когда они всеми средствами поддерживают деятельность педагогов-практиков школы. Творческое объединение педагога-исследователя и педагога-практика очень плодотворная форма обобщения практического опыта, решения современных педагогических задач, и тем самым движет педагогическую науку вперед.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Законо науке» Республики Казахстан. – Астана, 18 февраля 2011 г.
2. «Закон об образовании» Республики Казахстан. – Астана, 27 июля 2007 г.

ҚАРАҚҰЛОВ Қ.Ж., БЕКСЕЙІТОВА Г.М., ЕСТАЕВА А.О. МЕКТЕП ПЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМНЫҢ КЕЛЕШЕГІ

Мақалада білім беру үдерісінде жаңа технологияларды қолдану арқылы жүргізілген педагогтардың зерттеу тәжірибесінің нәтижелері берілген.

Кілт сөздер: отбасы, мектеп, оқыту, тәрбиелеу, оқушыларға білім беру, еңбек, іс-тәжірибе, педагогикалық зерттеулер.

KARAKULOV K.ZH., BEKSEITOVA G.M., ESTAEVA A.O. SCHOOL AND FUTURE PEDAGOGICAL SCIENCES.

The article discusses the pedagogical studies teachers-practitioners, their practical experience, goal, training and education of students.

Keywords: family, school, education, education students, labor, practice, pedagogical research.

ӘОЖ 37:001.895(574)

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҒАЛЫҚТАРДЫ ЕНГІЗУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

МАМАДИЯРОВ М.Д., ТАЖЕКОВА А.Ж., ТУРАБАЕВА Г.Қ.

Мақалада бүгінгі жоғары оқу орындарында енгізіліп жатқан инновациялық технологиялар мен олардың түрлері, педагогикалық үдерістегі маңызы мен проблемалары қарастырылған.

Кілт сөздер: білім беру, инновациялық технология, педагогикалық технологиялар, педагогикалық үрдіс, жеке тұлға.

Инновациялық үдерістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, қолдану, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Кез келген жаңа әдіс жекелік, сондай-ақ уақытша жоспарға жатады. Бұл яғни, бір мұғалім үшін табылған жаңа әдіс, жаңалық басқа мұғалім үшін өтілген материал тәрізді.

Елбасымыз Н.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Қазақстан халқына арнаған Жолдауында «Біздің жас мемлекетіміз өсіп, жетіліп, кемелденеді, біздің балаларымыз бен немерелеріміз онымен бірге ер жетеді. Олар өз ұрпағының жауапты да жігерлі, білім өрісі биік, денсаулықтары мықты өкілдері болады. Олар бабаларының игі дәстүрлерін сақтай отырып, қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр. Олар қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгереді, олар бейбіт, абат, жылдам өркендету үстіндегі, күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады»[1] деп көрсетілгендей, ертеңгі келер күннің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына ықпал

етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күдіретті күш – білімге тән. Жас мемлекетіміздің болашағы–бүгінгі жастар. Оларға бірдей талап қойып, олардың табиғи қабілеттерін, нақты мүмкіндіктерін анықтап, соған негіздеп оқыту – бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Сондықтан да студенттердің ой-өрісін, ұлттық мәдениетін, ұлттық рух пен сана-сезімін дамытып, алғыр тұлғаны қалыптастыруда тәрбие жүйесіндегі инновациялық іс-әрекеттердің ендірілуі үлкен жетістіктерге жетелейді.

Жас ұрпақ – біздің өміріміздің тікелей жалғастырушы өкілі ғана емес, еліміздің тірегі, мызғымас болашағы. Бүгін студент атанған жас өркеннің ертең қандай адам болып шығатыны ата-аналар мен ұстаздар қауымының арасында мәңгілік таусылмас тақырып болып қалып отырғандығы да сондықтан. Бұл білім мен тәрбиенің егіз ұғым екенін көрсетеді. Сол себепті де білім беру жүйесінде жалпы азаматтық және ұлттық негізде жеке тұлғаны дамыту және қалыптастыру үшін қажетті жағдайлар жасалуда[2].

Бүгінгі мақсат – әрбір студентке түбегейлі білім мен мәдениеттің негіздерін беру және олардың жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасау.

«Инновация» ұғымын анықтайтын нақтылы анықтама әлі де жасала қойған жоқ. Ш.Таубаева мен Қ.Құдайбергенованың берген анықтамасына сүйенсек, «инновация» – бұл нақты қойылған мақсатқа жетуде ойға алынған жаңа нәтиже. Нақты мақсат дегеніміз не? Нақты мақсатқа қандай әдіс-тәсілдердің көмегімен жетуге болады? Оқу мақсатының жүйесінде берілген мақсаттың негізгі категорияларын пайдалана отырып, педагог өз еңбектерінің нәтижесі туралы ақпарат алуға мүмкіндік алады. Демек, мақсат пен нәтиже – жаңалыққа бет бұрудың кілті» [3].

Инновация мәселелерімен айналысып жүрген бірқатар ғалымдардың еңбектерін, жазған анықтамаларын қарастырып, талдай келе, біз бұл ұғымның түп-төркінін белгілі уақыт арасында жаңашыл идеяны қайта қарау, жаңалау деп айтқанды жөн көрдік. Сәл ертерек кездің өзінде белгілі қолданылып жүрген идеялар жаңа бағытта ұсынылса, мұның өзі инновациялық деп аталған. Осыларды негізге ала отырып, инновацияны «жаңалық», «жаңа әдіс», «өзгеріс», «әдістеме», «жаңашылдық», ал инновациялық үрдісті «жаңа әдістеме құралы» деп ұғатын боламыз[4].

Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады. Кейінгі кезеңде ғалымдар өз зерттеулерінде оқу-тәрбие ісіне жаңалықтарды енгізіп, тарату мәселесін қарастырады.

Негізгі әдістемелік инновациялар бүгінгі таңда оқытудың интерактивті әдістерін қолданумен байланысты. «Интерактив» сөзі бізге ағылшын тілінің «interact» деген сөзінен келген. «Inter» – бұл «өзара», «act» – әрекет ету дегенді білдіреді.

«Интерактивті» сөзі өзара әрекет ету бейімділігін білдіреді немесе әңгімелесу, әлде кіммен (адаммен) не болмаса әлденемен (мысалы, компьютермен) сұхбаттасу режимінде болады. Демек, интерактивті оқыту – бұл, ең алдымен, сұхбаттасып оқыту, оның барысында оқытушы мен студенттің өзара әрекет етуі жүзеге асырылады.

Бұл өзара әрекеттестіктің ерекшелігі мыналардан тұрады:

- * білім субъектілерінің бір мағыналық кеңістікке келуі;
- * күрделі мәселелер өрісінде шешілетін тапсырмаларды бірігіп көтеру, яғни бірыңғай шығармашылық кеңістікке қосылу;
- * тапсырмаларды шешуді жүзеге асыратын әдістер мен құралдарды таңдауда келісушілік;
- * жақын эмоциялық жағдайларда оң-сол күйге бірге түсуі, тапсырмаларды қабылдау мен жүзеге асыруда бойдағы ұқсас сезімдерді бастан кешуі.

Интерактивті оқытудың мәні мынада, оқу үдерісі іс жүзінде барлық студент таным үрдісіне тартылатындай болып ұйымдастырылуы тиіс, олардың осыған байланысты не біледі, нені ойлайды, соны түсінуге және рефлекстеуге мүмкіндігі болуы тиіс. Таным процесінде оқушылардың біріккен іс-әрекеті, әркім өзінің жеке-дара үлесін қосатын, оқу материалдарын меңгеруді білдіреді, білімдерін, идеяларын, іс-әрекет тәсілдерін алмасу жүргізіледі. Және де бұл мейірімділік пен өзара бір-біріне қолдау көрсету аясында болады, ол тек қана жаңа білім алуға мүмкіндік беріп қоймайды, таным әрекетінің өзін де дамытады, оны әріптестік пен кооперацияның әлдеқайда жоғары нысандарына ауыстырады.

Интерактивті әдістердің мәндік ерекшелігі, сипаттамасы – бұл субъектілердің өзара әрекеттестігінің бір бағыттағы белсенділігінің жоғарылығы, қатысушылардың өзара әрекеттестігі, эмоционалдық, рухани бірігуі.

Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үдерісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Ал жаңа педагогикалық технологияның түрі, қолдану ерекшелігі, одан туындайтын ділгір мәселелер – бүгінгі таңда әлі нақтыланып, белгілі бір жүйеге түспеген дүние.

Қазіргі оқу орындары мен педагогикалық ұжымдар ұсынылып отырған көпнұсқалыққа байланысты өздерінің қалауына сәйкес кез келген үлгі бойынша қызмет етуге мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен студенттердің жас және психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес.

Жаңа технологияны меңгеру оқытушының интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Жаңа педагогикалық технологиялар студенттің шығармашылық қабілеттерін арттыруға өз үлесін қосады.

Жаңа технологияны қолдану төмендегідей кезеңдер арқылы іске асады:

I кезең – оқып үйрену; II кезең – меңгеру; III кезең – өмірге ендіру; IV кезең – дамыту.

Жаңа технологиямен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғы шарттар қажет: оқу үдерісін интенсификациялауды жаппай қолға алу; студенттердің сабақтастылығын болдырмау шараларын кешенді түрде қарастыру. Оның ғылыми-әдістемелік, оқыту-әдістемелік, ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарда ұстау, жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттеп білу, пәндік білім стандартымен жете танысу, білімді деңгейлеп беру технологиясын игеру арқылы оқушыларға білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу, оқыту үдерісін ізгілендіру мен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу. Өйткені оқыту – тәрбиенің негізі [5].

Сондықтан оқыту да қоғамдық құбылысқа жатады. Оқытуды екі түрлі мағынада қарауға болады.

Біріншісі – мектепте арнайы пәндерді оқыту.

Екіншісі – өмірде оқыту, өмірге үйрету. Тәрбиелеу, оқыту – егіз ұғым. Оқыту отырып тәрбиелейміз, тәрбиелей отырып оқытамыз. Оқыту тәрбиеге қарағанда нақтылау. Оқыту үйрету арқылы іске асады. Бұл оқытудың маңызы. Оқыту – тәрбиенің құрамды бөлігі, қайнар көзі, жүйелі түрі. Оқыту арқылы тәрбиенің саналылығын, руханилығын, әсемділігін, әсерлігін, адамгершілікке баулу жолын, еңбекшілдігін, т.б. айқындап толықтыруға болады. Оқыту – тәрбиенің интеллектуалды түрі. Оқытудың инновациялық технология бойынша әдістемелік жүйесі, осы мақсатта сапалы нәтижеге жеткізуге мүмкіндік беретін танымдық іс-әрекеттер түрлерінің мазмұнымен тікелей байланысты. Сондықтан инновациялық әдіс-тәсілдерді оқыту үдерісіне енгізу барысы танымдық іс-әрекеттер түрлерінің мазмұнын, белгілі деңгейде белсенділігін көздейді. Осы екі үдерістің өзара сапалы нәтижесінде студенттің өз ісіне сенімділігін, жауапкершілік сезімін, шығармашылық қабілеттілігін қалыптастыру мақсатын жүзеге асыруға жағдай туғызатын оқытудың инновациялық негізгі түрлері анықталады.

Оқу-тәрбие үдерісінде қолданылып, айтарлықтай нәтиже беріп жүрген жаңа педагогикалық технологиялар мыналар: дамыта отырып оқыту әдістемесі (Л.Занков, Д.Эльконин, В.Давыдов, В.Репин, В.Левин); жетілдіре отырып оқыту (С.Лысенкова); іс-әрекетті бағалау (Ш.Амонашвили, И.Волков); тірек және тірек конспектілері арқылы оқыту (В.Шаталов); саралап оқыту;

шоғырландырып қарқынды оқыту жүйесі; деңгейлік тапсырмалар арқылы дамыта оқыту; жобалап оқыту технологиясы.

Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: студентке ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің бірлігі; студенттің танымдық күшін қалыптастыру және дамыту; студенттің өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту; студенттің танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту; әр студентті оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту; барлық студенттердің дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу; оқу үдерісін студенттің сезінуі.

Дамыта оқыту – күрделі құрылымды, біртұтас педагогикалық жүйе. Оның нәтижесінде әр студенттің өзін-өзі өзгертуші субъект дәрежесіне көтерілуі көзделіп, оқыту барысында соған лайық жағдайлар жасалады.

Дамыта оқытудың дәстүрлі оқытудан айырмашылығы: көздеген мақсатында, мәнінде, мазмұнында, дамытудың негізгі факторында, оқытушының рөлі мен атқаратын қызметінде, әдіс-тәсілдерінде, оқушының білім алу белсенділігінің түрінде, оқу үдерісі мүшелерінің әрекеттестік ерекшеліктерінде, олардың қарым-қатынас сипатында, танып-білу үрдісін ұйымдастыру түрлерінде, т.б.[6].

Білім беру мекемесінің алға қойған мақсатына жетуі үшін басқаруға ықпал жасайтын (оқытушылар, студенттер) және өзінің басқарушы ішкі жүйесі (әкімшілік, педагогикалық ұжым) біртұтас жүйе болғандықтан, инновацияға үнемі орын табылады. Ал жаңа өзгеріс нәтижесі білім беру мекемелері үздіксіз өзгертін және дамитын жаңа қайшылықтардың көздері болады. Сонымен қатар басқарудағы маңызды орын үнемі қозғалыс пен дамуда болатын педагогикалық және студенттер ұжымының қажеттілігіне беріледі.

Интерактивті оқыту әдістерінің қажеттілігі сыртқы себептермен де анықталады, ол мынадай бірқатар себептерге байланысты: адамдардың мұқтаждылығын қамтамасыз ету қажеттілігі, студенттердің білімге, дағдыға шеберлікке деген ұмтылысы, жоғары сапалы білім алуға жеке тұлғаның дамуы. Демек, жаңалықтың ену қажеттілігі білім алуға деген конъюктураның (бір нәрсеге әсерін тигізетін жағдайлардың кездесу мұқтаждығынан пайда болады. Ол сұраныс пен ұсыныс арасындағы қатынаспен, жалпы білім беруге дайындық деңгейімен, педагог қызметкерлерінің кадрлық әлеуетімен және басқа да факторлармен анықталады. Технологияны, ұйымдастыруды үнемі жаңғырту жағдайында ұстап тұрып қана мектеп өз бағытын нығайта алады. Жаңалық енгізу кез келген білім беру мекемесінің дамуы мен жоғары жетістікке жетуінің негізгі факторы болып табылады.

Бүгінгі таңда білім беру қызметін көрсетуде бәсеке күшейіп отыр, тұтынушылардың дайындық деңгейіне деген талаптары өсуде. Осындай

кезеңде өз өмірін сақтап қалуы үшін мектеп үздіксіз өз қызметін жақсартуға және қайта құруға, оқу-тәрбие үрдісін жетілдіруге мәжбүр.

Білім беру қоғамдық әрекет ретінде қоғамда өзгеріс ізін қалдырады. Білім беру жүйесінің даму деңгейі қоғамдық дамудың белгілі дәрежесінің нәтижесі немесе салдары деп айтуға болады. Дегенмен, кері байланыс та бар. Білім беру жүйесінің өзі қоғам мен оның дамуына ықпал етеді. Ол қоғамдық дамуды тездетуі немесе тежеуі мүмкін. Осы тұрғысынан қарайтын болсақ, білім берудегі бетбұрыс қоғамның болашақ дамуының тек қана салдары болып қоймай, қажетті шарттары да болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». – 2014 жылғы 17 қаңтар
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – 2007 ж.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы, 2004.
4. Айтмамбетова Б. Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері. – Алматы, 1991. – 238 б.
5. Бұзаубақова К.Ж. Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру. – Алматы, 2002.
6. Мейірманқұлова Т. Білім берудегі инновациялық технологиялар. – Алматы, 2000.

MAMADIYAROV M.D., TAZHEKOVA A.ZH., TURABAEVA G.K. ОСНОВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В ВУЗАХ

В статье рассматриваются новая идеология содержания высшего профессионального образования, новые образовательные результаты, новые формы организации обучения как важные компоненты, определяющие качество образования, соответствующие запросам современного общества. Использование новых технологий и средств обучения является показателем инновационности образовательной деятельности, способствующей ее эффективности.

Ключевые слова: образование, инновационные технологии, педагогические технологии, педагогический процесс.

MAMADYAROV M.D., TAZHEKOVA A.ZH., TURABAEVA G.K. BASICS INNOVATION IN UNIVERSITIES

Innovative technologies in vocational education involve the introduction of new methods of organization of professional education at various levels. Whatever methods we have not used in the training, it is important to create such psychological conditions in which students are engaged in an active position and be fully could manifest itself as a subject of learning activities.

Keywords: education, innovative technology, educational technology, pedagogical process.

УДК 681.3:378 (063)

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОСНОВА МЕХАНИЗМА ТВОРЧЕСКОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ

ТЕМИРХАНОВА С.М.

Статья посвящена проблеме формулирования методологических принципов проектирования инновационной образовательной деятельности учителя на региональном уровне.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновация в образовании, педагогическая инновация, ранг инновации, региональный уровень.

Термины «инновация в образовании» и «педагогическая инновация», употребляемые как синонимы, научно обоснованы и введены в категориальный аппарат педагогики Н.Р. Юсуфбековой [1]. В её работах педагогическая инноватика рассматривается как самостоятельная отрасль педагогической науки, имеющей собственный оригинальный объект, предмет и методы исследования. Автор выделяет *неологические, аксиологические и праксиологические* характеристики сложного и многоаспектного понятия «педагогическая инновация».

Наш опыт показывает, что *инновационный процесс представляет собой совокупность процедур и средств, с помощью, которых научное открытие, идея превращаются в социальное, в том числе, образовательное нововведение.*

Таким образом, деятельность, которая обеспечивает превращение идей в нововведение, а также формирует систему управления этим процессом, и есть инновационная деятельность.

Инновационная деятельность – это один из основных видов деятельности индивида, имеющий принципиальное отличие от традиционного. Она всегда осуществляется при наличии противоречий, при такой ситуации, когда традиционные модели действий становятся неэффективными, дальнейшие усовершенствования не дают необходимого эффекта.

Для инновационной деятельности важно не только изменение содержания деятельности, но и способов ее модернизации, то есть технологии деятельности. Поэтому, на наш взгляд, не столько важно внедрить нечто абсолютно новое, неизведанное.

С точки зрения инновационной деятельности важнее технология подачи и использования нового, строгая логическая увязка новшества с особенностями среды внедрения, исполнителей и ожидаемого эффекта.

Нововведение при таком рассмотрении понимается как результат инновации, а *инновационный процесс включает в себя*, по крайней мере, *три этапа: генерирование идеи* (в определенном случае – научное открытие), *разработка идеи в прикладном аспекте, реализация нововведения в практике.*

Нововведение может рассматриваться и в процессуальном плане как процесс доведения научной идеи до стадии практического использования и реализация связанных с этим изменений в социально-педагогической среде.

Инновации в образовании считаются новшествами, специально спроектированными, разработанными или «случайно открытыми» в порядке педагогической инициативы. При этом в содержание «новшества» включают и научно-теоретическое знание определенной новизны (В.М.Полонский), и новые эффективные образовательные технологии (В.П.Беспалько, В.В.Сериков), и выполненный в виде технологического описания проект эффективного инновационного педагогического опыта, готового к внедрению (Н.Л.Гузик).

Нововведения – новые качественные состояния учебно-воспитательной практики могут иметь место при внедрении в практику достижений педагогической и психологической наук (А.А.Харламов), при использовании передового педагогического опыта (Я.С.Турбовский) [2].

В зависимости от функциональных возможностей все педагогические нововведения можно разделить на:

-нововведения-условия, обеспечивающие эффективный образовательный процесс (новое содержание образования, инновационные образовательные среды, социокультурные условия и т.д.);

-нововведения-продукты (педагогические средства, технологические образовательные проекты и т. д.);

-оруправленческие нововведения (качественно новые решения в структуре образовательных систем и управленческих процедурах, обеспечивающих их функционирование).

Инновации дифференцируются: в содержании образования; в технологиях обучения; в сфере воспитательных функций образовательной системы; в структуре взаимодействия участников педагогического процесса; в системе педагогических средств и т. д.

По масштабности и социально-педагогической значимости можно выделить инновации: региональные, субрегиональные, предназначенные для образовательных учреждений определенного типа и для конкретных профессионально-типологических групп педагогов.

Следует отметить, что все образовательные нововведения можно классифицировать и по признаку интенсивности инновационного изменения или уровню инновационности.

В таком ракурсе представляется возможным выделить **восемь рангов или порядков инноваций**:

Инновации нулевого порядка – это практически регенерирование первоначальных свойств системы (воспроизводство традиционной образовательной системы или ее элемента).

Инновации первого порядка характеризуются количественными изменениями в системе при неизменном ее качестве.

Инновации второго порядка представляют собой перегруппировку элементов системы и организационные изменения (например, новая комбинация известных педагогических средств, изменение последовательности, правил их использования и др.).

Инновации третьего порядка адаптационные изменения образовательной системы в новых условиях без выхода за пределы старой модели образования.

Инновации четвертого порядка содержат новый вариант решения (это чаще всего простейшие качественные изменения в отдельных компонентах образовательной системы, обеспечивающие некоторое расширение ее функциональных возможностей).

Инновации пятого порядка инициируют создание образовательных систем «нового поколения» (изменение всех или большинства первоначальных свойств системы).

В результате реализации **инноваций шестого порядка** создаются образовательные системы «нового вида» с качественным изменением функциональных свойств системы при сохранении системообразующего функционального принципа.

И, наконец, **инновации седьмого порядка** представляют высшее, коренное изменение образовательных систем, в ходе которого меняется основной функциональный принцип системы. Так появляется «новый род» образовательных систем.

Необходимо подчеркнуть, что только последние три ранга инноваций характеризуются действительно системными нововведениями и могут претендовать на статус инновационных образовательных систем. Очевидно, что на практике они встречаются крайне редко.

По аналогии с принципами функционирования сложных систем (общая теория систем) можно сформулировать основную закономерность проектирования инноваций: *чем выше ранг инноваций, тем больше требования к научно обоснованному управлению инновационным процессом.*

В современной психолого-педагогической литературе сложилось достаточно распространенное представление о нововведениях как дискретных состояниях образовательной системы или ее отдельных компонентов (В.А.Ясвин, 2000) [3]. Инновации представляются «разовыми» процедурами, планируемыми и осуществляемыми после возникновения научной идеи, внедряемыми в педагогическую практику. В то же время в исследованиях последних лет, посвященных социокультурным инновациям (И.И.Лапин, А.И.Пригожин и др.), активно разрабатывается концепция инновационных процессов в статусе непрерывного обновления соответствующей системы, происходящего вследствие целенаправленного накопления инновационного потенциала. В этой научной школе инновационное есть объективно обновляющееся через механизмы саморазвития системы.

Ретроспективный анализ эволюции образовательных систем с точки зрения динамики их обновления позволяет констатировать, что в силу многих исторических обстоятельств в большинстве регионов нашей страны не возникло инновационное (объективно обновляющееся) образование. В то же время научный потенциал Республики Казахстан по многим направлениям соответствует мировому уровню, и, поэтому может стать основой «выращивания» инновационной сферы в образовании.

Анализ невосприимчивости к инновациям образовательной сферы позволил выделить несколько объективных причин их отсутствия на различных уровнях:

1. **Стратегический уровень.** На этом уровне причины неинновационности определяются особенностями административно-командного механизма управления образованием (безраздельная централизация, реформирование «сверху» и т.д.), следствием которого выступала полная незаинтересованность в нововведениях «на местах», несформированность базы саморазвития образовательных систем;

2. **Уровень образовательных систем.** Причинами невосприимчивости образования к нововведениям на этом уровне долгие годы были (и в какой-то мере остаются сегодня): ведомственный монополизм управленческих структур в образовании, неразвитость в регионе основных элементов обеспечения инновационного цикла (информационной инфраструктуры, малых инновационных форм и т.д.); унификации образовательных структур на всех уровнях; «закрытость» систем образования внутри социокультурной сферы; отсутствие «посреднеческих» организаций между наукой и практикой образования; невосприимчивость к инновациям кадров высшей квалификации, в особенности – оргуправленцев в образовании;

3. **Уровень образовательного учреждения.** На этом уровне совокупность причин неинновационности включает в себя, прежде всего,

отсутствие у практических педагогических работников, в том числе, руководителей образовательных учреждений, психологической готовности к нововведениям [4; 5].

По нашему мнению, в современных социокультурных условиях это одна из главных причин невостребованности многих научных идей в практике образования.

Наши исследования показали, что феномен готовности к нововведениям представляет собой такое личностное проявление творческого стиля деятельности педагога, в котором определенным образом сочетаются антиконформизм интеллекта, личностная направленность (стремление, потребность реализовать новые педагогические идеи), практические умения осуществлять новые способы и формы профессиональной деятельности. Этот аспект творческой педагогической деятельности можно условно назвать «вторичным творчеством», без которого, конечно, не может быть в полной мере реализовано творчество «первичное» (идея, проект, теоретическое решение проблемы). Обсуждаемый феномен готовности к нововведениям в обобщенном плане без «привязки» к образовательному контексту, выступал предметом исследования в психологии. В известной мере подходы к анализу этой проблемы были рассмотрены в работах Б.М.Теплова. В частности, в исследовании «Ум полководца» он проанализировал различия «теоретического ума» и «практического ума», доказал на примере работы политического деятеля и полководца, что высшие формы практической творческой, а значит, инновационной деятельности требуют особого сочетания интеллектуальных качеств, воли, настойчивости, быстроты ориентировки в различных ситуациях.

Анализ образовательных систем с позиций формирования инноваций и инициативных (нецентрализованных) нововведений показал, что их возникновение подчиняется более общим законам социокультурных укладов. Новый «укладный» переход становится возможным только в случае формирования в предыдущем укладе всех предпосылок для возникновения нового уклада, в том числе – инновационной сферы.

Исходя из этого, можно сформулировать основной методологический принцип проектирования инновационной образовательной деятельности на региональном уровне. Его сущность состоит в следующем: в начале изучаются возможности, условия возникновения элементов инновационной сферы в существующей системе управления образованием в регионе и системные противоречия, затем на базе выявленных при анализе элементов инновационных отношений в регионе (субрегионе), использовании регионального и мирового опыта, обосновываются пути развития инновационных образовательных систем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Юсуфбекова Н.Р. Педагогическая инноватика: проблемы и перспективы развития. – Казань: изд-во КГУ, 1995. – 320 с.
2. Турбовский Я.С. Инновации в образовании. – СПб., 2001. – 125с.
3. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М., 1997.
4. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования: научный фонд и перспективы развития (книга 1). – Алматы: Ғылым, 2001. – 296 с.
5. Шубинский В.С. Инновационные аспекты в сфере педагогического знания. –М.: Высш.шк., 1991. – 355 с.
6. Шукшунов В.Е., Взятыхшев В.Ф., Романкова Л.И. Инновационное образование: идеи, принципы, модели. – М., 1996. – 63 с.

TEMIRKHANOVA S.M. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТҮРҒЫДА ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада біздің ізденісіміз оқу саласындағы инновациялық әдістерді енгізу жолдарына бағытталған. Себебі, бүгінгі күннің ең қажетті сұранысы – педагогикалық инновация. Ал оқу орындарында инновацияны қолға алу біраз еңбектенуді қажет етеді.

Кілт сөздер: инновациялық қызмет, білім берудегі инновация, педагогикалық инновация, инновация дәрежесі, аймақтық деңгей.

TEMIRKHANOVA S.M. INNOVATIVE ACTIVITY AS A FOUNDATION FOR TEACHER'S CREATIVE SELF-REALIZATION IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TEACHER-TRAINING

The article is devoted to the problem of working out a serious of methodological principles to plan teacher's innovative educational activity at the regional level.

Keywords: innovative activity, innovation in education, pedagogical innovation, an innovation range, regional level.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

ӘОЖ 631.147 (075.8)

**ТҰРМЫС ЖАҒДАЙЫНДА ДАЙЫНДАЛАТЫН СҮЗБЕ СҮТ
ҚЫШҚЫЛ ТАҒАМЫНЫҢ БИОТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ
ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ**

ЖАППАРБЕРГЕНОВА Э.Б., БАЛТАБАЙ С.Қ.

Мақалада сүзбені үй жағдайында дайындаудың биотехнологиялық үдерісін зерттеу нәтижелері ұсынылған. Сонымен қатар қоректік ортада өсіп шыққан колониялардың дақылдық белгілері сипатталған.

Кілт сөздер: сүт-қышқыл штамм, микроағзаларды дақылдандыру, дақылдық белгілер, микрофлораның колониялары, Lactobacillus туысының колониялары.

Сүзбе – ертеден бері көптеген халықтар арасында кең тараған тағамдардың бірі. Сүзбе сүттің тығыз бөліктерінен тұрады. Сүттің сүзбеге айналуы – сүттің ашу процесінен де жылдам өтетін үдеріс. Бұл тағамның химиялық құрамында 25% белок, 30% майлар, сонымен бірге минералды заттар, суда еритін дәрумендер кездеседі. Сүзбені ешкінің, сиырдың, қойдың, қозданың сүттерінен ірітіп өңдеу арқылы жасайды. Оны қайнату кезінде сулар ұшып кетеді де, қою өнім пайда болады [1].

Технологиялық үдерістердің дамуы сүзбе түрлерін халықаралық танымал дәрежеге жеткізді. Бірақ, сүзбені жасаудың ғасырлар бойғы үйреншікті тұрмыс жағдайындағы әдісі сол күйінде сақталып келеді [2].

Сондықтан біздің тәжірибелік жұмысымыздың мақсаты мынадай: үй жағдайында жасалған сүзбе өнімінің биотехнологиялық үдерістерін бір жүйеге келтіру және дақылдық белгілерін зерттеу.

Зерттеу әдістері. Сүзбе дайындау технологиясы, өнімнің сапасын бағалау әдісі, қоректік ортада микроағзаларды дақылдандыру және дақылдық белгілерін анықтау әдістері [3].

Зерттеу нәтижелері.

Тұрмыс жағдайында дайындалған сүзбенің биотехнологиясы.

Сүзбе сорттары әртүрлі болып келгенімен, олардың технологиялық дайындау тәртібі көп жағдайда ұқсас болып келеді. Біз тұрмыс жағдайында дайындалатын сүзбенің биотехнологиялық үдерісін жүйелеуде келесі нәтижеге келдік (сызба-нұсқа 1).

Сызба-нұсқа 1. Үй сүзбесінің технологиясы

1. сүтті қабылдау, сүзу
2. сүтке ұйытқы енгізу

3. сүт-қышқыл ашу үдерісін жүргізу
4. қоюландыру
5. қою массаны сүзіп алу.

Үй сүзбесін негізі сиыр мен қойдың жаңа сауып алынған шикі сүтінен жасайды. Қой сүтінің үйіндісі сиыр сүтінің үйіндісінен әлдеқайда қою болады.

Дақылдық белгілерді анықтау әдісі.

Тұрмыс жағдайында дайындалатын сүзбе сүт қышқыл тағамының дақылдық белгілерін анықтау нәтижесі келесі болып келеді (кесте 1):

Кесте 1. Үй сүзбесі микрофлорасының дақылдық белгілері

№	Дақылдық белгілері	Үй сүзбесі микрофлорасының колониялары
1.	Колониялар көлемі	Д=10мм ірі
2.	Колониялар пішіні	дөңгелек, шеттері ойлы
3.	Оптикалық қасиеттері	жартылай бұлыңғыр
4.	Түсі	ақ сарғыш
5.	Беті	қатпарлы
6.	Бет әлпеті	агар бетінде тегіс өскен
7.	Колониялар шеті	тегіс
8.	Колониялар	талшықты
9.	Консистенциясы	камыр тәрізді

Өсіп шыққан колониялар *Lactobacillas* туысының өкілі деп табылып, жылдам өсетін бактериялар қатарына жатқызылды. Екі тәуліктен соң зерттеп отырған пробиркадан алып, онда өскен колониялар санын есептедік. Өсіп шыққан екі тәуліктік дақылға сипаттама бердік.

Қорытынды. Біздің зерттеулеріміздің нәтижесінде сүзбені тұрмыс жағдайында дайындау технологиясы жүйеленіп, микроағзалар микрофлорасының дақылдық белгілері зерттелді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Будорагина Л.В. Производство кисломолочных продуктов. – М., 1998. – 88 с.
- 2 Твердохлеб В.П. Технология молока и молочных продуктов. – М.: Агропромиздат. 1991. – 112 с.
- 3 Теппер Е.З., Шильников В.К., Переверзева Г.И. Практикум по микробиологии. – М., 2000. – 460 с.

ЖАППАРБЕРГЕНОВА Э.Б., БАЛТАБАЙ С.К. ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА МОЛОЧНОКИСЛОГО ПРОДУКТА – ТВОРОГА, ИЗГОТОВЛЯЕМОГО В ДОМАШНИХ УСЛОВИЯХ.

В данной статье представлены результаты изучения биотехнологических процессов изготовления творога в домашних условиях. Кроме того описаны культуральные признаки выросших на питательной среде колоний.

Ключевые слова: молочно-кислый штамм, культивирование микроорганизмов, культуральные признаки, колонии микрофлоры, колонии рода Lactobacillus.

ZHAPPARBERGENOVA A.B., BALTABAI S.K. STUDY OF FEATURES OF BIOTECHNOLOGICAL PROCESS LACTIC ACID PRODUCT – CURD, HOME MADE

This article presents the results of a study of biotechnological processes producing curd at home. Also described cultural features grown colonies on a nutrient medium.

Keywords: acid lactic strain, culturing of microorganisms, cultural features, colonies microlora, colonies of the genus Lactobacillus.

ӨОЖ 628.3:574

ӨНДІРІСТІК ҚАЛДЫҚ СУЛАРДЫ ТАЗАРТУДА АДСОРБЦИЯЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

ИСАЕВ Ф.И.

Бұл мақалада қатты заттардың қайбір түрі болмасын, олардың беткі қабаты қоршаған ортадан молекула, атом немесе иондарды сіңіретіндігі, адсорбциялау арқылы су тазалауда активті көмірді пайдаланудан басқа, беткі қабатының қуыстылығы жоғары табиғи және синтетикалық материалдардың кеңінен қолданылып келе жатқандығы айтылды.

Кілт сөздер: адсорбциялау, су тазалау, қоршаған орта, биотестілеу, өндіріс қалдықтар, шахта сулары, ауыр металдар.

«Қазақстан-2030» даму стратегиясының «Экологиялық қауіпсіздік бөлімінде» қоршаған орта мен қоғам арасында үйлесімділікке жету, және Қазақстан Республикасының табиғат қорғау қызметінің негізгі басым бағыты болып табылатын экологиялық қолайлы тіршілік ортасын дамыту жолдары қарастырылған. Қоршаған орта сапасын жақсарту үшін республикада «Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік концепциясы», «Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі», «Қазақстан Республикасының тұрақты даму стратегиясы» және басқа да табиғи ресурстарды қорғау және тиімді пайдалану бойынша мөлшерлік-әдістемелік және құқықтық құжаттар қабылданған.

Сондықтан, өндіріс қалдықтарының қоршаған ортаға зияндылығын анықтап, оларды залалсыздандыру қажеттілігі туындайды. Бұл жұмыста өндірістің қалдық суларының улылығын тиімді биотестілеу арқылы анықтау әдісі зерттелініп, оларды өндіріс қалдықтарында сорбциялық сүзгілеу арқылы тазалау әдісі ұсынылған.

Қазіргі кезде суқоймаларының улылығын жедел анықтайтын тәсіл ретінде биотестілеу әдістемесі, яғни улы заттардың зияндылық дәрежесін көрсететін дафния сияқты бір клеткалы биологиялық тест-организмдер қолданылады. Жер беті және жер асты су көздерінің ластанудан қорғау мәселесі, оларға аса үлкен масштабта тасталынатын қалалық және өндірістік қалдық суларың мөлшеріне және улылық деңгейіне байланысты анықталады. Шахта суларын ауыр металдар қоспаларынан тазартуда жалпы реагенттік және реагентсіз тазарту әдістері қолданылды.

Суда тіршілік ететін ағзаларға су сапасының интегралды параметрлерін анықтау үшін биотест әдісі қолданылады. Тұрақты және ағын сулардың сапасын және олардың тазалану дәрежесін сипаттау үшін майда шаян тәрізділер өте қолайлы тест нысаналары ретінде қолданылады. Дафниялық тест, басқа биотесттерге қарағанда, табиғи улылық жерлерге аса сезімталдығымен, тәжірибелерде жақсы нәтижелерімен ерекшеленеді.

Эксперимент жүріп жатқан кезде, бөлмедегі температура + 20 мен + 22 °С аралығында болуы керек. Су температурасын өлшеу биотест үшін тәулігіне бір рет жүргізіліп отырады. Эксперимент барысында 24-168 сағаттан кейін дафния-лардың тірі қалғандары немесе өлілері тіркеуге алынады да, тірідафниялардың саны есептеледі.

Жергілікті жер аудандарының экологиялық келеңсіздікке айналып жатқандығын қоршаған орта компоненттері болып табылатын су көздеріне, топыраққа және ауа құрамына анализ жасау арқылы ғана анықтауға болатындығы айтылған. Ал көптеген анализ түрлерінің қарапайым, тез жүзеге асыруға болатын түріне биоиндикациялау әдісі жатады. Қоршаған ортаның өндіріс қалдықтарымен үлкен мөлшерде ластанып жатқандығына тек Қазақстанның өзінде ғана 20 млрд. тоннадан астам қалдық сақталынып тұрғандығы дәлел бола алады. Қазіргі кезде бір ғана Кентау қаласының өзінде 174 млн. тоннадан астам кен байыту қалдықтары сақталынып, олар қоршаған ортаға үлкен экологиялық зиянын тигізуде.

Экологиялық қауіпті жел жағдайында, зиянды заттар атмосфера ауасында таралу орнына, керісінше жер бауырлап жатып алуы салдарынан, жер бетіне жақын жатқан ауа қабатында зиянды заттар концентрациялары қысқа уақыт аралығында жылдам артады.

Осыған байланысты жер беті су көздерінің улануына аса сезімтал болып табылатын бір клеткалы дафнияларға қалалық қалдық суларының

және Трансформатор мен Экскаватор зауыттарының гальваникалық қалдық суларының әсерлері жеке-жеке зерттелінді.

Зерттеу жұмыстары Шеффенің симплексті торланған математикалық зерттеу әдісімен жүзеге асырылды. Зерттеу жұмыстарының матрицасы 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Торланған симплексті зерттеу матрицасы

к/ с	Кодталған айнымалы шамалар			Факторлар мәндері			Өлім көрсеткіші
	X ₁	X ₂	X ₃	Қалалық қалдық сулар, г\л (X ₁)	Трансформатор зауытының гальваникалық қалдық суы г\л (X ₁)	Экскаватор зауытының гальваникалық қалдық суы, г\л (X ₁)	
1	1	0	0	10,0	0	0	20
2	0	1	0	0	10,0	0	100
3	0	0	1	0	0	10,0	100
4	0,5	0,5	0	5,0	5,0	0	50
5	0,5	0	0,5	5,0	0	5,0	70
6	0	0,5	0,5	0	5,0	5,0	27
7	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	43

Бұл кестеде көрсетілген жұмыс нәтижелерін математикалық өңдеу барысында, дафниялардың өлім көрсеткішіне қалдық сулардың әсерін байқататын эмприкалық коэффициенттер анықталып, ол регрессиялық теңдеу түрінде көрсетілген.

Қатты заттардың қайбір түрі болмасын, олардың беткі қабаты қоршаған ортадан молекула, атом немесе иондарды сіңіретіндігі белгілі. Бұл орайда көмір түйіршіктерінің сұйықтықта еріген заттарды адсорбциялау арқылы ажыратып алатын қасиетін ертеректе 1785 жылы Т.Е. Ловиц ашқан болатын.

Сонан бері адсорбциялау арқылы су тазалауда активті көмірді пайдаланудан басқа, беткі қабатының қуыстылығы жоғары табиғи және синтетикалық материалдардың кеңінен қолданылып келе жатқандығы белгілі. Бірақ адсорбциялау арқылы тазалауда оған температура мен адсорбенттің тазаланатын материалдармен жанасу уақыттарының кинетикалық әсерлері газ түріндегі қалдықтар құрамындағы зиянды заттардан тазалау үрдісінде басқа ғалымдар тарапынан зерттелген де, бірақ су құрамын ауыр металдардан сорбциялау арқылы тазалау кинетикасына нашар көңіл бөлінген. Газ түріндегі материалдар адсорбциясының температураға

тәуелділігі сұйықтық ортадағы адсорбциялық үрдістің кинетикалық сипаттарының арасындағы айырмашылығы үлкен болады. Сондықтан өндірістің қалдық суларының әртүрлі температурада канализацияның құбыр арқылы су тазалау қондырғыларына жөнелтілетіндіктен (мысалы өндірістің гальваника суларының температурасы 27-45⁰С аралығында ауытқиды), оларды сорбциялық тазалау үрдісінің кинетикалық ерекшеліктерін анықтау қажеттілігі туындайды.

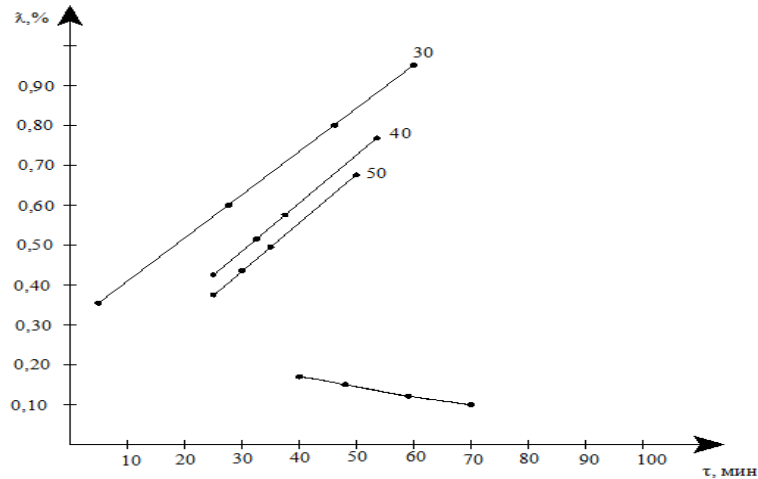
Шахта суларын қорғасын мен мырыштан тазалау мақсатында сол шахта сулары түзілетін Кентау қаласындағы ЖЭО күлдерін пайдаланған жағдайда, олардың қуыстылығы жоғары болғанымен, бәрібір белгілі мөлшерде фильтрацияланатын шахта суларына және олардың құрамындағы ауыр металдар ағынына диффузиялық кедергі тудыратыны белгілі.

Кесте 2 – Қалдық суды қорғасыннан тазалау нәтижелерін кинетикалық өңдеу көрсеткіштері

α	$\frac{1}{1-\alpha}$	$\ln \frac{1}{1-\alpha}$	τ	$\frac{1}{\tau} \ln \frac{1}{1-\alpha}$	$\frac{\alpha}{\tau}$
0,68	3,125	1,139	10	0,114	0,068
0,83	5,882	1,772	15	0,125	0,058
0,92	12,5	2,526	20	0,131	0,048
0,97	33,3	3,506	25	0,144	0,039
0,61	2,564	0,94	10	0,094	0,061
0,70	3,333	1,204	15	0,08	0,047
0,75	4,0	1,386	20	0,069	0,036
0,78	4,545	1,514	25	0,06	0,031
0,52	2,083	0,734	10	0,073	0,052
0,57	2,325	0,844	15	0,056	0,038
0,63	2,703	0,994	20	0,049	0,031
0,65	2,857	1,05	25	0,042	0,026
0,50	2,0	0,693	10	0,069	0,050
0,55	2,22	0,797	15	0,053	0,037
0,59	2,439	0,892	20	0,044	0,029
0,62	2,631	0,967	25	0,038	0,025

Шахта суларын адсорбциялау үрдісінің кинетикалық ерекшеліктерін анықтау мақсатында су тазалаудың жылдамдық константасы К мен оны тежейтін β-ны анықтау үшін суды қорғасын мен мырыштан тазалаудың кинетикалық қисықтары төмендегі 2-кестеге сай өңделді.

Осылай анықталған 2-кестедегі есептеу нәтижелерін пайдалану арқылы $\frac{1}{\tau} \ln \frac{1}{1-\alpha}$ мен $\frac{\alpha}{\tau}$ арасындағы қорғасын мен мырышты сорбциялау кинетикалық тәуелділік сызықтары 1-суретте көрсетілген.

1-10°C; 2-20°C; 3-30°C; 4-40°C

Сурет 1 – Шахта суларының қорғасыннан тазалау үдерісінің кинетикалық көрсеткіші

Бұл суреттерде көрсетілген $\frac{1}{\tau} \ln \frac{1}{1-\alpha}$ және $\frac{\alpha}{\tau}$ арасындағы тәуелділік сызықтарының ординаталарымен қиылысу нүктелері қорғасын мен мырышты адсорбция реакциясының жылдамдық константаларын анықтайды. Бұл суретте жылу энергетикалық өндірісінің күл-шлак қалдықтарында шахта суларын ауыр металдардан тазалау үрдісінің су температурасы қоршаған орта температурасына сай қалыпты жағдайда, яғни 20° С болған кезде қорғасынды адсорбциялау кинетикасы мырышты адсорбциялау кинетикасымен салыстырғанда үлкен ерекшелік бар екендігін байқауға болады. Ол ерекшелік температураның мырышты адсорбциялау үрдісіне үлкен тежегіштік әсерін тигізетіндігімен анықталады.

Кентаудағы жылуэлектр орталығының өндіріс қалдықтары болып табылатын сорбенттерді – кен орнының жыныс құраушы күл-шлак қалдықтарын пайдалана отырып, шахта суын әртүрлі қоспалардан тазарту жөніндегі жүргізілген зерттеудің экологиялық-экономикалық нәтижелері келтірілген.

Зерттеу нәтижесі бойынша, әзірленген әдісті қаладағы өндірістің гальваника суларын терең тазалаудың кешенді схемасы ретінде де пайдалану мүмкіндігі бар.

Мырғалымсай кеніші шахта суларын ағызудың орташа көлемі:
 $453 \cdot 24 \cdot 365 = 3968280 \text{ м}^3/\text{жыл}$

Су ресурстарын қорғау жөніндегі ережелерге сәйкес үлестік экономикалық залалдың 0.74 коэффициентін қабылданған кезде экологиялық-экономикалық залал мынадай шамада болады.

$U_3 = 0,73 \cdot 3968280 \cdot 1,37 \cdot 1,8 = 7143618,3$ теңге

Сульфат пен ион хлоридінің, сондай-ақ ауыр металдардың шекті жол берілетін концентрациялары бойынша Кентау өнеркәсіп аумағының суға мұқтаждығы 2010 жылдарға арналған ауыр металл есептемесі бойынша, жылына 187-190 млн. текше құрайды, ал Кентау өнеркәсіп ауданы кәсіпорындарын сумен жабдықтау негізгі көзі жер асты сулары болып табылады. Мырғалымсай кен орнының шахта сулары жалпы мұқтаждықтың 30% шамасын құрайды. Тек Мырғалымсай кен өндірісінде ғана шахта суларын тазалау есептемесі көрсеткеніндей, бұрып ағызудан болған экономикалық залал жылына мөлшермен 7143618 млн. теңгені құрайды.

Шахта суларын жергілікті жерде түзілетін күл-шлак қалдықтарында адсорбциялау арқылы қорғасын мен мырыштан тазалау үрдісінің температураға тәуелділігі зерттелініп, ондағы ауыр металдардың температураға байланысты диффузиялық коэффициентінің 0,828-1,34 шамасында болатындығы және қоспалардың әсер етуін активтендіру энергиясы $E=0,87$ кДж/моль болатындығы эксперимент жүзінде дәлелденді.

Су көзіне шахта суын тазартып, ластанған суды тазарту кезінде, табиғи ортаның ластануының алдын алу тиімділігі 24462 тг/сағ. құрайтындығы анықталып, шахта суларын тазалаған кезде су ресурстарының ластануынан болған экологиялық залал жылына шамамен 7,143 млн. теңгеге азаятындығы тұжырымдалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дәрібаев Ж.Е., Исаев Ғ.И. Судың ауыр металл иондарымен ластану дәрежесін дафния арқылы тестілеу // Поиск – Алматы, 2009. №4. – 105-107 бб.
2. Исаев Ғ.И. Температураның дафниялардың тіршілік мерзіміне әсері // Жайық өзенінің ортаңғы ағысында бекіре тұқымдас балықтардың көбею мәселесі және оларды шешу жолдары // Халықаралық ғылыми конференция. – Орал, 2009. – 211-214 бб.
3. Исаев Ғ.И. Қалдық су құрамындағы ауыр металдардың мөлшерін анықтау // ҚазҰТУ хабаршысы. – Алматы, 2009. – №6 (76). – 7-10 бб.

4. Дәрібаев Ж.Е., Исаев Ғ.И. Әр түрлі температураларға байланысты шахта суына дафниялар арқылы биотест жүргізу кинетикасы // М.Х.Дулати атындағы ТарМУ хабаршысы. –Тараз, 2009. – №4-15-19 бб.

ИСАЕВ Ғ.И. ЗНАЧЕНИЕ АДСОРБЦИИ ПРИ ОЧИСТКЕ ВОД ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ

Этой статье говорится о том, что на наружную поверхность любого твердого вещества с окружающей среды могут оседать молекулы, атомы и ионы. При очистке вод адсорбционным методом помимо активированного угля широко используются природные и синтетические материалы, имеющие пористость верхнего слоя.

Ключевые слова: *адсорбция, очистка воды, окружающая среда, биотестирование, промышленные отходы, шахтные воды, тяжелые металлы.*

ISAYEV G.I. VALUE OF ADSORPTION AT PURIFICATION OF WATERS OF INDUSTRIAL WASTES

It is said that on an external surface of any strong substance from environment molecules, atoms and ions can settle. At purification of waters with the adsorptive method besides absorbent carbon the natural and synthetic materials having porosity of the top layer are widely used are considered in this article.

Keywords: *adsorption, water purification, environment, biotesting, industrial wastes, mine waters, heavy metals.*

УДК 371

ПРОЕКТИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ УЧЕБНЫМ ПРОЦЕССОМ

КАДИРБАЕВА Р.И., МЫРЗАХМЕТОВА Б.Ш., АДЫЛБЕКОВА Э.Т.

В этой статье рассматриваются педагогическое проектирование как составная часть профессиональной деятельности учителя и роль учителя в современном образовательном пространстве

Ключевые слова: *проектирование, учебный процесс, технологии*

Образование – это не цель, а средство решить профессиональные, экономические, личные проблемы человека. Задача учителя – подготовить успешными наших детей в будущем. Как сделать знания действенными? Как создать продукт, пользуясь которым, выпускник школы мог бы всегда быть уверенным в своих знаниях и, благодаря им, защищенным в жизни? Как научить всех? Да так, чтобы знания обучающихся соответствовали ГОСТам и

не навредили их здоровью. Как создать ситуацию успеха на уроке и добиться хороших результатов?

Поиски единого эффективного подхода не прекращаются. Для этого есть весомые причины. В современной педагогике ведутся поиски таких дидактических подходов и дидактических средств, которые могли бы превратить обучение в своего рода производственно-технологический процесс с гарантированным результатом. В поисках условий повышения эффективности методов обучения педагоги пришли к выводу, что некоторые из них можно довести до уровня педагогических технологий. В условиях государственных образовательных стандартов только технологии могут обеспечить высокий уровень качества образования [1].

Социальный и образовательный прогресс, актуальность которого резко возросла в настоящее время, перевел систему казахстанского образования в новый режим развития и функционирования. Это определило необходимость поиска надежных и эффективных способов решения обострившихся проблем обучения молодежи, а также концептуального развития образовательной сферы в целом, включая и инновационно-моделирующую деятельность по проектированию образовательных процессов.

В последние годы казахстанское образование охвачено глобальным процессом стандартизации всего образовательного пространства. Но для того, чтобы каждый ученик достигал уровня образовательного стандарта, современной школе необходим новый педагогический инструментарий вместо традиционной методики.

Качество образования с нашей точки зрения – это знание технологии организации учебного процесса, стандартизация и регламентация порядка проверки и оценки качества, соответствующее программное обеспечение.

Центральным звеном реформы системы образования, по словам Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А., должно стать всеобъемлющее внедрение современных информационных технологий в образовательные процессы [2]. Основная цель данного процесса – создать систему управления учебным процессом для интеграции в мировое образовательное пространство.

Проектирование – это принципиально-активная мысле-деятельность относительно своей практической деятельности, направленная на ее преобразование [3]. Педагогическое проектирование – прикладное научное направление педагогики и организуемой практической деятельности, направленная на решение задач развития, преобразования, совершенствования, модернизации педагогических процессов в конкретных условиях. А еще проектирование развивает особые деятельные

умения – способности учителя: рефлексия, целеполагание, планирование, экспертирование [4].

Проектировочная деятельность учителя как подводная часть айсберга, она всегда скрыта от внешнего наблюдателя, однако именно она обеспечивает движение к поставленной цели и её достижение.

При проектировании управления учебным процессом мы используем педагогическую технологию В.М. Монахова, которую можно использовать при проектировании содержания учебных тем курса.

Педагогическая технология В. М.Монахова – это, прежде всего, продуманная во всех деталях деятельность педагога по проектированию учебного процесса, реализации проекта и осмыслению сделанного. Технология предоставляет учителю не только овладеть новыми знаниями – в результате развиваются его творческие способности, повышается интеллектуальный уровень, проявляется культура развития инновационных процессов. А главное, в этой технологии присутствует важный компонент педагогической деятельности – «способность к постоянному и системному методическому и дидактическому анализу».

С точки зрения В.М.Монахова технологический подход – это радикальное обновление инструментальных методологических средств педагогики и методики при условии сохранения преемственности в развитии педагогической науки и школьной практики [4].

Педагогическое проектирование как составная часть профессиональной деятельности учителя предполагает определенное соотношение и интеграцию традиций и новаторства, норматива и творчества. Проектирование всегда будет носить творческий характер, особенно в своем стремлении развивать и совершенствовать как свой профессиональный опыт в этой области, так и интегративный опыт сообщества педагогов, методистов и учителей.

Отметим характерные свойства технологии В.М.Монахова:

1) диагностическое целеполагание; 2) гарантированность планируемого результата на всех этапах организации обучения; 3) тиражируемость результата обучения и обучающих процедур; 4) оперативная обратная связь; 5) повышенная объективизация контроля за качеством усвоения знаний и умений.

Диагностическое целеполагание (целеобразование) является основополагающей процедурой педагогической технологии. Цель – основа функционирования любой технологии и основа управления учебным процессом. Процесс целеобразования требует однозначного задания требуемого качества усвоения учебной информации. Известно, что проблема однозначного задания требуемого качества усвоения достаточно сложна. В современной педагогике существуют различные подходы к ее решению.

Однако, несмотря на различия, все авторы сходятся на том, что характеризовать качество усвоения учебной информации, необходимо характеризуя деятельность, которую человек в состоянии выполнить по завершению того или иного этапа обучения. Этот тезис хорошо согласуется с положением психологии о том, что информация усваивается человеком в процессе собственной деятельности, а усвоенная информация проявляется им во внешнем плане тоже через деятельность. Таким образом, диагностическое целеполагание – это перевод на язык деятельности содержания обучения.

Гарантированность планируемого результата на всех этапах обучения занимает первое место среди основных свойств технологии обучения (В.М.Монахов), которая достигается на основе строгого выполнения определенных процедур на каждом этапе учебного процесса по определенному циклу: учение – диагностика – анализ – коррекция – измененное учение и так вплоть до полного усвоения.

Тиражируемость результата обучения и обучающих процедур предполагает возможность повторения обучающих процедур другим преподавателем получением таких же результатов и обуславливается выполнением определенной последовательности действий и использования необходимых средств обучения (технологического-методического обеспечения учебного процесса). Воспроизводимость процесса обучения и гарантированность его результатов – старая мечта дидактики, еще не воплощенная в жизнь. Развитие технологии обучения создает для этого определенные предпосылки.

Обратная связь – это циркулирование информации о состоянии уровня знаний и умений учащегося в системе преподаватель – студент. Оперативность обратной связи, достигаемая благодаря системе диагностик, позволяет осуществлять своевременную коррекцию учебной деятельности учащихся. Заметим, что налаживание оперативной обратной связи невозможно без широкого использования технических средств обучения.

Повышенная объективизация контроля – незаменимая черта технологии обучения. Без объективизации процедуры контроля невозможна качественная оценка результатов учебной деятельности студентов. Объективизация достигается, во-первых, на основе диагностического целеполагания; во-вторых, использованием тестового контроля. Благодаря диагностике учащийся заранее знает, что именно он должен знать и уметь на выходе (преподаватель не может в последний момент изменить вопрос или поставить другую задачу перед студентом). Тестовый контроль предполагает создание тестов в сочетании с эталонами к ним для всех уровней и этапов обучения.

В отличие от традиционной методики обучения в технологии ведущая роль отводится средству обучения: преподаватель скорее не обучает студентов, а выполняет функции консультирования, стимулирования, координации деятельности учащихся и управления средством обучения.

Информационной моделью учебного процесса в педагогической технологии В.М.Монахова является технологическая карта (ТК), составляемая на каждую учебную тему, (ИКУ) – информационная карта урока, (ИКР) – информационная карта развития профессиональной компетентности. ТК является своеобразным паспортом проекта учебного процесса по данной теме. В ней представлены все пять параметров учебного процесса и их взаимосвязи. ТК – это проектная документация преподавателя по учебной теме [5].

Центром приложения прогностических идей учителя является урок в учебном процессе. Чтобы достичь стабильного успеха, гарантированного результата, необходимо научиться заранее знать, к чему приведёт тот или иной вариант педагогического процесса. Нужно тщательно проектировать не только конечный результат, но и ход урока, все его элементы и составные части. Смысл прогнозирования урока – в предварительном расчёте его эффективности по установленным критериям. Однако легко обсуждать идею «в принципе». Но идеи, даже самые лучшие, результатов не дают. Надо суметь воплотить их в конкретные формы, разработать практические процедуры, подкрепить организацией и средствами – это и будет технология.

Объектом является образовательный процесс. Впервые на достаточно наглядном уровне дается абстрактное представление о процессе в виде проекта. Отдельно исследуется сам проект (а не реальный учебный процесс) и возможно, получение новой информации.

Можно выделить несколько подходов к постановке заказа на проектировочную деятельность. Во-первых, продуктивный подход, который ориентируется на конечный результат и оформляется как траектория движения к идеальной модели системы. Во-вторых, процессуальный подход, который ориентируется на построение и организацию оптимального преобразования блоков и конструирования их сочетаний, предполагает ответственность не только за конечный результат, но и за процесс его получения исходя из зависимости между согласованностью аксиоматического построения теории технологизации проектирования, процедур с результатом. В-третьих, вариативный подход, который ориентируется на организацию хода изменений и трансформаций объекта на отдельных этапах. В-четвертых, саморазвивающийся подход, где всеми участниками проектировочной деятельности принимается необходимость брать на себя функции управления развитием системы, а проектировщик

обеспечивает приобретение умений к реализации технологических механизмов.

Анализ результатов инновационных привел нас к пониманию, что необходим новый тип учителя, способного работать в современном образовательном пространстве, нетрадиционно подходить к решению педагогических ситуаций, проектировать процесс обучения в целом и на разных этапах, на основе рефлексии постоянно и своевременно корректировать результаты своей профессиональной деятельности. Овладение педагогическим проектированием, как видом профессиональной деятельности, позволил нам прогнозировать возможные изменения в структуре и содержании учебного процесса, целенаправленно использовать педагогические инновации. Хотя при работе мы столкнулись с проблемой: недостаточной разработанностью теоретических основ методической системы обучения проективной деятельности учащихся, позволяющей учителю проектировать учебный процесс согласно поставленным целям и реализовывать его на практике.

Успех реализации проекта во многом зависит от этапов проектирования. Практически в любой области проектирование включает такие этапы, как определение цели, научные исследования, формулировка задания, поиск идей, выработка концепции, анализ, эксперимент, решения.

Перевод профессионального учителя на деятельный технологический уровень проектирования учебного процесса и затем реализация этого проекта делает учителя высокопрофессиональным, больше раскрепощает личность учителя, выступает альтернативой формального образования, учитывает значительное усиление роли обучаемого и открывает новые горизонты развития творчества учителя – автора проекта, а это уже новая роль функции современного учителя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1997. – 304 с.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. – Алматы: Білім, 1997. – 265 б.
3. Монахов В.М. Технологические основы проектирования учебного процесса: Монография. – Волгоград: Перемена, 1995. – 152 с.
4. Монахов В.М. Методология проектирования педагогической технологии (аксиоматический подход)// Школьные технологии. № 3. – 2000.
5. Монахов В.М. Технологическая карта - паспорт учебного процесса. – М.: Новокузнецк, 1996. – 72 с.

*ҚАДЫРБАЕВА Р.И., МЫРЗАХМЕТОВА Б.Ш., АДЫЛБЕКОВА Э.Т. ОҚУ
ҮДЕРІСІН БАСҚАРУДЫ ЖОБАЛАУ*

Бұл мақалада педагогикалық жобалау, жобалап оқыту технологиясы бойынша оқу үдерісін басқаруды жобалау арқылы мұғалімнің рөлін заманауи білім кеңістігінде жұмыс істей алатын жаңа деңгейге көтеру мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: жобалау, оқу үдерісі, жаңа деңгей, оқыту технологиясы.

KADIRBAEVA R.I, MYRZAKHMETOVA B.SH., ADYLBEKOVA E.T. DESIGNING MANAGEMENT EDUCATIONAL PROCESS

In this article the role of teacher in modern educational space and high level are examined planning of management of educational process by means of the pedagogical planning and technologies of the project educating.

Keywords: planning, educational process, technologies.

UDC 541.183

INFLUENCE OF SURFACTANT ON THE INTERFACIAL PROPERTIES OF POLYACRYLONITRILE DERIVATIVES AT WATER/AIR INTERFACE

MADYBEKOVA G.M., MUTALIYEVA B.ZH., ISSAYEVA A.B.

This article contains a data on systematic investigations of the colloidal-chemical properties of the polyelectrolytes of the Polyacrylonitrile derivatives of various hydrolysis degree and polymers hydrophobic part structure in compositions with surfactant. It is established that the addition of the surfactants into polymers solutions leads to a creation of the non-stoichiometric complexes between hydrolyzed polyacrylonitrile (HPAN) and sodium oleate (OLNa), OLNa and polyacrylamide (PAA) due to the electrostatic interaction between polyelectrolytes (PE) and surfactant micelles. It is found that formation of the composites leads to an increase of the surface activity and a reduction of the polymer's adsorption standard free energy, which are important parameters for the composites usage in various technological processes at interfacesurfaces.

Keywords: Polyacrylonitrile derivatives, Polyelectrolyte-surfactant system, Non-Stoichiometric complexes, Hydrolyzed polyacrylonitrile, Polyacrylamide, Sodium oleate, Colloid-chemical Properties, surface activity, Adsorption standard free energy, Reduced viscosity.

The factors affecting kinetics and thermodynamics of the adsorption layers formation in polymeric surfactants water solutions are considered in the literature [1-6]. They are connected with molecular conformations, as well as their changes with concentration and temperature, where the adsorption layers structure play a major role. Interrelation of the conformation/electrochemical states of the polymer in solution, concentration, molecular structure, temperature and pH affect the

features of the complexes formation and colloidal-chemical properties of the formed polymer-surfactant associates [7-13]. It was noted [14-19], that PE-surfactant systems reveal properties which are different from the composed components. For instance, adsorption by composites is more effective than the adsorption by individual components. This fact is in agreement with known results on macromolecules adsorption at interface surface [20-22].

Properties of PE-surfactant systems are presented in the literature [23-26]. It was shown their dependence on a ratio of the components concentration in mixture, media pH, structure and length of macromolecular chains and etc. Thereby, the presented study on systematic investigations of the colloidal-chemical properties aimed at elaboration of the scientifically justified possibilities of the PE-surfactant systems properties regulation for their practical usage. Therefore, investigation of the polymers interaction with surfactants and the properties of their composites ensure evaluation of the mechanism colloidal-chemicals processes at interface surface and the polymers adsorption layers formation.

Complexes were obtained by gradual addition of the surfactant to the polymer solution at intensive mixing. Polymers and surfactant solutions were prepared one day before experimental run and were used in the course of three days [27]. Solution's pH was determined using ionomer EV-74 with glass and silver-chlorine half-cell with accuracy +0.05 unit at 298 K.

Viscosity of the polymers water solutions was measured by Ostwald viscosimeter with diameter of 0.4-0.8 mm at 298 K. Processing of the results was conducted using known approaches [2, 28, 28]. Calculation of relative viscosity $\eta_{rel.}$, specific $\eta_{sp.}$, reduced viscosity $\eta_{red.}$ was performed using following equations :

$$D_{rel.} = t_i/t_0; \quad (1)$$

$$sp_{\delta} = \eta_{rel.} - 1; \quad (2)$$

$$\eta_{red.} = \eta_{sp.}/C \quad (3)$$

where t_i – outflow time.

Characteristic viscosity $[\eta]$ is determined from graphical dependence of $\eta_{sp.}/C$ from C by extrapolation to zero polymer concentration.

Surface tension (σ) of the polymers was measured by Wilhelmi submerged plate modified method [1, 30, 31].

Surface activity was determined using equation (4), proposed by Prigozhin [32]:

$$G_{Re} = \lim_{C \rightarrow 0} (-d\sigma/dc), \quad (4)$$

Standard free energy of adsorption was determined using equation (5) via substances surface activity:

$$\Delta_{ads}G_{298}^0 = -RT \ln (G_{Re}), \quad (5)$$

Addition surfactants into polyelectrolytes solutions allow changing the colloidal-chemical properties of the solutions. It can lead to an increase of the

process efficiency, which is of high practical interest. It was observed, that introduction of the hydrolyzed polyacrylonitrile and polyacrilamide solutions into sodium oleate solutions resulted in change of media pH (Figure 1).

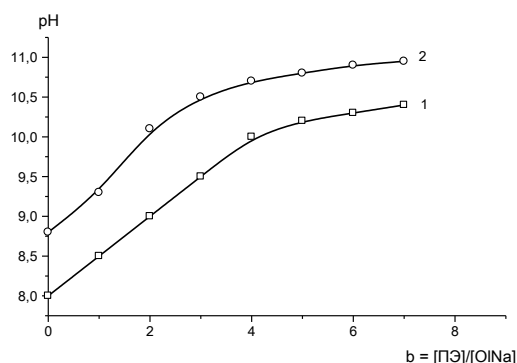

Figure 1. pH dependence of the HPAN-OINa (1) and PAA-OINa systems on relative concentration of polyelectrolytes. OINa initial concentration in the systems is of 0.01 mol/l

It is shown that the electrostatic interaction degree between hydrolyzed polyacrylonitrile and OINa, OINa and PAA dependence on their relative concentration $\theta = f(\beta)$ (Figure 2). For the reactions of the complexes formation at titration of the PE solution by surfactant solution, the θ value doesn't exceed of 15-20 %. While, under change of blending order at $[\beta]$ is of 1, the θ value for HPAN-OINa system reaches of 35 %, and at subsequent increase of the concentration of the introduced HPAN, the θ value runs up to 65%.

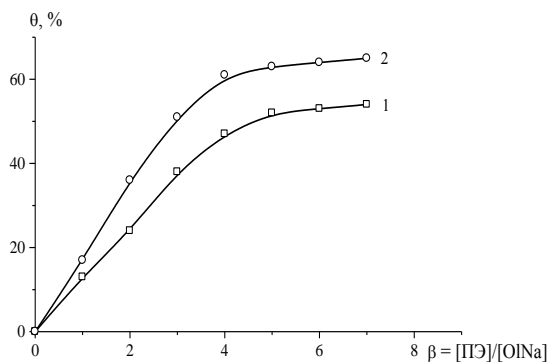

Figure 2. Dependence of the electrostatic bonding degree of OINa with HPAN (1) and OINa with PAA (2) on their relative concentration. OINa initial concentration in the systems is of 0.01 mol/l

This allows concluding that between HPAN and OI_{Na}, OI_{Na} and PAA the non-stoichiometric complexes are formed due to electrostatic interaction between the PE and surfactant micelles. Comparison of the electrostatic and total bonding values, calculated on change of the hydroxide-ions concentration showed that at $[\beta]$ is of 1, the electrostatic connections form ca. of 23 % of OI_{Na}, while total quantity of the bound surfactant is equal to its initial concentration in solution. Appearingly, at $[\beta]$ is of 1, the HPAN positive charge is not sufficiently for total neutralization of the OI_{Na} ions negative charge in micelles. Really, as it is shown from the results of electrokinetic investigations (Figure 3), at HPAN relative concentration $[\beta]$ is of 1÷2.5, the complex charge is defined by sign of OI_{Na} micelles charge.

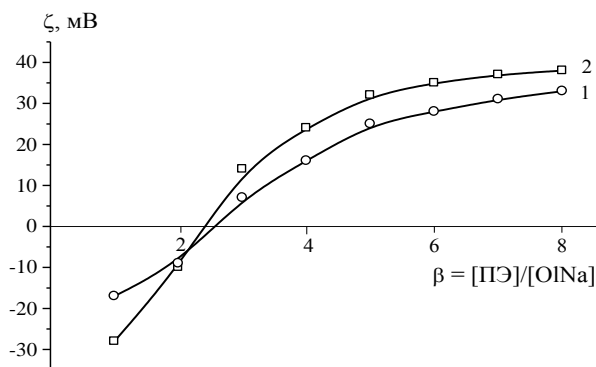

Figure 3. Dependence of the electrokinetic potential of HPAN-OI_{Na} (1) and PAA-OI_{Na} (2) complexes on relative concentration of polyelectrolytes. OI_{Na} initial concentration is 0.01 mol/l.

Further increase of the HPAN concentration into solution leads to an increase of a quantity of the involved into electrostatic connections the functional groups. It is testified by decrease of the OI_{Na} micelles ζ -potential and its inversion at $[\beta]$ is of >2.5. In these conditions complexes charge sign is defined by HPAN charge. Furthermore, involving into electrostatic interaction of all surfactants ions within micelles is reached at alkaline media.

Macromolecules conformation in solution is defined by electrostatic and hydrophobic interactions of their fragments [5]. Furthermore, an aggregation number of the surfactant ions within micelles also depends on energy balance of the hydrophobic and electrostatic interaction. In this connection, the state of the surfactant ions micelles at their interaction with PE is of high interest. Dependence of the reduced viscosity on the HPAN relative concentration is represented in Figure 4. It is shown, that at small $[\beta]$ values, the reduced viscosity of the OI_{Na} micellar solution decrease, and at $[\beta]$ is of 3÷8 it becomes practically constant. As a result of electrostatic interaction of the HPAN macromolecules with surfactant

micelles, a decrease of ξ -potential was observed. Therefore, a balance between energy of hydrophobic interactions compressing surfactant micelles, and electrostatic repulsion of same ions stimulated the micelles swelling, is shifted to a benefit of the hydrophobic interactions.

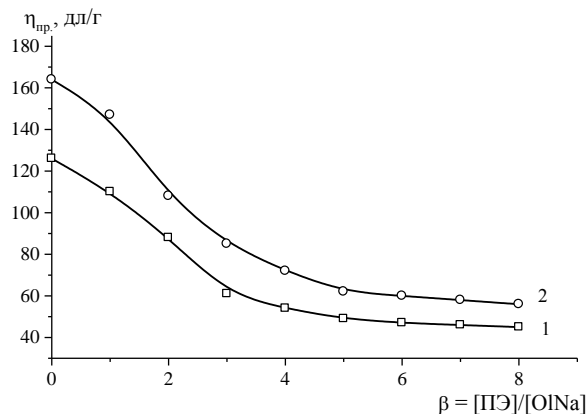

Figure 4. Dependence of the viscosity of HPAN-OiNa (1) and PAA-OiNa (2) complexes on relative concentration of polyelectrolytes. OiNa initial concentration in the system is of 0.01 mol/l.

It should be noted that at $[\beta]$ is of 1÷2, media acidification leads to drastically decrease of the reduced viscosity (Fig. 4) due to a shift of the reaction equilibrium to the complex formation. While at β is of > 4.5, slight increase of the reduced viscosity is observed, due to an increase of a positive charge of the HPAN-OiNa complex thankful of nitrogen atoms protonization due to excess of a quantity of the polybasic functional groups. Aimed at additional information on features of the surface activity changes and the macromolecules adsorption upon composites formation, the adsorption standard free energy of PAA, HPAN and their composites with sodium oleate are calculated (Table 1).

Table 1. Adsorption parameters of PAA, HPAN and their composites with sodium oleate. T=(298±1) K

<i>Component</i>	$G_{Re} \times 10^{-1}$, Dj m/ kmol	$\Delta_{ads} G_{298}^0$, kJ / mol
PAA	7.8±0.1	-19.1±0.1
HPAN	1,27±0.1	-17.0±0.1
PAA-sodium oleate	14.01±0.1	-23.0±0.1

HPAN- sodium oleate	4,9±0.1	-21.2±0.1
---------------------	---------	-----------

Change of the adsorption parameters of the macromolecules in the composites can be explained by interaction of the sodium oleate with the PAA, HPAN due to the hydrogen bonds formation. It is supported by increase of the pH media at increase of polymers concentration into the mixture. As a result, an electrostatic repulsion of the surfactant and polymers polar groups occurs, followed by increase of the macromolecules hydrophobicity and amplification of intra- and inter-macromolecular hydrophobic interactions in composites. Hydrophobization of the macromolecules within composites formation leads to an increase of their surface activity and adsorbability at an interface surface. It is supported by observed decrease of the standard free energy of the macromolecules adsorption upon complexes formation.

Therefore, the results of current investigation of the colloidal-chemical properties of the polyelectrolytes composites with surfactants allowing to conclude, that one of the possibility of those composites efficient usage for regulation of the physical-chemical properties of the disperse systems could be variation of nature, components ration and media conditions.

Conclusion

Findings from executed colloid-chemical investigation of the polyelectrolyte-surfactant water solutions composited on the basis of polyacrylnitrile derivatives with micellegenerating surfactant –sodium oleate allow revealing practically important properties of those composites. Obtained results provide scientifically-justified base to elaboration of the practical solutions towards effective destruction of water-oil disperse systems. In particularly, the optimal composites on the basis of the PAA with OINa, HPAN with OINa compositions have been developed.

Based on the obtained results, the following conclusions could be done:

1. At the HPAN relative concentration $[\beta]$ is of $1 \div 2.5$, the complex charge is defined by the OINa micelles charge sign. At $[\beta]$ is of >2.5 , an inversion of the OINa micelles ξ - potential is observed, and the complex charge sign is defined by sign of the HPAN charge.

2. Involving into electrostatic connections of all surfactants ions within micelles is observed in alkaline media.

3. At $[\beta]$ is of > 4.5 , an increase of a positive charge of the HPAN-OINa complex due to nitrogen atoms protonization thankful to excesses of a quantity of the polybase functional groups leads to slight increase of the reduced viscosity.

4. Overall work findings, after executed investigation on colloidal-chemical properties of the composites of the polyacrylnitrile derivatives with sodium oleate, prove a high surface activity of the composites in comparison to their individual

components. Surface activity of the PAA/OINa composite increased in 1.8 times; and for the HPAN/OINa it increased in 3.9 times. The composites formation leads to an increase of the surface activity and to reduction of the polymers adsorption standard free energy, which is important for those composites usage in various technological processes occurring at interface surface.

5. Changes of the macromolecules adsorption parameters could be explained by interaction between sodium oleate and polymers via hydrogen bond formation. It is supported by the pH increase with an increase of the polymers concentration into the mixtures.

6. On the basis of the obtained results on colloidal-chemical properties of the HPAN compositions with surfactant. It was assumed, (i) that compositions of the polymers with surfactant at concentration ratio of $[\beta]$ 4-6 will be the most efficiency for their use; (ii) at concentration ratio of β 4-6, a degree of the electrostatic bonding between PE and surfactant will be the highest. For the composition of the HPAN/OINA at $[\beta]$ of 5, a degree of the electrostatic bonding is of 55%; for the composition of the PAA/OINa at $[\beta]$ of 4, a degree of the electrostatic bonding is of 60-65%. Therefore, the optimal conditions for creation of the most efficient PE-surfactant composites have been defined.

REFERENCES

1. A. Sharipova, S. Aidarova, V.B. Fainerman, A. Stocco, P. Cernoch, R. Miller, *Colloids and Surfaces A: physicochemical and engineering aspects*, 391(1-3), 2011. – 112-118.
2. A. Sharipova, S. Aidarova, N. Mucic, R. Miller, *Colloids and Surfaces A: physicochemical and engineering aspects*, 391(1-3), 2011. – 130-134.
3. A. Sharipova, S. Aidarova, P. Cernoch, R. Miller, *Colloids and Surfaces A: Physicochemical and Engineering Aspects*, 2013. – in press.
4. A. Asnacios, D. Langevin, J. Argillier, *Macromolecules*, 29, 1996. – 7412.
5. J. Penfold, I. Tucker, R.K. Thomas, J. Zhang, *Langmuir*, 21, 2005. – 10061–10073.
6. C. Bain, P. Claesson, D. Langevin, R. Meszaros, T. Nylander, C. Stubenrauch, S. Titmuss, R. von Klitzing, *Adv. Colloid Interface Sci.*, 1,55, 2010. – 32–49.
7. V.N. Izmailova, G.M. Pismennaya, T.F. Bessol, B.N. Tarasevich, *Polyvinyl alcohol adsorption layers structure on the interface with benzol*. – In book: *Problems of polymeric composition materials*. – Kiev: “Naukova Dumka”, 1979.
8. N. Stamkulov, K. Mussabekov, S. Aidarova, Paul Luckham, *Colloids and Surfaces A: Physicochem. Eng. Aspects* 335, 2009. – 103–106.
9. S.Aidarova, K.Musabekov, K.Abdiev, *Progresses of colloid chemistry*, L. Chemistry (1991) 209-223 (Russ).
10. M.L. Keshtov, A.A. Rusanov, A.A. Chochlov, *High-molecular compounds*, 43(3), 2001, 552-556.

11. Zh.E. Ibrayeva, M. Hahn, W. Jaeger, L.A. Bimendina, S.E. Kudaibergenov, *Macromol. Chem. and Phys.*, 205, 2004. – 2464-2472.
12. S.M. Tazhibayeva, A.O. Sapiyeva, Zh.Zh. Kusainova, *Proceedings of KazNU, Chemistry series*, 1, 2004. – 106-109.
13. K.B. Musabekov, B.A. Zhubanov, V.N. Izmailova, B.D. Summ, *Interfacial phase of synthetic polyelectrolites*, Alma-Ata, Science, 1987.
14. P.L. Dubin, D.R. Rigsbee, L.M. Gan, M.A. Fallon, *Macromolecules*, 21, 1988, 2555.
15. M. Almgren, P. Hansson, E. Mukhtar, J. van Stam, *Langmuir*, 8, 1992, 2405.
16. K. Thalberg, J. van Stam, C. Lindbald, M. Almgren, B. Lindman, *J. Phys. Chem.*, 95, 1991, 8975.
17. E.B. Abuin, J.C. Scaiano, *J. Am. Chem. Soc.*, 106, 1984, 6274.
18. A. Asnacios, D. Langevin, J. Argillier, *Macromolecules*, 29, 1996, 7412.
19. A.V. Gorelov, E.D. Kudryashov, J.C. Jacquier, D.M. McLoughlin, K.A. Dawson, *Physica A*, 249, 1998, 216.
20. J.R. Fabrega, C.T. Jafvert, H. Li, L.S. Lee, *Environ Sci and Technol*, 33(13), 2001, 2727-2733.
21. S.Aidarova, K.Musabekov, N.Spizina, *Colloid chemistry*, Vol.46, №2 (1984) 806-811 (Russ).
22. M Jian-Hai, Li Gan-Zuo, Li Ying, Cao Xu-Long, Zeng Sheng-Wen, *Chem. J. Chin. Univ.*, 20(11), 1999, 1776-1780.
23. H.D. Iayal, I. Chand, *Coll. Polym. Sci.*, 257(10), 1979, 1125-1127.
24. V.V. Kopeikin, I.I. Gavrilova, *High-molecular compounds*, 29(2), 1987, 377-382.
25. V.V. Kopeikin, V.A. Shevelev, *High-molecular compounds*, 32(5), 1990, 933-937.
26. E.V. Anufriyeva, E.F. Panarin, V.D. Pautov, M.V. Solovskiy, *High-molecular compounds*, 23(6), 1981, 1222-1228.
27. Zh.A. Abilov, *Interaction of synthetic polyelectrolites with ionic surfactants into water solutions: Thesis of candidate of chemical sciences*, Alma-Ata, 1982.
28. Editors Yu.G.bFrolova, A.S. Grodskiy, *Laboratory classes and problems of Colloid chemistry*, Moscow, Chemistry, 1986.
29. A.G. Bykov, S.-Y. Lin, G. Loglio, V.V. Lyadinskaya, R. Miller, B.A. Noskov, *Colloid. Surface. A: Physicochem. Eng. Aspects*, 354, 2010, 382–389.
30. J. Burri, S. Hartland, *Coll. Polym. Sci.*, 255(5), 1977, 675-681.

МӘДІБЕКОВА Ғ.М., МУТАЛИЕВА Б.Ж., ИСАЕВА А.Б. БЕТТІК-АКТИВТІ ЗАТТАРДЫҢ СУ/АУА ФАЗАЛАРЫ ШЕКАРАСЫНДА ПОЛИАКРИЛОНИТРИЛ ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ ФАЗААРАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІНЕ ӘСЕРІ

Бұл мақалада гидролиздену дәрежесі әртүрлі полиакрилонитрил туындылары полиэлектролиттерінің және полимерлердің гидрофобты бөлігінің беттік-активті заттармен (БАЗ) композициясының коллоидты-химиялық қасиеттерін жүйелі зерттеу мәліметтері келтіріледі. Полимерлер ерітінділеріне БАЗ қосу гидролизденген полиакрилонитрил (ГПАН) мен натрий олеаты

(OINa), OINa мен полиакриламид (ПАА) арасында стехиометриялы емес комплекстердің түзілуіне алып келуі полиэлектролиттер (ПЭ) мен БАЗ мицеллаларының электростатикалық әсерлесуі салдарынан болатыны дәлелденді.

Кілт сөздер: полиакрилонитрил туындылары, полиэлектролит жүйесі – БАЗ, стехиометриялы емес комплекстер, гидролизденген полиакрилонитрил, полиакриламид, натрий олеаты, коллоидты-химиялық қасиеттер, беттік активтілік, адсорбцияның стандартты бос энергиясы, келтірілген тұтқырлық.

МАДЫБЕКОВА Г.М., МУТАЛИЕВА Б.Ж., ИСАЕВА А.Б. ВЛИЯНИЕ ПОВЕРХНОСТНО-АКТИВНОГО ВЕЩЕСТВА НА МЕЖФАЗНЫЕ СВОЙСТВА ПРОИЗВОДНЫХ ПОЛИАКРИЛОНИТРИЛА НА ГРАНИЦЕ РАЗДЕЛА ФАЗ ВОДА/ВОЗДУХ

Эта статья содержит данные систематических исследований коллоидно-химических свойств полиэлектролитов производных полиакрилонитрила различной степени гидролиза и гидрофобной части полимеров в композициях с ПАВ. Установлено, что добавление ПАВ в растворы полимеров ведет к созданию нестехиометрических комплексов между гидролизованным полиакрилонитрилом (ГПАН) и натрия олеатом (OINa), OINa и полиакриламидом(ПАА) вследствие электростатических взаимодействий между полиэлектролитом (ПЭ) и мицелл ПАВ. Найдено, что образование композиций в растворе ведет к повышению поверхностной активности и снижению стандартной свободной энергии адсорбции полимера, которые являются важными параметрами для использования композиций в различных технологических процессах, протекающих на границе раздела фаз.

Ключевые слова: Производные полиакрилонитрила, система полиэлектролит-ПАВ, нестехиометрический комплекс, гидролизованный полиакрилонитрил, полиакриламид, натрия олеат, коллоидно-химические свойства, поверхностная активность, стандартная свободная энергия адсорбции, приведенная вязкость.

УДК 531.1

УЧЕТ ВНЕШНИХ ВОЗМУЩЕНИИ В ОРБИТАЛЬНОМ КРУГОВОМ ДВИЖЕНИИ ИСЗ

УМИРБЕКОВ М.С., ЖУМАБАЕВ М.Ж., БЕРДАЛИЕВ Д.Т.

В статье проблема учета внешних возмущений в орбитальном круговом движении ИСЗ решена новым, построенном на основе второй центральной орбиты Хилла способом, учтены внешние возмущения второго и третьего членов потенциала Хилла.

Выраженные в начале в декартовых координатах дифференциальные уравнения дают возможность определить первые интегралы площадей и

кинетической энергии в основной плоскости, но не способствует нахождению полного решения. Поэтому через несоизмеримые переменные Хилла было найдено приближенное решение которое описывает малые наклонные орбиты и способствует к переходу движения в пространстве.

Ключевые слова: искусственный спутник Земли, орбитальное круговое движение, потенциал Хилла, постоянная интеграла площадей, наклонная орбита.

Для учета внешних возмущений введем силовую функцию в виде потенциала Хилла [1]:

$$U = \frac{\mu}{r} + \frac{1}{2}vr^2 + \frac{1}{2}(v' - v)z_0^2, \quad (1)$$

где: \bar{r} – радиус-вектор ИСЗ, начало \bar{r} находится в центре масс Земли.

Системы координат приведены в [2]. В (1) второе и третье слагаемые учитывают внешние возмущения от сжатия Земли и часть возмущения от внешнего тела (Луны). Постоянные v', v подбираются так, чтобы наблюдения совпадали с истинным движением узла и перигея орбиты ИСЗ.

С учетом (1) дифференциальные уравнения орбитального движения ИСЗ в переменных Хилла имеют вид [3,4]:

$$\frac{d^2w}{d\theta^2} + \left(1 + \frac{\alpha}{w^2}\right)w - \frac{1}{(1+s^2)^{3/2}} = 0, \frac{d^2s}{d\theta^2} + \left(1 + \frac{\beta}{w^4}\right)s = 0, \frac{d\theta}{dt} = \frac{w^2\mu^2}{C^3} \quad (2)$$

$$\text{где } \alpha = \frac{vC^6}{\mu^4}, \quad \beta = \frac{(v-v')C^6}{\mu^4}, \quad \frac{1}{\rho} = w \frac{\mu}{C^2}, \quad (3)$$

ρ – проекция радиус-вектора центра масс тела на плоскость Оху, т.е. на экваториальную плоскость Земли, $s = \frac{z}{\rho}$ – тангенс угла наклона орбиты

центра масс тела к плоскости Оху, t – время, ϑ – истинная долгота, $\alpha - \text{const}$, $\beta - \text{const}$, w – переменная Хилла, C – постоянная интеграла площадей, $\mu = fM$ – гравитационный параметр Земли, O – центр масс Земли, ось z совпадает с осью динамической симметрии Земли.

В случае малого наклона орбиты к основной плоскости Оху имеем $s \neq 0$, $s^2 \approx 0$, тогда первое уравнение из (3) допускает интегрирование и

$$d\vartheta = \frac{wdw}{\sqrt{\alpha + Hw^2 + 2w^3 - w^4}}, \quad (4)$$

где $H = \frac{2hC^2}{\mu^2}$ – постоянная интегрирования, h – постоянная

интеграла энергии.

Варьируя постоянными h и C , которые входят в H, α , получим классификацию типов движения [5].

Эллиптический тип движения центра масс ИСЗ

при $v = const$ на интервале $l_4 < w < l_3$

Этот случай соответствует следующим значениям параметров

$\alpha > 0$, $H < 0$. Уравнение (1) имеет вид

$$d\vartheta = \frac{wdw}{\sqrt{-w^4 + 2w^3 - Hw^2 + \alpha}} \quad (5)$$

Подкоренной полином

$$G_4(w) = -w^4 + 2w^3 - Hw^2 + \alpha$$

имеет три положительных и один отрицательный корень, обозначим и соответственно через l_1, l_2, l_3, l_4 , причем l_4 отрицателен.

Расположим корни следующим образом $l_1 > l_2 > l_3 > l_4$.

Полином $G_4(w)$ положителен на двух интервалах А) $l_4 < w < l_3$,

В) $l_2 < w < l_1$, они соответствуют областям возможности движения центра масс тела. Остановимся на первом из интервалов движения.

На интервале $l_4 < w < l_3$ справедливо следующее преобразование выражения (5) к нормальной форме Лежандра

$$d\vartheta = \frac{wdh}{\sqrt{1 - k^2 \sin^2 h}}, \quad (6)$$

$$\text{где } w = \frac{l_4 l_{31} + l_1 l_{43} \sin^2 h}{l_{31} + l_{43} \sin^2 h}, \quad l_{ik} = l_k - l_i, \quad (i, k = 1, 2, 3, 4). \quad (7)$$

$$\text{При } l_4 = w, \quad h = 0; \quad l_3 = w, \quad h = \frac{\pi}{2}, \quad k^2 = \frac{l_{43} l_{12}}{l_{13} l_{42}}, \quad 0 < k < 1,$$

$$\mu_* = \frac{2}{\sqrt{l_{31} l_{42}}}.$$

Введем эллиптические функции Якоби

$$d\vartheta = \mu_* w du, \quad (8)$$

$$w = \frac{l_4 l_{31} + l_1 l_{43} \text{sn}^2 u}{l_{31} + l_{43} \text{sn}^2 u}, \quad (9)$$

$$\operatorname{sn} u = \left(1 + \frac{1}{16} k^2\right) \sin q + \frac{1}{16} k^2 \sin 3q + O(k^4), \quad (10)$$

$$\text{где } q = \frac{\pi}{2K} u, K = \int_0^{\pi/2} \frac{dh}{\sqrt{1 - k^2 \sin^2 h}} = \text{const.}$$

Используя (10), преобразуем (9)

$$w = (w_{00} + kw_{01} + k^2 w_{02}) + (kw_{11} + k^2 w_{12}) \cos 2q + k^2 w_{22} \cos 4q$$

$$(11) \text{ где } w_{00} = \ell_4, \quad w_{01} = \frac{1}{2} \ell_0 \ell_{41}, \quad w_{02} = -\frac{3}{8} \ell_0^2 \ell_{41}, \quad w_{11} = -\frac{1}{2} \ell_0 \ell_{41},$$

$$w_{12} = \frac{1}{2} \ell_0^2 \ell_{41}, \quad w_{22} = -\frac{1}{8} \ell_0^2 \ell_{41}, \text{ здесь допущения обоснованы, так как}$$

$$\frac{\ell_{43}}{\ell_{31}} < 1, \quad \left(\frac{\ell_{43}}{\ell_{31}}\right)^2 \ll 1, \quad \frac{\ell_{43}}{\ell_{31}} = k\ell_0, \quad \left(\frac{\ell_{43}}{\ell_{31}}\right)^2 = k^2 \ell_0^2.$$

Подставим (11) в (8)

$$\int_0^{\vartheta} d\vartheta = \mu_* \int_0^u \left[(w_{00} + kw_{01} + k^2 w_{02}) + (kw_{11} + k^2 w_{12}) \cos \frac{\pi}{K} u + k^2 w_{22} \cos \frac{2\pi}{K} u \right] du$$

проинтегрируем, тогда полярный угол будет записан в следующем виде

$$\vartheta = \mu_* (w_{00} + kw_{01} + k^2 w_{02}) u + \mu_* \frac{K}{\pi} (kw_{11} + k^2 w_{12}) \sin \frac{\pi}{K} u + \mu_* k^2 w_{22} \sin \frac{2\pi}{K} u \quad (12)$$

Для определения полярного радиуса используем выражение

$$\rho = \frac{C^2}{\mu} w^{-1} \quad (13)$$

Преобразуем (13), найдем w^{-1} из (11), а затем запишем ρ в следующем виде:

$$\rho = (\rho_{00} + k\rho_{01} + k^2 \rho_{02}) + (k\rho_{11} + k^2 \rho_{12}) \cos \frac{\pi}{K} u + k^2 \rho_{22} \cos \frac{2\pi}{K} u, \quad (14)$$

$$\text{где } \rho_{00} = \frac{C^2}{\mu w_{00}}, \quad \rho_{01} = -\rho_{00} \frac{w_{01}}{w_{00}}, \quad \rho_{02} = \rho_{00} \left(-\frac{w_{02}}{w_{00}} + \frac{w_{01}^2}{w_{00}^2} + \frac{1}{2} \frac{w_{11}^2}{w_{00}^2} \right)$$

$$\rho_{11} = -\rho_{00} \frac{w_{11}}{w_{00}}, \quad \rho_{12} = \rho_{00} \left(\frac{2w_{01}w_{11}}{w_{00}^2} - \frac{w_{12}}{w_{00}} \right), \quad \rho_{22} = \rho_{00} \left(\frac{w_{11}^2}{2w_{00}^2} - \frac{w_{22}}{w_{00}} \right).$$

Используя последнее уравнение из (3), найдем уравнение времени

$$dt = \frac{C\mu_*}{\mu} \rho du, \quad (15)$$

Подставим в (15) значение ρ из (14), затем проинтегрируем от нуля до

верхних пределов $\int_0^t dt = \frac{C\mu_*}{\mu} \int_0^u \rho du$

и получим

$$t = (t_{00} + kt_{01} + k^2 t_{02})u + (kt_{11} + k^2 t_{12}) \sin \frac{\pi}{K} u + k^2 t_{22} \sin \frac{2\pi}{K} u, \quad (16); \quad \text{где}$$

$$t_{00} = t_0 \rho_{00}, \quad t_0 = \frac{C\mu_*}{\mu}, \quad t_{01} = t_0 \rho_{01}, \quad t_{02} = t_0 \rho_{02}, \quad t_{11} = t_0 \frac{K}{\pi} \rho_{11},$$

$$t_{12} = t_0 \frac{K}{\pi} \rho_{12}, \quad t_{22} = t_0 \frac{K}{2\pi} \rho_{22}. \quad \text{Обратив (16), найдем зависимость } u$$

от t

$$u = (u_{00} + ku_{01} + k^2 u_{02})t + (ku_{11} + k^2 u_{12}) \sin \frac{\pi}{K} t + k^2 u_{22} \sin^2 \frac{2\pi}{K} t +$$

$$+ k^2 u_{32} t \cos \frac{\pi}{K} t \quad (17)$$

где $u_{00} = \frac{1}{t_{00}}, u_{01} = u_{00}(-t_{01}), u_{02} = u_{00}(t_{01}^2 - t_{02}), u_{11} = -u_{00}t_{01},$

$$u_{12} = u_{00}(t_{01}t_{11} - t_{12}), u_{22} = -u_{00}\left(t_{22} - \frac{1}{2} \frac{\pi}{K} t_{11}^2\right),$$

Выражения (12), (13) посредством (17) определяют полярные координаты ρ, ϑ как явные функции времени на интервале $\ell_4 < w < \ell_3$ с точностью $O(k^4)$ при $v - const$.

Круговой тип движения центра масс ИСЗ при $v - const$ на интервале $\ell_4 < w < \ell_3$

В случае кругового типа движения $\alpha > 0, H < 0, e = 0$. Выпишем (14) из эллиптического типа движения

$$\rho = (\rho_{00} + k\rho_{01} + k^2 \rho_{02}) + (k\rho_{11} + k^2 \rho_{12}) \cos \frac{\pi}{K} u + k^2 \rho_{22} \cos \frac{2\pi}{K} u,$$

отсюда найдем ρ_{\max} и ρ_{\min}

$\rho_{\max} = (\rho_{00} + k\rho_{01} + k^2\rho_{02}) + (k\rho_{11} + k^2\rho_{12}) + k^2\rho_{22}$, например, при $u = 0$ и

$\rho_{\min} = (\rho_{00} + k\rho_{01} + k^2\rho_{02}) - (k\rho_{11} + k^2\rho_{12}) + k^2\rho_{22}$ Известно, что $\rho_{\max} = a(1 + e)$, $\rho_{\min} = a(1 - e)$, отсюда радиус круговой орбиты

$a = \frac{1}{2}(\rho_{\max} + \rho_{\min}) = \rho_{00} + k\rho_{01} + k^2(\rho_{02} + \rho_{22})$. С другой стороны,

$e = \frac{1}{2}(\rho_{\max} - \rho_{\min}) = k\rho_{11} + k^2\rho_{12} = 0$, следовательно, в случае

круговой орбиты $k\rho_{11} + k^2\rho_{12} = 0$, т.е. радиус почти круговой орбиты имеет вид

$$\rho = (\rho_{00} + k\rho_{01} + k^2\rho_{02}) + k^2\rho_{22} \cos \frac{2\pi}{K} u. \quad (18)$$

Найдем полярный угол, для этого используя выражение (13), найдем w

$$w = (\bar{w}_{00} + k\bar{w}_{01} + k^2\bar{w}_{02}) + k^2\bar{w}_{22} \cos \frac{2\pi}{K} u, \quad (19)$$

где, $\bar{w}_{00} = \frac{C^2}{\mu\rho_{00}}$, $\bar{w}_{01} = -\bar{w}_{00} \frac{\rho_{01}}{\rho_{00}}$, $\bar{w}_{02} = -\bar{w}_{00} \left(\frac{\rho_{02}}{\rho_{00}} - \frac{\rho_{01}^2}{\rho_{00}^2} \right)$,

$$\bar{w}_{22} = -\bar{w}_{00} \frac{\rho_{22}}{\rho_{00}}$$

теперь из(8) найдем $\frac{d\vartheta}{du} = \mu_* w$, $\vartheta = \mu_* \int_0^u w du$, т.е.

$$\vartheta = (\bar{\vartheta}_{00} + k\bar{\vartheta}_{01} + k^2\bar{\vartheta}_{02})u + k^2\bar{\vartheta}_{22} \sin \frac{2\pi}{K} u, \quad (20)$$

$$\bar{\vartheta}_{00} = \mu_* \bar{w}_{00}, \quad \bar{\vartheta}_{01} = \mu_* \bar{w}_{01}, \quad \bar{\vartheta}_{02} = \mu_* \bar{w}_{02}, \quad \bar{\vartheta}_{22} = \mu_* \bar{w}_{22} \cdot \frac{K}{2\pi}.$$

Используя уравнение (15), найдем уравнение времени

$$t = (\bar{t}_{00} + k\bar{t}_{01} + k^2\bar{t}_{02})u + k^2\bar{t}_{22} \sin \frac{2\pi}{K} u, \quad (21)$$

где $\bar{t}_{00} = t_0\rho_{00}$, $t_0 = \frac{C\mu_*}{\mu}$, $\bar{t}_{01} = t_0\rho_{01}$, $\bar{t}_{02} = t_0\rho_{02}$, $\bar{t}_{22} = t_0 \frac{K}{2\pi} \rho_{22}$

Обратив (30), найдем зависимость u от t

$$u = (\bar{u}_{00} + k\bar{u}_{01} + k^2\bar{u}_{02})t + k^2\bar{u}_{22} \sin \frac{2\pi}{K} t, \quad (22)$$

$$\text{где } \bar{u}_{00} = \frac{1}{\bar{t}_{00}}, \quad \bar{u}_{01} = -\bar{u}_{00}\bar{t}_{01}, \quad \bar{u}_{02} = \bar{u}_{00}(\bar{t}_{01}^2 - \bar{t}_{02}), \quad \bar{u}_{22} = -\bar{u}_{00}\bar{t}_{22}.$$

Центр масс твердого тела совершает движение по замкнутой круговой орбите, колеблясь в радиальном направлении с амплитудой $(\pm k^2\rho_{22})$.

Угловая скорость движения по почти круговой орбите

$$\omega = \dot{\vartheta} = \left[(\bar{\vartheta}_{00} + k\bar{\vartheta}_{01} + k^2\bar{\vartheta}_{02}) + k^2\bar{\vartheta}_{22} \frac{2\pi}{K} \cos \frac{2\pi}{K} u \right] \times \\ \times \left[(\bar{u}_{00} + k\bar{u}_{01} + k^2\bar{u}_{02})t + k^2\bar{u}_{22} \frac{2\pi}{K} \cos \frac{2\pi}{K} t \right]$$

имеет колебательный характер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Hill G.W. On intermediary orbits in the Lunar Theorie // Astronomical journal. 1897. –v.18
2. Белецкий В.В. Движение искусственного спутника относительно центра масс. –М.: Наука, 1965.
3. Шинибаев М.Д. Поступательное движение пассивно гравитирующего тела в центральном и нецентральной поле тяготения. – Алматы: РИО ВАК РК, 2001. – 128 с.
4. Щиголов Б.М. О промежуточной орбите Хилла в задаче трех тел // Труды ГАИШ, 1954. – Т. 28. – С. 59-92
5. Дубошин Г.Н. Небесная механика. – М : Наука, 1983. – 351 с.

ӨМІРБЕКОВ М.С., ЖҰМАБАЕВ М.Ж., БЕРДАЛИЕВД.Т. ЖАСАНДЫ ЖЕР СЕРІГІНІҢ ОРБИТАЛЫҚ ШЕҢБЕРЛІК ҚОЗҒАЛЫСЫНДА СЫРТҚЫ ДЕНЕНІҢ ӘСЕРІНЕН ПАЙДА БОЛАТЫН АУЫТҚУЛАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ

Мақалада жасанды жер серігінің орбиталық шеңберлік қозғалысында сыртқы дененің әсерінен пайда болатын ауытқуларды есепке алу мәселесі Хиллдың екінші орталық орбитасының негізінде құрылған жаңа әдісімен шешілген, Хилл потенциалындағы екінші және үшінші мүшелері сыртқы ауытқулары есепке алынған.

Алдымен декарттық координаталарда жазылған дифференциалдық теңдеулер негізгі жазықтықта аудандар бірінші интегралын және кинетикалық энергия бірінші интегралын алуға мүмкіншілік береді, бірақ толық шешімге қол жеткізбейді. Сондықтан, өлшемсіз Хилл айнымалыларына ауыстық та, жуықтап шешім жаздық, ол шешім аз көлбеулік орбиталарды жақсы сипаттайды және кеңістіктегі қозғалысқа өтуді қамтамасыз етеді. Шешім ұзақ мерзімді болғандықтан, зерттеу құнды болады.

Кілт сөздер: *жасанды Жер серігі, орбиталық шеңберлік қозғалыс, Хилл потенциалы, аудандар интегралының тұрақтысы, көлбеулік орбита.*

UMYRBEKOV M.S., ZHUMABAEV M.ZH., BERDALYEV D.T. TAKING INTO ACCOUNT EXTERNAL PERTURBATIONS IN THE ORBITAL CIRCULAR MOTION OF THE SATELLITE

In the article the problem of accounting external perturbations in the orbital circular motion AES solved by the new, built on the basis of the Hill's second central orbit method, took into account external perturbations second and third members of the Hill's potential.

Expressed at the beginning of Cartesian differential equations enable us to determine the first integrals of the areas and the kinetic energy in the main plane, but not conducive to finding a complete solution. Therefore, through the Hill's disparate variables have found an approximate solution which describes the small inclination orbit, and contributes to the transition of motion in space. Since long-term solution studies have value.

Keywords: *artificial Earth satellite, the orbital circular motion, the Hill's potential, areas integral constant, inclined orbit.*

ӘОЖ 633.1:581.43(02)

АДЫРАСПАННЫҢ (PEGANUM HARMALA) БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

СӘРСЕМБАЕВА М.У., ӨТЕГЕНОВА П.Р.

Мақалада адыраспанның анатомиялық және морфологиялық ерекшеліктері зерттелді. Аналитикалық талдау арқылы адыраспан құрамындағы алколоидтар мөлшері анықталды.

Кілт сөздер: *адыраспан, аналитикалық талдау, алколоидтар, морфологиялық сипаты, анатомиялық сипаты.*

Қазіргі таңда жергілікті флораны қорғау және ондағы өсімдіктерді танып білу арқылы олардың практикалық жағынан маңызын арттыру негізгі мәселелердің бірі болып саналады. Қандай өсімдік болмасын, оны тиімді пайдалана білсек, пайдасы өте мол екендігіне көз жеткіземіз. Заман талабына сай қазіргі кезде әртүрлі зиянкестерге қарсы күрес жолында химиялық препараттарға қарағанда өсімдік сығындылары немесе тұнбалары қолданылуда. Бірақ пайдалану алдында өсімдік құрамындағы адам ағзасына әсер ететін заттарды да білген дұрыс. Себебі, тиімділік шегін анықтап алғаннан кейін қолдану өте жақсы нәтижелер береді.

Адыраспанның морфологиялық сипатын, анатомиялық құрылысын бірқатар кітаптар, газеттер мен журнал беттеріндегі мақалалардан кездестіруге болады. Бірақ олардан толық мағлұмат ала алмаймыз. Кейбір ғалымдардың өткен жылдардағы еңбектеріне үңілсек, адыраспанның құрамындағы заттарды анықтау бағытындағы жұмыстарын кездестіреміз. Дегенмен, ол жұмыстар жалғасын таппаған.

Жұмыстың мақсаты. Адыраспанның (*Peganum harmala*) биологиялық ерекшеліктерін сипаттау және оның өсуі барысында құрамындағы алкалоидтар мөлшерінің өзгеруін анықтау.

1. Адыраспанның анатомиялық құрылысын анықтау;
2. Адыраспан сығындысының күйе көбелегіне әсерін бақылау;
3. Аналитикалық талдау арқылы адыраспан құрамындағы алоколоидтар мөлшерін анықтау.

Зерттеу нысаны: ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізгенде адыраспанның биологиялық ерекшеліктері, ел ішіндегі маңызы мен қолданылу көздері, химиялық құрамы бойынша алкалоидтарды бөліп алу және олардың өзгеруі қарастырылды.

Зерттеу әдістері: Жұмысты орындауда сипаттау, аналитикалық талдау, бақылау және микроскопия әдістері қолданылды.

Алынған нәтижелер. Бірінші тәжірибеде адыраспанның биологиялық ерекшеліктері зерттелді. Екінші тәжірибе бойынша адыраспанның анатомиялық құрылысына қатысты зерттеу жұмыстары жүргізілді. Үшінші тәжірибеде адыраспанның өсуі барысындағы үш кезеңінде алкалоидтар мөлшерінің өзгеруі қарастырылды.

Адыраспанның вегетациялық мүшелерінің анатомиялық құрылысы. Адыраспан тамырының ұшын көлденең кесіп, препарат жасап, микроскоп арқылы қарағанда үш бөлік көрінеді. Олар: эпиблема, алғашқы қабық және орталық цилиндр.

Тамырдың ең сыртындағы эпиблема паренхималық жасушалардан тұрады. Эпиблема топырақтан су мен минералды тұздарды сорып жасушаларда тасымалдануға жол береді. Алғашқы қабықтың жасушалары – сопақ, дөңгелектеу келген паренхималық жасушалар. Ол ішкі, ортаңғы және сыртқы үш қабаттан тұрады. Сыртқы қабат эпиблеманы астарлай орналасқан. Жасушалары әртүрлі бұрышты және бір-біріне тығыз орналасқан. Бұлар қорғаныштық қызмет атқарады. Ортаңғы қабат жасушаларының пішіні дөңгелек және сопақша, ірі. Ішке қарай жасушалары борпылдақтанып, іріленген. Борпылдақ жасушалар азрацияға мүмкіндік береді. Ең ішкі қабат цилиндрді қоршап орналасқан. Бұл қабаттың жұқа қабықшалы жасушалары орталық цилиндрге су мен минерал тұздардың өтуін реттейді. Ол заттардың өтуін өткізгіш ұлпа қамтамасыз етеді.

Орталық цилиндр сүзгіш түтіктерден тұрады. Бұл бөлім қабықтан перицикл қабаты арқылы бөлінеді. Орталық өзектің ішкі бөлімінде ксилема және флоэманың жасушалары орналасқан. Ксилеманың трахея және трахеида жасушалары арқылы өсімдікке қажетті қорек заттар ағып өтеді. Ксилема жасушаларының арасында флоэманы құрайтын сүзгіш түтіктер мен серік жасушалар орналасқан.

Адыраспан сабағының анатомиялық құрылысы:

Адыраспан сабағының эпидермисі қалың. Оның ішкі жағында алғашқы қабық орналасқан. Алғашқы қабықтың жасушаларының көлемі бірдей емес. Осы паренхималық жасушаларында хлоропластар көп. Паренхима жасушалары қалыңдап колленхимаға айналады. Колленхима жасушалары бір-біріне тығыз орналасқан, көлемі әртүрлі. Эндодерма астындағы орталық цилиндр перициклден, өткізгіш шоқтан және өзектен құралған. Басқа да қос жарнақты өсімдіктер сияқты адыраспанның өзегінде, қабығында, өзек сәулелерінде паренхималық жасушалар жақсы жетілген. Өзектің паренхималық жасушалары ірі, борпылдақ жұқа қабықшалы. Флоэма мен ксилема бүйірлес орналасқан. Бұл екеуінің арасында түзуші ұлпа – камбий орналасқан. Сабақтың ұлпа жасушаларының көлемі, пішіні әртүрлі келеді. Бұлай болуының негізгі себебі адыраспанның дамуына, таралуына байланысты.

Адыраспан жапырағының анатомиялық құрылысы. Адыраспан жапырағының беті жағынан қарағанда эпидермисінің екі түрлі жасушалар типінен тұратынын көруге болады. Бұл жасушалар бір-бірімен кезектесіп орналасқан ірі ұзынша және қысқа ұсақ жасушалар. Ұсақтарының арасында эпидермисінің әртүрлі мөлшеріндегі 3-5 жасушаларымен қоршалған лептесіктер орналасқан. Эпидермис жасушалары бір-біріне өте тығыз. Жапырақтар тік бағытта өсетіндіктен лептесік жапырақтардың екі бетінде де бірдей. Ортаңғы қабаты бағаналы және борпылдақ ұлпалардан тұрады. Бұл екі ұлпаның айқын көрінуі жарықтың көп мөлшерде түсуіне байланысты. Адыраспан жапырағы тіктеу келгендіктен жапырақ тақтасының екі бетіне де жарық теңдей түседі.

Бағаналы ұлпа эпидермиске перпендикуляр бағытта және ұзындау болып бір-біріне тығыз орналасқан. Жапырақ жүйкелері тор түзіп орналасқан. Олар жапырақта қоректік заттардың қозғалуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар механикалық қызмет атқарады. Өткізгіш шоқтың ксилемасы жапырақ тақтасының беткі бөлігінде, ал флоэма төменгі бөлігінде орналасқан. Өткізгіш ұлпалар тікелей сабақтың ұлпаларымен жалғасқан.

Адыраспанның құрамындағы алкалоидтар мөлшерінің өзгеруі.

Адыраспанның химиялық құрамына келетін болсақ онда сапониндер, илік заттар, майлар, гликозидтер және өте көп мөлшерде алкалоидтар

болады. Алкалоидтардан ең алғаш таза түрінде гармин (банистерин), гармалин, гармалол және пеганин (вазицин), ал кейінгі жылдары пеганин, пеганол, дезоксипеганин, пеганидин, хинолин, хинальдин, изопеганидин, оксопеганиндер бөлініп алынды. Алкалоидтардың жалпы мөлшері 1,5%-дан кем емес, кептіргендегі салмағы 12%-дан көп емес, 80 мм-ден ұзынырақ сабағында 10%-дан көп, сұр түсті өткен жылғы сабақтарында 5%-дан көп емес, 0,315 мм. Көзді електен өтетін ұнтақтарында 5%-дан көп емес, органикалық қосындылар мөлшері 4%-дан көп емес, ал минералды қосындылар мөлшері 2%-дан көп болмайды. Өсімдіктің әр мүшесінде бұл заттардың мөлшері әртүрлі болып кездеседі. Адыраспанды шикізат етіп өндіріске дайындағанда қапшықтың салмағы 20 кг болуы қажет және шикізат 2 жылға дейін алғашқы жиналғандағы құрамын сақтап, өз күшін жоймайды.

Тамырында сапониндер мен вегетация кезеңінің басында және аяғында 1,08-3,37%) алкалоидтар болады. Атап айтқанда, гармин, гармалин, гармалол, оксодезокси пеганин пеганин (вазицин) алкалоидтары. Жалпы жер асты бөлімінде 2,2-5,7%) органикалық қышқылдар, 3,6-18,07% илік заттар, 1,98-3,01% оксодезокси пеганин оксопегани, дезоксипеганидин, пеганин және сапониндер болады. Жалпы шөбінде 78% ең бастысы – пеганин.

Кесте 1

Адыраспанның жеке мүшелеріндегі кездесетін заттар

Заттар/мүшелер	Алкалоидтар	Сапониндер	Майлар	Органикалық қышқылдар
Тамыр	1,68-3,32	+	-	-
Сабақ	0,5-1,56	-	-	-
Жапырақ	1,29-2,88	-	-	+
Гүл	2,49	-	•	-
Тұқым	3-5,5	-	+	-

Сабағында 0,5-1,56% пеганин, гармин, гармал, оксодезокси пеганин алкалоидтары бар. Жапырағында 1,29-2,88% пеганин, гармин, оксодезокси пеганин алкалоидтары кездеседі. Гүлдерінде алкалоидтар мөлшері 2,49% ға жетеді. Тұқымдарында 3-5,6% гармалин-гармин-гармалол, пегани оксодезокси пеганин, оксопеганин алкалоид-тары, 1,3-2,5%) м қышқылдар, стероидтар және каротиноидтар бар. Тамырында 67-74% алкалоид бар. Ең басымы – гармин. Бұл аталғандардан басқа адыраспанда дипеганин изопеганидин хинолин хинальдин алкалоидтары болады.

Хинолин органикалық бояулар тобына жатады. Бұл топтағы заттар әртүрлі құрылымға ие және оларды ветеринарияда көптеген ауруларға қарсы қолданады. Оларды химиялық табиғаттарына қарай бірнешеге бөледі. Соның бірі хинолин бензинге және пиридинге тән реакциялар қатарына жеңіл түсіп

кетеді. Осыған байланысты хинолинді кейде бензилпиридин деп те атайды және ол көптеген органикалық қосылыстардың негізгі, сонымен қатар фармакологиялық заттар қатарының бірі болып табылады. Ал пеганидин – рацемикалық диастереоизомер. Одан белгілі әдістемелердің көмегімен дезоксипеганидин алынған. Адыраспан құрамындағы заттар оның өскен жеріне тығыз байланысты. Дегенмен, алкалоидтар адыраспанның химиялық құрамының негізі болып табылады.

Жұмыс нәтижесі көрсеткеніндей, (I) гүлдеу кезеңіне дейінгі адыраспанда 2,12% алкалоид, (II) гүлдену кезеңіндегі адыраспанда 1,97% алкалоид, ал (III) жеміс бергеннен кейінгі уақытта 1,83 % алкалоид болды. Сонымен, 20 грамм ұсақталған адыраспан құрамында гүлдеуге дейінгі кезеңде алкалоидтар мөлшері 0,29%-ға, жеміс бергеннен кейінгі, ал 0,15%-ға гүлдену кезеңіндегі уақыттардан артық болды.

Яғни, көк күйіндегі адыраспанның әсер ету көрсеткіші жоғары және осы кезеңде құрамында эфир сақталатындықтан, иісі ащы болып келеді. Кейіннен эфир ауаға ұшып кетеді.

Кесте 2

Шикізат	Ұсақталған шикізат мөлшері, гр.	Құрғақ қалдық мөлшері, гр.	Кептірілгендегі жоғалған мөлшері, гр.	Алкалоидтар, %.
I	20	0,16110	5	2,12
II	20	0,1504	4,6	1,97
III	20	0,1406	4,2	1,83

Жұмысты аяқтай келе, мынандай қорытынды жасалынды:

1. Бутонизация кезінде алкалоидтар адыраспанның құрамында басым мөлшерде болады. Алкалоидтар көп мөлшерде адамға кері әсерін береді.

2. Адыраспанның құрамындағы алкалоидтар мөлшері гүлдеуге дейінгі кезеңде жеміс бергеннен кейінгі уақыттан жоғары болады. Сондықтан, адыраспанды жинап алу уақыты жеміс бергеннен кейінгі кезгесәйкестендірілген.

3. Атамекенімізде ертеден өсетін көпжылдық адыраспан өсімдігін оқытуды мектеп және жоғары оқу орындарының оқу бағдарламасына енгізген жөн. Себебі, туған жердің табиғатын танып білу арқылы қоршаған ортаны қорғап, аялап, оның байлықтарын сақтай аламыз. «Өсімдіктану» пәніндегі «Дәрілік өсімдіктер» тақырыбының ішінде адыраспан туралы да мағлұматтар қамтылса дұрыс болар еді деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Беклемишева А. Руководство по работе с лекарственными растениями.– Алматы: Атамұра, 1994.

2. Жарекеев Б.Х., Хашимов Х.Н. и др. Новые алкалоиды из *Peganumharmala*. Химия природных соединений. – Ташкент: Издательство Фан 2, 2004.
3. Мырзатаев С. Жергілікті флораны оқыту // Қазақстан мектебі. –№6, 1997.
4. Сыбанбеков Қ. Ж., Жабайы өсімдіктер сыры. – Алматы:Қайнар, 1986.
5. Оспанова М., Луқанов Ж. Өсімдік – жанға шипа, дертке дауа. –Алматы: Қайнар, 1992.
6. Массажетов П.С. Өсімдік әлеміне саяхат. – Алматы: Қайнар, 1998.
7. Қанапияұлы М. Қазақтың халық емі. – Алматы: Өнер, 1998.
8. Алдашев А., Әлімханов Ж. Қазақтың халық медицинасының құпиясы. – Алматы: Қазақстан, 2002.
9. Қожабеков М. Дәрілік өсімдіктер. – Алматы: Қазақстан, 2005. – 175 б.

SARSEMBAEVA M.U., UTEGENOVA P.R. ИССЛЕДОВАНИЕ
БИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ *PEGANUM HARMALA*

*В статье рассматриваются биологические особенности *Peganum harmala*, а именно морфологические, анатомические особенности. Также определены количество алкалоидов в их составе.*

Ключевые слова: *адыраспан, аналитический анализ, алкалоиды, морфологическое описание, анатомическое описание.*

SARSEMBAEVA M.U., UTEGENOVA P.R. STUDY THE BIOLOGICAL
CHARACTERISTICS OF *PEGANUM HARMALA*

*Studied the biological characteristics of *peganum harmala*, namely morphological, anatomical features. Also determine the amount of alkaloids in their composition.*

Keywords: *adyraspan, analytical analysis, alkaloids, morphological description, anatomical description.*

**ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКА**

УДК 327

«SOFTPOWER» В СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

ЕСИМОВА А.Б., ДЖАНПАИЗОВА З.М.

Данная статья посвящена теории soft power, автором которой является американский политолог Джозеф Най. В статье также рассматривается использование soft power в современной мировой политике и проблема ее измерения.

Ключевые слова: soft power, Джозеф Най, политика, концепция, soft power index.

Современный мир переживает кардинальные изменения в мировом порядке. Международная политика становится все актуальней, так как становится более интегрированной с внутривнутриполитическими процессами. Знания политических теорий и концепций позволяет лучше осознать происходящие события и прогнозировать будущие тенденции.

Одной из современных теорий, имеющей как теоретическое, так и практическое значение, является теория soft power (мягкой силы). Она возникла в 90-е годы прошлого века в США. Именно тогда Соединенные Штаты испытывали значительные проблемы с состоянием внешнеполитического имиджа, подпорченного тем, что внешнеполитический курс страны преимущественно основывался на применении военной силы. И с целью повышения международного имиджа администрации Дж.Буша младшего было предложено использование «soft power».

Автором теории soft power, применимой для объяснения как глобальной мировой политики, дипломатии, так и экономики, является известный американский политолог, профессор Гарвардского университета Джозеф Най. Ее он впервые представил в работе «Bound to Lead: The Changing Nature of American Power» (1990 г.) и дополнил в «Soft Power: The Means to Success in World Politics» (2004 г.).

Джозеф Най разделил возможности государств в современных международных отношениях на две категории: 1) на «жесткую» силу (hard power) и 2) «мягкую» силу (soft power). Под «жесткой силой» подразумевается обеспечение государством своих внешнеполитических интересов за счет военной и экономической мощи; под «мягкой силой» — умение государства привлекать на свою сторону посредством культуры и общественно-политических ценностей. Безусловно, автор данной концепции стоял на позиции эффективности применения «мягкой силы».

Как отмечает Джозеф Най: «мягкая» сила — это способность добиваться желаемого на основе добровольного участия союзников, а не с

помощью принуждения или подачек. Американской истории известны выдающиеся примеры такого рода: это «четыре свободы для Европы» Франклина Рузвельта в конце Второй мировой войны; молодежь за «железным занавесом», слушающая американскую музыку и новости по радио «Свободная Европа» и «Голос Америки» во время «холодной войны»; китайские студенты, сооружающие модель статуи Свободы на площади Тяньаньмэнь во время массовых протестов; освобожденные в 2001 году афганцы, немедленно попросившие предоставить экземпляр Билля о правах; молодые иранцы, смотрящие запрещенные американские видеофильмы и передачи спутникового телевидения вопреки запретам теократического правительства. Когда ты можешь побудить других возжелать того же, чего хочешь сам, тебе дешевле обходятся кнуты и пряники, необходимые, чтобы двинуть людей в нужном направлении...Мягкое могущество возникает, когда страна привлекает своей культурой, политическими идеалами и программами» [1].

Джозеф Най, анализируя современную международную политику, отмечает, что мир сильно изменился после распада Советского Союза, так как в период «холодной войны» Соединенные Штаты могли себе позволить применить непопулярные меры в международных отношениях. Однако, в новых условиях отсутствия «зла», Соединенным Штатам следует избегать подобной политики. Подчеркивая важность soft power Джозеф Най отмечает, что «несмотря на то, что масштабы могущества США действительно ставят их в положение лидера и превращают в объект и недовольства, и преклонения, — несмотря на это, и существо, и стиль американской внешней политики могут повлиять на имидж страны и легитимность ее политического курса, а следовательно — и на ее «мягкое» могущество» [1].

Согласно теории «soft power — это способность убедить других хотеть того же, чего хочешь ты или как непрямой/вовлекающий (co-optive) метод осуществления власти» [2, с.8]. Безусловно, практический опыт работы Джозеф Найя в Пентагоне и Госдепартаменте США, Национальном совете по разведке и Комитете ООН по проблемам разоружения, членство в Американской академии искусств и наук, Дипломатической академии США, повлиял на создание и содержание теории soft power.

По мнению Джозефа Найя soft power должна основываться на трех столпах: первый — привлекательность американской культуры и образа жизни; второй — американская политическая идеология; третий — информационные коммуникации.

Как отмечает российский исследователь Ю. Конюхевич «если оглянуться на прошлое США, то становится очевидно, что большое внимание

использованию «мягкой силы» для улучшения имиджа Соединенных Штатов за их пределами уделяли многие американские президенты, и, прежде всего, Вудро Вильсон, Франклин Рузвельт, Джон Кеннеди, Уильям Клинтон. Достаточно вспомнить Атлантическую хартию, создание ООН, «план Маршалла», демократизацию Германии и Японии после второй мировой войны, расширение НАТО на Восток. Все эти инициативы способствовали росту международного престижа США, наращиванию потенциала их «мягкой силы» [3].

Одной из стран, в последние годы активно применяющей инструменты soft power, является Китай, прилагающий огромные усилия для продвижения собственного положительного имиджа. Китайский политолог Лю Цзайци отмечает, что «исторический урок распада Советского Союза учит, что коренной вопрос заключается не в ослаблении «твердой силы» Советского Союза, а в серьезных затруднениях, возникших в центре его «мягкой силы». А в новую эпоху такого рода борьба не только не закончилась, но даже становится еще более рельефной. Запад по-прежнему всячески пытается выставлять свою цивилизацию как образец поведения для других стран, внедрять в другие страны и регионы западные ценности, свои идеологию и социальный строй, и стремится делать западную цивилизацию общей цивилизацией всего мира. И в этой борьбе Китай несомненно стал главным соперником капиталистических стран Запада» [4, С.154]. Отмечается, что «основная цель строительства «мягкой силы» Китая заключается в том, чтобы повышать совокупную государственную мощь и служить строительству социализма с китайской спецификой» [4, С.150].

Одним из механизмов продвижения soft powerпредставляется Институт Конфуция, который является глобальной сетью международных культурно-образовательных центров, созданных Государственной канцелярией по распространению китайского языка за рубежом Министерства образования КНР. Аналогами создания Института Конфуция явились Институт Гете (Германия) и Институт Сервантеса (Испания). Самый первый Институт Конфуция был открыт в Сеуле (Южная Корея) в 2004 году. Но уже в конце 2010 года в мире функционировало 322 института и 369 классов Конфуция в 96 странах мира, в которых число слушателей достигло 360 тыс.чел. Китай планирует увеличить число Институтов Конфуция до 1000 [5]. Главная миссия Институтов Конфуция заключается в распространении китайской культуры в мировом масштабе, в развитии и поддержании дружеских взаимоотношений Китая с другими странами. В рамках выполнения данной миссии в Институтах Конфуция организуются курсы китайского языка и культуры, издается учебная литература по китайскому языку, проводятся

научные конференции по тематике Китая, стажировки в Китай студентов и преподавателей.

Согласно данным исследовательских центров, занимающихся ранжированием стран по индексу soft power, Китай входит в двадцатку стран, имеющих высокий показатель по мягкой силе. С теоретической и практической точки зрения разработка методологии по подсчету мягкой силы представляется важной задачей. Для решения этого вопроса различные исследовательские компании предлагают свои разработки.

Так, компанией Ernst&Young (глобальный лидер в сферах аудита, налогообложения, транзакций и консалтинговых услуг) и «Сколково» был предложен Индекс мягкой силы – Soft power index. В разработанной ими структуре существует три блока, в общей сложности включающий 13 показателей. Первый блок «Глобальный имидж» состоит из следующих элементов: 1.экспорт СМИ; 2.язык учащихся; 3.Олимпиады; 4.Time 100; 5. наличие уважаемых компаний; Второй блок «Глобальная надежность» определяется следующими элементами: 1.нормы права; 2.индекс свободы; 3.явка избирателей; 4.выбросы CO₂. В третий блок «Глобальная целостность» включены важные показатели: 1.иммиграция; 2.туризм; 3.рейтинг университетов; 4.свободное владение английским языком.

Как видим, индекс Soft power index состоит из множества индикаторов: от числа граждан страны в списке Time 100, совокупного результата вузов в рейтинге Times Higher Education и до знания английского среди населения. Предложенный индекс включает политические, экономические, социальные и культурные показатели развития страны.

По мнению разработчиков Soft power index Олимпийские Игры дают возможность для страны проведения утвердить ее глобальное присутствие. Олимпиады в прошлом давали коммунистическим странам утвердить свое спортивное господство против стран Запада. Интересным представляется составляющая Time 100. Под ним авторы подразумевали список 100 самых влиятельных людей в мире, который публикуется в журнале Time – это американский еженедельный журнал, освещающий рейтинг популярности людей за определенный период, тираж которого составляет около 3,4 млн. экз. [6]. В блоке «Глобальной надежности» присутствует категория «явка избирателей». Этот показатель определяется как процент от голосования населения, их возраст и как прошло голосование на последних национальных парламентских или президентских выборах. По мнению исследователей, низкие показатели участия избирателей в целом отражают население, которое чувствует себя политически бесправными.

Британской медиа-компанией Monocle и Институтом Государственного Управления (Institute for Government) предложена другая методика расчета

индекса Soft Power [7]. Они выделили 5 критериев, каждый из которых имеет несколько подкритериев. Первый критерий – бизнес/инновации, который включает в себя: международные патенты; конкурентоспособность бизнеса; уровень коррупции; инновации; иностранные инвестиции. Второй критерий – культура, состоящий из таких показателей как: туризм; охват государственных информационных агентств; иностранные корреспонденты; язык; спортивные успехи. Третий – правительство, состоящий из индекса человеческого развития; индекса эффективности управления; оценка свободы; доверие к правительству; удовлетворенность жизнью. Четвертый критерий – дипломатия, включающая в себя: иностранную помощь; количество языков, на котором говорит лидер; посещение стран без визы; сила национального бренда; количество культурных представительств. И последний критерий – образование, подсчет которого зависит от количества ученых; качества университетов; иностранных студентов.

Что же показывают результаты расчета индекса мягкой силы?

Таблица 1. Ранжирование стран по индексу softpower[8].

№	2013 год	2012 год	2011 год
1	Германия	Великобритания	США
2	Великобритания	США	Великобритания
3	США	Германия	Франция
4	Франция	Франция	Германия
5	Япония	Швеция	Австралия
6	Швеция	Япония	Швеция
7	Австралия	Дания	Япония
8	Швейцария	Швейцария	Швейцария
9	Канада	Австралия	Канада
10	Италия	Канада	Нидерланды

В период с 2011 по 2013 год лидировали такие страны как Германия, Великобритания и США. По сравнению с 2011 годом тройка лидеров в 2012 и 2013 году изменилась – Франция уступила место Германии. Наиболее сильно выросли показатели Германии в 2013 году, когда она смогла занять первое место. Произошли позитивные тенденции у Италии, которая смогла подняться на десятое место с четырнадцатого. Данные индекса мягкой силы демонстрируют, что удержать абсолютное лидерство очень сложно. Это видно по тому, что если в 2011 году первое место занимали США, в 2012 году – Великобритания, то в 2013 году – Германия. Можно заметить, что топ четверки довольно устойчив. Но результаты также показывают, что не всегда страны могут постоянно находиться даже в двадцатке лидеров. Так, в списке

2012 года (в отличие от 2011 года) нет Новой Зеландии и Китая, чьи места заняли Бразилия и Турция.

Следует отметить, что на современном этапе продолжают развиваться разработки методологии вычисления объема мягкой силы.

Анализ данных индекса мягкой силы показывает, что рейтинг не является стабильным и странам предстоит постоянно прилагать усилия по его наращиванию.

Таким образом, soft power является важной составной частью во внешней политике страны. Основные исследовательские усилия направлены как на дальнейшее изучение феномена softpower, так и на то, чтобы выявить единицы измерения мягкой силы и методику расчета ее объема.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джозеф Най. «Мягкая» сила и американо-европейские отношения//«Свободная мысль –XXI», №10, 2004. С сайта <http://www.gumer.info>/Просмотрено: 16.09.2014 г.
2. JosephNyeJr. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone //Oxford University Press, 2002.— 240 P.
3. Конюхевич Ю. «Мягкая сила» во внешней политике Соединенных Штатов Америки (в годы президентства Дж.Буша младшего)// www.mgimo.ru/files/172217/konuhevich_USA-Bush.pdf/Просмотрено: 20.10.2014 г.
4. Лю Цзайци. «Мягкая сила» в стратегии развития Китая // Полис. 2009. — № 4. — С. 149-155.
5. Агентство Xinhua // <http://news.xinhuanet.com/> / Просмотрено: 07.10.2014 г.
6. С сайта Википедия // <http://ru.wikipedia.org/> / Просмотрено: 11.10.2014 г.
7. Софициального сайта Institute for Government. www.instituteforgovernment.org.uk/ /Просмотрено: 01.10.2014 г.
8. TaiwanSoftPower. www.intlhumanrights.com/TaiwanSoftPower.htm/ /Просмотрено: 10.10.2014 г.

ЕСИМОВА А.Б., ЖАНПАИЗОВА З.М. ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДІК САЯСАТТАҒЫ «SOFT POWER»

Мақала авторы американдық саясаттанушы Джозеф Най саналатын «soft power» теориясына арналған. Сондай-ақ «soft power» теориясының қазіргі әлемдік саясатта қолданылуы мен оны өлшеу проблемалары қарастырылған.

Кілт сөздер: soft power, Джозеф Най, саясат, тұжырымдама, soft power index.

YESSIMOVA A.B., JANPAIZOVA Z.M. «SOFT POWER» IN MODERN WORLD POLITICS

This article is devoted to the theory of «soft power», whose author is an American political scientist Joseph Nye. The article also discusses the use of «soft power» in contemporary world politics and the problem of its measurement.

Keywords: *soft power, Joseph Nye, politics, concept, soft power index.*

ӘОЖ 323 (574)

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖӘНЕ ЕЛБАСЫ

ИСАБЕК Б.Қ.

Автор дала халқының даму жолының үлгісінде тәуелсіздік мәселесін қарастырып, қазақ халқының тәуелсіздікке жету жолындағы негізгі кезеңдерін ашады. Сонымен қатар еңбекте ХХІ ғасырда Қазақстанның егемендігін нығайтудағы «Мәңгілік ел» ұғымының маңыздылығы баяндалады.

Кілт сөздер: тәуелсіздік, Елбасы, қазақстандық патриотизм, жолдау, стратегиялық бағдарлама, Мәңгілік ел.

«Тәуелсіздік» деген – тарихи ұғым. Ол – жеке адамның не жеке қауымның, не жеке мемлекеттің тәуелсіздігі. Оның замана деңгейіне қарай ішкі мазмұны, оған септік ететін ортасы өзгеріп отырады. Ерте кездегі тәуелсіз жан – «еркін адам», «сайын даланың еркесі», «дала рыцары», бір сөзбен айтсақ « қазақ» деген сөз. Сонда сол еркіндікті аңсаған ата-бабамыз тәуелсіз жан деп өзінің болмысын жаратқан бір тәңір деп білетін, өзінен де артық еркіндікті сүйетін өр адамды санады. 1466 жылы Керей мен Жәнібек бастаған алғашқы қазақ хандығы құрылды. Ел болып іргесі қалана басталған кезден-ақ қазақтарға сыртқы жаулармен үздіксіз соғыстар жүргізуге тура келді.

Халқымыз талай демографиялық апатқа ұшырады. Қасымханның тұсында бір миллионға жеткен қазақ жүз елу жыл ішінде үш есе өсті, жоңғарлармен болған соғыста, яғни, «Ақтабан шұбырынды» кезінде (1723-1725 жж.) бір миллионнан аса адамнан, сол кездегі халықтың 40 пайызынан айырылды. Одан беріде, ХХ ғасырда, демографиялық дағдарыс катастрофаға ұласты. 1916 жылы 5 млн 650 мың адамға жеткен қазақ халқы 1916-1922 жылдары 1 млн адамынан айырылды. Зорлықпен ұжымдастыру, 1929-1933 жылдардағы ұлы аштық кезінде халқымыздың тең жартысына жақыны қырылды, 1 млн-ға жуығы шет елдерге жер аударды. 1933 жылы Отанында небәрі 2 млн 493 мың қазақ қалды.

Ресей отаршылдарына қарсы басталған ұлт-азаттық күрес 1986 жылдың желтоқсанына дейін бір сәт үзілмеді, жеті жүздей ұлт-азаттық қозғалыс жүрді. Тек Кеңес үкіметінің тұсында 372 ұлт-азаттық көтеріліс болған екен. Бостандық бізге тым қымбатқа түсті. Елбасы атап көрсеткендей, атақты

Кенесары бабаларымыздан бастап күні кешегі Қайрат Рысқұлбековке дейінгі мерт болғандарды санамалап айтып шығу тіпті мүмкін емес. Ендеше, еліміз алған тәуелсіздік аспаннан салбырап түскен жоқ! Ол халқымыздың небір бостандық сүйген жандарының қанына суарылған. Біз қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы тұрған батырларының, отарлау жүйесіне қарсы шыққан ел ағаларының, коммунистік саяси террорға қарсы тұрған Алашорда мүшелерінен бастап 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісіне қатысушылардың ерлігін мәңгі құрметтейміз. Бостандық ұғымының ұлт бойында осылайша сабақтасып, туындауының нәтижесінде ғана қазақ тәуелсіздігіне қол жеткізді.

Еліміздің тәуелсіз мемлекет ретінде тұғырын тіктегеніне 23 жыл толды. Жиырма үш жыл – тарих тезінен қарағанда, көп уақыт емес. Алайда, осы жиырма үш жылдың тәуелсіз Қазақстанның азаматтары үшін қаншалықты маңызды екені түсінікті.

1990 жылғы қазанның 25-інде сол кездегі Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаттары еліміздің дербестігінің негізін қалаған құжатты – Егемен мемлекет туралы декларацияны қабылдады. Бұл – еліміздің тәуелсіздігі тарихындағы жаңа белестерді ашқан тарихи күн. Қазақстанның мемлекеттік егемендігі туралы декларация – еліміз Конституциясының негізіне айналған республиканың тұңғыш заң актісі.

1991 жылы 29 тамызда «Семей полигонын жабу туралы» Елбасының Жарлығы шықты. Елбасының осы тарихи шешімі, батыл қадамы бүгінде дүниежүзіне мәлім тарихи фактіге және біздің ұлттық мақтанышымыздың мәніне айналды. Семей ядролық полигонының жабылуы Қазақстан тарихына ғана алтын әріппен жазылып қойған жоқ, тұтас адамзаттың тарихында маңызды орын алды. Осыны ескерген Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас ассамблеясы Қазақстан Президентінің ядролық қарудан бас тарту жөніндегі ұсынысын мақұлдап, 29 тамызды Халықаралық ядролық қару-жараққа қарсы күрес күні деп жариялады. Қазақстан әлемдегі ауқымы жөнінен төртінші ядролық арсеналдан өз ықтиярымен бас тартты.

1991 жылдың 1 желтоқсанында Қазақстан Президентін сайлауға арналған жалпыхалықтық сайлау өтіп, Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті болып сайланды.

1991 жылы 16 желтоқсан күні еліміздің тәуелсіздігін жария еткен Конституциялық заң қабылданды. Қазақстан өз Тәуелсіздігін жариялады. Бұл күн қазақ тарихындағы ғасырлар бойы аңсаған арманның орындалған күні болды.

Мемлекеттің тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында 1992 жылғы қаңтарда еліміздің ішкі істер әскері құрылды. Осы жылы, яғни 1992 жылы

қаңтар айында Қазақстан Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымына мүше болды.

1992 жылғы 2 наурыздан бастап Қазақстан Республикасы әлемдегі ең беделді ұйымдардың бірі – Біріккен Ұлттар Ұйымының толық құқылы мүшесі. БҰҰ-ның 46-сессиясының шешімімен ұйымның 168-ші мүше елі болып тіркелді. Қазақстан – бүгінде дүние жүзі мойындаған әлемдік қауымдастықтар мен ұйымдардың тең құқықты мүшесі.

Қазақстанның тәуелсіз республика болып қалыптасуы кезек күттірмейтін міндет ретінде оның мемлекеттік рәміздерін қабылдауды талап етті. Бүкілхалықтық талқылаудан кейін 1992 жылғы 4 маусымда Жоғарғы Кеңестің сессиясы Республиканың жаңа мемлекеттік Туы мен Елтаңбасын бекітті. Сол жылғы 11 желтоқсанда Қазақстан Республикасы мемлекеттік Әнұранының мәтіні бекітілді (кейін, 2006 жылы 7 қаңтарда «Мемлекеттік рәміздер туралы» Жарлыққа толықтырулар мен өзгерістер енгізілгені белгілі).

1993 жылғы қаңтардың 28-інде Қазақстан Республикасының тұңғыш Конституциясы қабылданды.

1993 жылдың 15 қарашасын Қазақстан тарихындағы ерекше күн деп айта аламыз. Себебі, ұлттығымызды айғақтайтын тағы бір белгі – ұлттық теңгеміз айналымға енгізілді. Бұл да ел экономикасының тәуелділіктен құтылғандығын көрсетті.

1993 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 5 қарашадағы № 1394 Жарлығымен «Болашақ» халықаралық бағдарламасы құрылып, жастарды шет елдерде оқыту басталды. Мемлекет тарихында алғаш рет талантты жастарға толықтай мемлекет есебінен шетелде білім алу мүмкіндігі берілді.

1994 жылы 6 шілдеде Жоғарғы Кеңес депутаттары астананы Ақмола қаласына көшіруге шешім қабылдады.

1995 жылғы 1 наурызда мемлекет басшысы жанындағы қоғамдық кеңесші орган – Қазақстан халықтарының Ассамблеясы құрылды. Бүгінде еліміздің барлық өңірлерінде 820 этномәдени бірлестік табысты жұмыс істеуде.

1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдумда қабылданған Ата Заңымыз ел дамуының негізгі бағыттарын айқындап берді.

1997 жылы қазан айында Президент Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған тұңғыш «Қазақстан-2030» атты стратегиялық жолдауы жарияланды. Бұл алғашқы Жолдауда болашаққа болжам, сол кездегі жағдайға талдау жасалып, ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары анықталды.

1997 жылы 10 желтоқсаннан бастап Ақмола Қазақстанның астанасы болып ресми түрде жарияланды, ал 1998 жылдың 6 мамырынан бастап Елбасының Жарлығымен Ақмола қаласы Астана деп аталды. 1999 жылы Астананы бүкіл әлем таныды. Жас Қазақстанның жаңа елордасы сол жылдың шілде айында ЮНЕСКО-ның «Әлем қаласы» атты марапатына ие болды. 2012 жылы 22 қарашада Парижде Халықаралық көрмелер бюросы Бас Ассамблеясының 152-сессиясында жасырын дауыс беру арқылы қатысушы-мүше 161 елдің 103-і «ЕХРО-2017» Халықаралық көрмесін Астанада өткізу шешімін шығарды. Дауыс берушілер Астананы таңдады, бұл Қазақстан үшін үлкен жеңіс!

Қазақстан 2010 жылы бүкіл мұсылман әлемі арасынан Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымы сынды аса беделді ұйымға тұңғыш төраға болып сайланды. Қазақстанның басшылығымен 1-2 желтоқсанда Астанада Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымы саммиті өте сәтті өтті.

2011 жылы Қазақстан құрамына 57 мемлекет мүшелікке енген, 1,5 млрд. халықтың басын біріктіретін Ислам Конференциясы Ұйымына төрағалық етті.

Осы жиырма үш жыл ішінде еліміз еңселі мемлекет болып қалыптаса алды. Әлемнің алдыңғы қатарлы елдерімен иық теңестіретін, тіпті, кей тұстарда олардан озық тұратын дәрежеге жеттік. Осының барлығы Елбасымыз – Тәуелсіз Қазақстанның Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың қажырлы еңбегінің жемісі екенін естен шығармауымыз керек. Елбасы Н. Назарбаевтың сан қилы мемлекеттік қызметі мен стратегиялық шешімдері, салиқалы саясаты – тәуелсіз еліміздің шежіресі.

Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 2012 жылы жариялаған «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауында: «Біздің басты мақсатымыз – 2050 жылы әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру. Бізде бұған қажеттінің бәрі – ресурстарымыз, білімді адамдар, ұйысқан ұлт, бәрі бар», – деді.

2014 жылғы 17 қаңтардағы «ҚАЗАҚСТАН ЖОЛЫ-2050: БІР МАҚСАТ, БІР МҮДДЕ, БІР БОЛАШАҚ» жолдауында: «Басты мақсат – Қазақстанның ең дамыған 30 мемлекеттің қатарына қосылуы. Ол – «Мәңгілік Қазақстан» жобасы, ел тарихындағы біз аяқ басатын жаңа дәуірдің кемел келбеті», – дей келе, – «Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы.

Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құрып, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз Мемлекет атану еді.

Ол арман – тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты Ел болу еді.

Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік Елдің іргетасын қаладық.

Мен қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік Ел идеясы. ...Ендігі ұрпақ – Мәңгілік Қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің Ұлттық Идеясы – Мәңгілік Ел! – деп атап көрсетті.

Сондықтан Қазақстан халқы алдында тәуелсіздікті қорғау, татулықты сақтау, тұрақтылықты орнықтыру сияқты аса күрделі тарихи істер тұр. Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «2050 жылға қарай, біз Қазақстанның кез-келген азаматы ертеңгі күнге, болашаққа өте сенімді болатындай саяси жүйе құруымыз керек. Біздің балаларымыз бен немерелеріміз сырт елден гөрі Отанында өмір сүргенді артық көретіндей, өз жерінде өзін жақсы сезінетіндей болуға тиіс. Біздің еліміздің әрбір азаматы, өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс», – деді.

Ұлт көшбасшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Бірлігі бар ел озады, бірлігі жоқ ел тозады. Бұл – тарих заңы. Сондықтан, қазақтың бірлігі – елдігіміздің кілті, ең басты мәселесі. Ел бірлігі – ең асыл қасиет. Бірлік, ынтымақ, сабырлылық пен парасаттылық, ең алдымен, өзімізге, қазақтарға керек. Қазақты еш уақытта сырттан жау алған емес. Қазақ әлсіресе, алауыздықтан әлсіреген, күшейсе, бірліктен күшейген. Үйдің берекесі қабырғасының қиюымен емес, теңінің жиюымен, отбасындағы сыйластықпен, татулықпен кіреді. Мемлекет те солай. Қазақстанның елдігі асқан, ерлігі тасқан кемел де келісті елге айналуына бізден – қазақтардан артық мүдделі кім бар?!» – дей келе, алдыңғы толқын ағаларға, ортаңғы буын мен кейінгі толқын жастарға тәуелсіз елімізді «**Мәңгілік Ел**» ету мұратын міндеттеді.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Ұлытаудың баурайында журналистке берген сұхбатында тарихтың тереңінен сыр тартып, ұлтымыз бен жеріміздің тағдырынан сөз қозғап, дініміз бен тіліміздің көкейкесті мәселелерін тілге тиек етіп, ғибраты мол, танымдық маңызы зор ойларды баяндап, руханиятқа қозғау салды. Елбасы қазақтың өткен-кеткен тарихынан келелі ойлар қозғап, туған жер тарихын білуге, оны насихаттауға баса назар аударып: « Біздің елдігіміз, қазақ жұртының арғы түбі ғұндардан басталады. Ғұндардан кейін көк түріктерге жалғасады. Одан кейін Алтын Орда орнығады. Сөйтіп, хандық дәуірге ұласып, кейін біртіндеп Тәуелсіздікке келіп тіреледі. Осындай үлкен тарихымыз бар. Жастарымыз мұны білуі керек. Біз кеше ғана пайда бола қалған халық емеспіз», – деп өте орынды айтты.

Тәуелсіздікті сақтап қалу үшін, ең алдымен, жастардың бойында ұлттық рухты көтеріп, тарихи сананы қалыптастыру керек.

Туған елінің тағдырындағы өткен тарихты, бүгінгі тұрмыс-тіршілікті, ең бастысы, болашақты баянды етіп отырудың ең ізгі мақсаттарын назарда ұстайтын Елбасының биылғы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» жолдауының маңызы ерекше. Жаһандану ғасырының экономикалық, саяси жағдайлары мың құбылып тұрған мына заманда кең-байтақ далада, мамыражай заманда жүрміз деп асып-тасуға, жайбарақаттыққа салынуға тіпті болмайды. Қазақша айтқанда, етек-жеңімізді жинап, тиын-тебенімізді үнемдеп, нарық саласында да, саясат әлемінде де сауысқандай сақ болатын уақыт жетті.

Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев ел экономикасын ғана емес, ұлт руханиятын да ешқашан ұмытқан емес, соның дәлелі Жолдауда да айқын көрінді. Жаңа Экономикалық саясатты бастап, елімізді әлемнің көшбасшы 30 елінің қатарына кіргізудің бағдарламаларын, жобаларын көрсетіп келе жатқан Ұлт Көшбасшысының: «Біз Жалпыұлттық идеямыз – Мәңгілік Елді басты бағдар етіп, тәуелсіздігіміздің даму даңғылын Нұрлы Жолға айналдырдық. Қажырлы еңбекті қажет ететін, келешегі кемел Нұрлы Жолда бірлігімізді бекемдеп, аянбай тер төгуіміз керек. Мәңгілік Ел – елдің біріктіруші күші, ешқашан таусылмас қуат көзі. Ол – «Қазақстан – 2050» Стратегиясының ғана емес, ХХІ ғасырдағы Қазақстан мемлекетінің мызғымас идеялық тұғыры! Жаңа Қазақстандық патриотизм дегеніміздің өзі – Мәңгілік Ел! Ол – барша Қазақстан қоғамының осындай ұлы құндылығы» екенін баяндап, туған еліне ақжолтай аманат етіп көрсетті.

2015 жыл, Елбасы атап көрсеткендей, ұлттық тарихымызды ұлықтау және бүгінгі биіктерімізді бағалау тұрғысынан мерейлі белестер жылы болып белгіленді. Қазақ хандығының 550 жылдығы, Қазақстан халқы Ассамблеясы мен Конституциямыздың 20 жылдығы, Ұлы Жеңістің 70 жылдығы атап өтіледі. Мұның бәрі Жаңа Қазақстандық Патриотизмді ұрпақ жадына сіңіруде айрықша рөлге ие болары сөзсіз.

Тәуелсіз Қазақстанда бейбіт өмір құшағында өмір сүріп келе жатқан жас ұрпаққа өткен тарихымыздың тағылымын жеткізіп отыру, насихаттау арқылы санаға сіңіру – кезек күттірмейтін ізгілікті шара. Тәуелсіздігімізге 23 жыл ғана деп түсінетін жас өренге біз де бір ғасырларда азаттықтың алдаспан қылышын қолға ұстап хандық құрғанымызды, тарих сахнасында «Алмас қылыштай» жарқылдап ғұмыр кешкенімізді айтып отыруды аманаттап отырған Елбасының мәңгілік идеясы халық санасын жаңғыртуда жаңа белес болады.

Жаңа Қазақстандық Патриотизмді қалыптастыруда, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны тәрбиелеуде атқарылып жатқан іс-шаралар көп. Елдің ертеңі –

ұрпақ қолында. Тәуелсіз еліміздің болашақта өркениетті мемлекеттердің алдыңғы қатарына шығып, тәуелсіздіктің көк байрағын биік ұстауы қазіргі мектеп партасында білім алып отырған жас ұрпақтың білімі мен ақыл-парасатына, іскерлігі мен жауапкершілігіне байланысты. 2050 жылдарға қарай Қазақстанды өзге мемлекеттерге үлгі болатын дәрежеге жеткізетін зерделі ұрпақ қазір мектепте отыр. Елбасының тапсырмасымен әрбір баланың алаңсыз оқуына, әлемдік деңгейде білім алуына жағдай жасалып отыр. 1998 жылы Оңтүстік Қазақстан облысында 929 мектеп болса, бүгінгі күні 1022 мектеп бар. Мұны еліміздің білім беру саласындағы қол жеткізген жетістіктерінің жемісі деп білеміз.

«Ұстазы жақсының ұстамы жақсы», «Ұстаз талантты болса, шәкірті талапты болады» дейді халық даналығы. Сондықтан, ұстаздар қауымына артылып отырған жүк пен міндетті әрқайсымыз сезіне білуіміз керек.

77 жылдық тарихы бар, Елбасының қолдауымен қайта ашылған, ұстаздар ордасы – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының ұжымы да ел және Елбасы алдындағы жауапкершілікті түсініп, үміт үдесінен шығып, сенімді ақтауға тырысамыз.

Қорыта айтқанда, «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасын жүзеге асыру өз қолымызда. Ол үшін білім, ғылымның кілтін мықты болуымыз қажет.

Тәуелсіздігіміз баянды, ұлтымыз рухты, Қазақстан халқы ұлықты болсын, ел іші ырысқа толсын!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауы. – 2012 ж. 14 желтоқсан
2. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «ҚАЗАҚСТАН ЖОЛЫ-2050: БІР МАҚСАТ, БІР МҮДДЕ, БІР БОЛАШАҚ» жолдауы. –2014 жылғы 17 қаңтар
3. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Ұлытау төріндегі сұхбаты. – 2014 жылғы 25 тамыз
4. ҚР Президенті Н.Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауы. – 2014 жылғы 11 қараша

ИСАБЕК Б.К. НЕЗАВИСИМОСТЬ И ПРЕЗИДЕНТ.

Автор на примере пути развития степного народа рассматривает вопросы независимости, освещая основные вехи истории казахского народа на пути к независимости. Также в труде раскрывается сущность понятия «Мәңгілік ел», важно для укрепления суверенитета Казахстана в XXI столетии.

Ключевые слова: независимость, президент, казахстанский патриотизм, послание, стратегическая программа, Мәңгілік ел.

ISSABEK B.K. INDEPENDENCE AND PRESIDENT

In the article is given the description to the concept of “independence”, analysed the historical way, also the important historical events of the Kazakh people in the achievement of the independence. The author considers essence and content of the idea of “*Mangilik Yel*” (*Eternal country*).

Keywords: independence, president, the Kazakh patriotism, message, strategic program, “*Mangilik Yel*” (*Eternal country*).

ӘОЖ 341.76(574)+(575.1)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ

НАЛМИШОВА Қ., МУТАН А., ҚОРҒАНБАЕВА С.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары көрші Өзбекстан Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастары зерттеледі. Екі ел арасындағы экономикалық ынтымақтастық мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: Экономикалық ынтымақтастық, келісімшарт, достық, интеграция, бейбітшілік, аймақтық қауіпсіздік, өзара көмек, инвестиция, консорциум, шекара, бюджет.

Түркі тілдес елдер арасында Қазақстан мен Өзбекстанның дипломатиялық қарым-қатынастары 1992 жылдың 23 қарашасынан бастап бекітілді. ҚР елшілігі Өзбекстан Республикасында 1993 жылдың қарашасынан, ал Өзбекстан Республикасының елшілігі Қазақстанда 1993 жылдың шілдесінен бастап жұмыс атқара бастады. Екі мемлекет арасындағы қарым-қатынаста негізге алынатын принциптер Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы Достық, ынтымақтастық және өзара көмек көрсету туралы шартында белгіленіп, құжатқа 1992 жылдың 24 маусымында қол қойылды. Шартта екі жақты экономикалық ынтымақтастықты дамытуға айрықша көңіл бөлінді. Осы мақсаттарда Тараптар сауда-саттықта бір-біріне анағұрлым қолайлы режим беруге, сондай-ақ барлық деңгейлерде өзара тиімді экономикалық және сауда қатынастарын дамытуды көтермелеуге, тікелей инвестицияларға арналған жағдайды жақсартуға, бірлескен кәсіпорындар құруға міндеттеді.

Елбасымыз Н.А.Назарбаевтың 1994 жылғы 10-12 қаңтар аралығындағы Ташкентке сапары барысында қол қойылған, Біртұтас экономикалық кеңістікті құру туралы шарт Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы жан-

жақты, әсіресе экономикалық ынтымақтастықты одан әрі тереңдетуге жәрдемдесті. Осы келісімге сәйкес мыналар ұсынылады:

- капитал және жұмыс күшімен тауардың еркін айналымы үшін құқықтық қызмет көрсету, экономикалық және ұжымдық жағдай құру;
- көлік және коммуникация салаларында саясатты келісіп жүргізу;
- тиімді бәсекелестік үшін жағдайлар тудыру: монополияға қарсы тетіктерді реттеу;
- осы мемлекеттердің нарығында өзара сауданың еркін бағасын қолдану, тауар өтімділігін шектеудің біржақты әрекеттерін болдырмау[1].

Бұдан басқа осы шартта несиелік есеп айырысу, салық, бюджет, баға, кеден және валюта саясатын жүргізген кезде өзара іс-қимыл жасау туралы айтылады. Мемлекет басшылары осы құжатта БЭЖ, ТМД экономикалық одағын құру туралы шартты, сондай-ақ 1994-2000 жылдарға арналған экономикалық интеграцияны тереңдету жөніндегі екіжақты бағдарламаны іске асыру мақсатында құрылады деп пікір білдірді.

Қазақстан, Өзбекстан елдерінің интеграциясы аймақтық оқшаулануды белгілемейді, керісінше ТМД шеңберінде өтіп жатқан интеграциялық үдерістерде жолсерік және өткізгіш болып отыр.

Осы келісімді іске асыруда 1994 жылдың 8 шілдесінде Алматыда Президенттердің кездесуі болды, мұнда қатысушылар өмірлік маңызды мүдделерге жауап беретін көптеген негізгі құжаттар қабылдады. Сонымен қатар Орта Азиялық ынтымақтастықпен даму банкі құру туралы шешім қабылданды, осы қордың салықтары Өзбекстан – 918 мың доллар, Қазақстан – 833 мың доллар, Қырғызстан – 333 мың доллар. Қаржы және төлем қатынастары саласында ынтымақтасу үшін, сауда және басқа операцияларда мемлекетаралық есеп айырырудың санқырларын іске асырады. Төлем және ақша салудың мәселелерін шешеді, сондай-ақ бірлескен кәсіпорын құру, стратегиялық бағдарламаларға несие бөлу, жалпы аймақтық нысандарды қаржыландыру істеріне жәрдемдеседі. Банктың басқару органы болып «банк Кеңесі» табылады, құрамына әр жақтан бір-бір сенімді уәкіл кіреді. Банк орыны – Алматы.

1992 жылы екі ел арасында Достық, ынтымақтастық және өзара көмек, 1994 жылы Бірыңғай экономикалық кеңістік, 1998 жылы Мәңгілік достық туралы шартқа және экономикалық байланыстарды кеңейту туралы келісімге қол қойылды. Орта Азияны интеграциялау үдерісіне қатысты маңызды кездесу 1995 жылы 14 сәуірде Шымкентте өтті. Бұл кездесуде 1994 жылы 30 сәуірде Шолпан-Атада қабылданған біртұтас экономикалық аймақ құру туралы келісімді жүзеге асырудың негізгі үдерісі қаралды. Қатысқан мемлекеттер «интеграциялық процесс өз жемісін беру қажет» деді. 1995 жылы 15 желтоқсанында Жамбылда өткен, мемлекетаралық мәжілісте осы

мемлекеттің Қорғаныс Министрлері Кеңесінің қағидасы бекітілді. Осыған сәйкес Қорғаныс Министрлер Кеңесі мемлекетаралық жұмыс органы ретінде аймақтық қауіпсіздік, өзара әрекеттестік қорғанысы салаларында және әскери ынтымақтастықта барлық мәселелерді қарайды. Ең соңында ол жедел және әскери дайындықтың әуе күштеріне қарсы қорғанысты, қару-жарақ сондай-ақ т.б. бағыттардағы жұмыстарды үйлестіреді. Қазақстан, Өзбекстан ұлттық, аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мына бағыттарға күш-жігерін жұмсайды және үйлестіреді:

- жеке қорғанысты, өзара әрекеттестікті және Азия елдерімен сенімшілдік шараларын нығайту;

- ғаламдық қауіпсіздік жүйесін құру жоспарында – БҰҰ-ның барлық мүшелерімен, алдымен БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің барлық мүшелерімен ынтымақтасу.

Қазақстан, Өзбекстанның ЕҚЫҰ-мен ынтымақтастығы олардың қауіпсіздігін, егемендігін және аумағының тұтастығын, экономикалық және әлеуметтік өрлеуін, құқықтық, демократиялық және саяси институттардың ілгерілеуін, адам құқығын сақтауды нығайтуға бейімдейді. Бұл қатынаста мемлекетаралық өзара қатынасты нығайту үйлесімді рөл атқарады, бұл, алдымен, посткеңестік мемлекеттер арасында Хельсинкиде қабылданған Қорытынды актіде баяндалған белгілі он қағидаға негізделген ЕҚЫҰ қағидалары мен нормаларын посткеңестік мемлекеттерге толық және жан-жақты енгізу Азия мемлекеттеріне, ең алдымен, көршілес Орталық Азияға мүдделі ықпал ететіні сөзсіз. Қазақстан, Өзбекстан әскери қызметкерлеріне НАТО-ға қатынасушы елдердің әртүрлі әскери-оқу орындарына есік ашылды. Аймақ елдерінің НАТО-мен ынтымақтасуының шарықтау сәті 1995 жылы тамызда Луизиана штатында өткен халықаралық тәжірибе- жаттығуы болды, онда АҚШ, Канада әскери бөлімдерімен қатар кейбір Орта Азия мемлекеттерінің бөлімшелері де қатысты. Орта Азия ынтымақтастығы ұлттық Қарулы Күштерінің аяғынан нық тұруына әзірге НАТО-ға қатынасушы үш мемлекет АҚШ, Германия, Түркия ғана көмек көрсетуде. Бұл мемлекеттер аймақ елдерімен дипломатиялық қатынас орнаған бірінші күннен бастап екіжақты әскери ынтымақтастықтың әртүрлі нұсқаларын және формаларын ұсынды, нәтижесінде олардың тарапынан шет тілдерін үйренуге, әскери білім және қазіргі заманғы қарулы күштердің қағидаларын оқып үйренуге ықпал етілуде [2].

1996 жылы 28 ақпанда қабылданған Алматы декларациясын қабылдау барысында аймақтың бес мемлекеті басшыларының кездесуі қорытындысында Өзбекстанның Орталық Азияда ядросыз аумақ құруы туралы бастамасын бәрі бір ауыздан қолдады.

1995 жылғы сәуірдегі Шымкент кездесуінде Қазақстан, Өзбекстан президенттері БҰҰ-ның бақылауымен бейбітшілік орнату операцияларына қатысу үшін әскери бірлестік құруға дайын екендіктері туралы мәлімдеді. Бұл Орталық Қазбат деп аталған.

Батальонның басты мақсаты Орталық Азияда, сондай-ақ жер шарының кезкелген нүктесінде қауіпсіздікті және тұрақтылықты нығайту болып анықталды. Сондай-ақ, Президенттер алғашқы қадам ретінде БҰҰ-ның резервті күштері жүйесіне бірігуге және БҰҰ-ның мамандарымен ақыл-кеңеске кірісуге дайын екендіктерін айтты.

1997 жылы 10 наурызда Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы, Қырғыз Республикасы арасындағы мәңгі достастық үшжақты шарты ынтымақтастықты дамытудағы тағы бір маңызды қадам болды. Бұл құжат Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық кеңістік шеңберінде әріптестіктің тиімді жақтарын тереңдету тәсілдерін табуға, тиімді экономикалық жағдай туындатып, оны дамытуға, шаруашылық субъектілері арасында тікелей байланыстар орнатуға зор ықпал етті. Қазақстан мен Өзбекстан арасында мұнай, газ, геологиялық барлау, агроөнеркәсіптік кешендер саласында жаңа консорциумдар күшейтуге кірісті. Олар бір уақыттан бері Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы – ЕҚЫҰ (ОБСЕ), Солтүстік Атлант ынтымақтастығының кеңесі – САЫК (НАТО), Еуропа жаңғыру және даму банкісі) және Азиялық (экономикалық ынтымақтасу ұйымы – ЭЫҰ (ОЭС), Ислам конференциясы одағы, Азиялық даму банкі, Исламдық даму банктердің) аймақтық халықаралық ұйымдары мен банктерінің мүшелері болып табылады.

Қазақстан мен Өзбекстан қарым-қатынастарындағы ілгерілеу деп Президент Н. Назарбаевтың 1998 жылғы 30-31 қазанда Өзбекстанға барған ресми сапарын айтуға болады, оның барысында екі жақты ынтымақтастық мәселелері нақты талқыланды. Аталған сапардың барысында бірнеше маңызды құжаттарға қол қойылды. Атап айтқанда,

- Мәңгілік достық туралы шарт, 1998-2007 жылдарға арналған Экономикалық ынтымақтастықтың бағдарламасы;
- Мұнай мен газ кен орындарын іздестіру, барлау және игеру саласындағы ынтымақтастық туралы;
- Өндірістік кооперация туралы;
- Астана әкімшілігі мен Ташкент хокимияты арасындағы сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық туралы келісімдер.

Бұл құжаттар туралы айтқанда, Орталық Азия аймағындағы халықаралық қатынастардағы ғана емес, әлемдік дипломатиялық практикадағы бірегей құжат – Мәңгілік достық туралы шартты бөліп айту

керек. Бұл шарт Қазақстанның Өзбекстанмен ұзақ мерзімді ынтымақтастығының құқықтық берік іргетасын қалады [3]. Екі елдің тауарларын әлемдік нарыққа шығаруға жол ашатын Ұлы Жібек жолын қайта жаңғырту және Еуропа – Кавказ – Азия көлік дәлізін, сондай-ақ трансазиялық теміржол және автомобиль арналарын пайдалану Өзбекстанмен ынтымақтастықта болашағы зор бағыттар болып табылады. Дегенмен, қазіргі уақытта интеграциялық үдерістер қиыншылықтарды бастан кешіруде. Біртұтас экономикалық кеңістік құру шартының алдына қойған мақсаттары әлі табысқа жетпеді. Шын мәнінде, осы жылдар ішінде аймақ елдерінде өзін-өзі басқару үдерісі байқалды. Су, энергетика, газ, көлік кешендері салаларында өзара әрекеттестікте проблемалар сақталып отыр. Өзбекстанмен тауар айналымы жылдан-жылға кеміп келеді, бұл экономикалық байланыстар қарқыны дәрежесінің айқын көрсеткіші болып отыр. Аймақта мәдени, ғылым және экономика салаларында байланыс кеміп барады. Шекарадан тауар өту жағы қиындап отыр [4]. Мысалы: Өзбекстан мен Қазақстан өзінің саясаттағы басымдығын даму жағына бағыттады, әлемнің дамыған елдері АҚШ, Ресеймен қайта қатынас орнатуға мәжбүр болды. Аймақ мемлекеттері арасында бірқатар шешілмеген мәселелер, ең алдымен, су ресурстарын және шекараны бөлісу сияқты мәселелер интеграциялаудың даму қарқына әсерін тигізбей қоймады. Алайда экономиканы басқаруға қатысты екі мемлекеттің көзқарастарындағы айырмашылық сияқты фактор екі жақты қарым-қатынастардың сипатына объективті түрде әсер етеді. Егер Қазақстан үзілді-кесілді ырықтандыру бағытына көшсе, Өзбекстан бұрынғысынша басқарудың орталықтандырылған тәсілдерін ұстанады. Бұл, әрине, экономикалық ынтымақтастық саласындағы туындайтын мәселелерді шешудегі көзқарастарға ғана әсер етіп қоймайды, сонымен бірге өзара сауда ауқымына ықпал етеді. 2000 жылы сауда көлемі 1999 жыл салыстырғанда 3 пайызға ұлғайды, ал 2005 салыстырғанда 8 пайызға ұлғайды. 2012 жылғы 29-30 қарашада Ташкент қаласында (Өзбекстан Республикасы) Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасында екіжақты ынтымақтастық бойынша Бірлескен үкіметаралық комиссияның 12отырысы өтті. Комиссия отырысында тараптар екі елдің сауда-экономикалық қатынастарындағы ілгерілеуді атап өтті. Тауар айналымы 2011 жылы 24% өсіп, 1,9 млрд. АҚШ долларын құрады, ал 2012 жылғы 10 ай бойынша 1,7 млрд. АҚШ долларын құрап, 10,8%-ға ұлғайды.

Өзбекстан Республикасы Орта Азия бағытындағы Қазақстанның сыртқы саясатында маңызды орынға ие. Сондай-ақ, ол кеңес дәуірінен кейінгі кеңістіктегі ең белсенді және перспективалы экономикалық әріптесінің бірі болып табылады. Комиссияның отырысы кезінде тараптар Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы 2007-2016 жылдарға

арналған Экономикалық ынтымақтастық стратегиясын дәйекті іске асыруды жалғастыруға келісті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тоқаев Қ. К. Қазақстан Республикасының Дипломатиясы. – Астана, 2001. – 51-52 б.
2. Абдулпаттаев С. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты. – А., 2005. – 204 б.
3. Хан Г.Б., Суворов А.С., Рахманов Г.Б. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты. – А., 2003. – 512 б.
4. Бейсенбекұлы Д. Қазақстан мен Өзбекстан қатынастары // Алаш айнасы. – 19.11.2011ж.

НАЛМИШОВА К. МУТАН А. КОРГАНБАЕВА С. ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.

В этой статье исследуются дипломатические отношения Республики Казахстан и соседней Республикой Узбекистан в годы после независимости. Рассматривается экономическое сотрудничество между двумя соседними странами, которые развиваются в дружеских направлениях.

Ключевые слова: экономическое сотрудничество, договор, дружба, интеграция, мир, региональная безопасность, взаимопомощь, инвестиция, консорциум, граница, бюджет.

NALMISHOVA K., MUTAN A., KORGANBAEVA S. DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN COUNTRIES OF KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN.

This article investigate years after Independence of Republic Kazakhstan diplomatic relations of the neighboring republic of Uzbekistan. The article discusses economic cooperation between the two neighboring countries.

Keywords: Economic, cooperation, friendly integration, word, regional security, contract, investment, border, budget, consortium.

УДК 061.5:631.115:004.02

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО- КОНСУЛЬТАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

САРСЕНБИЕВА Н.Ф., КУРМАНБАЕВА Ж.И., КУДЕРОВ Н.Ш.

В статье рассматриваются вопросы тенденции развития информационно-консультационной службы агропромышленного комплекса. В Казахстане невозможно полностью копировать зарубежные модели информационно-консультационной службы. В силу специфических особенностей развития отечественного аграрного сектора, связанных со сложившейся в нем социально-экономической ситуацией, многоукладностью аграрной экономики, слабой господдержкой сельхозтоваропроизводителей. Она нуждается в поддержке исторически сформировавшимся менталитетом крестьян, выраженным в их склонности к коллективному труду.

Ключевые слова: сельское хозяйство, информационно-консультационные службы, агропромышленный комплекс, информационные технологии, агромаркетинг.

Россия является одной из первых стран, где зародилось сельскохозяйственное консультирование. Известные ученые в области информационно-консультационного обслуживания аграрного сектора В.М.Баутин и В.В.Лазовский считают, что наилучшим материалом по освещению истории развития информационно-консультационной службы в дореволюционной России является обзорно-аналитический доклад голландского ученого А.W.VanDenВаpa, представленный им в 1998 году на конференции по ИКС.

В 1765 году в России было организовано первое сельскохозяйственное общество, положившее «основание первому особому институту агрономов для подачи советов в разных губерниях». В 1797 году при Сенате была создана правительственная Экспедиция, а при ней «Практическая школа земледелия». Закончившие школу направлялись в отдаленные деревни, где им выделялась земля для устройства учебного хозяйства и обучения местных крестьян передовым навыкам земледелия.

В 1833 году был создан Комитет по усовершенствованию земледелия в России, а в 1834 году Министерство финансов приступило к созданию «института практических агрономов». Конечной целью деятельности агрономов представлялось развитие агрономического сознания в разных слоях населения и духа соревнования между земледельцами, для чего устраивались выставки и конкурсы с раздачей премий и наград. В 1886 году стали создаваться земства, первые российские общественные организации, к задачам которых, в частности, относилось и решение сельскохозяйственных проблем на местном уровне.

С 1906 года начала организовываться участковая агрономия, суть которой заключалась в оказании агроэкономической помощи населению. Участковый агроном был на службе у земства, т.е. представлял общественную агроэкономическую организацию, финансирование которой осуществлялось за счет членов. С 1908 года правительство начало оказывать

участковой агрономии постоянную поддержку, и к 1911 году в России насчитывалось более 3600 участковых агрономов. По функциям, задачам и зонам обслуживания дореволюционный участковый агроном соответствовал современному полевому консультанту, считающемуся основной фигурой в системе информационно-консультационной службы развитых стран.

В период проведения второй аграрной реформы появился новый тип представителя агрономической службы – хуторной агроном. В 1911 году в России работало уже более 1580 хуторных агрономов. Их главной задачей было оказание помощи единоличному крестьянину. Со временем им было разрешено оказывать помощь и членам общин. Хуторной агроном являлся правительственным чиновником и получал государственное содержание.

В 1913 году в российской системе сельскохозяйственного консультирования работали 9 тыс. служащих. A.W.VanDenBan отмечает, что в то время сельскохозяйственная консультационная служба была в России, может быть, лучшей в мире.

Первые теоретические разработки и дальнейшее развитие службы сельскохозяйственного консультирования, особенно в 1916-1924 годах, связаны с именем выдающегося русского ученого-агронома А.В.Чаянова. Он считал, что «никакой системе, никакому общественному размаху, хотя бы и располагающему всей мощью государственной организации, не под силу с большим успехом провести организационную реформу сельского хозяйства.

Следует использовать интерес частных товаропроизводителей, народнохозяйственные силы. Общественная агрономия (консультирование) должна сыграть в отношении сельскохозяйственных товаропроизводителей роль фермента, возбуждающего и направляющего их работу» [1]. Идеи А.В.Чаянова, являющегося основоположником научных подходов к сельскохозяйственному консультированию, широко используются во всем мире. К сожалению, в России развитие этого направления работ было прервано на многие годы. Только в 1993 году Министерство сельского хозяйства и продовольствия Российской Федерации начало заново восстанавливать информационно-консультационную службу.

Первые службы государственного консультирования появились в конце XIX начале XX столетия в Голландии и США. Несомненный интерес для создателей отечественной ИКС представляет американская модель. В США начало формирования службы распространения знаний по вопросам сельского хозяйства относится к 1862 г., когда был принят закон об организации науки, сельскохозяйственного образования и распространения знаний среди фермеров. В соответствии с законом функции были возложены на 74 сельскохозяйственных колледжа штатов, получивших от государства бесплатно землю для обеспечения этой задачи. На федеральном уровне

служба распространения знаний стала создаваться в 1914 году, когда был принят закон Смита-Левера о ее создании.

В настоящее время американская служба распространения знаний «экстеншн» организационно представляет государственную кооперативную службу распространения знаний, объединяющую федеральный уровень в составе Министерства сельского хозяйства США и объединенные системы служб штатов, включающие в себя службы «экстеншн» университетов и округов. Всего в службе «экстеншн» штатов задействовано 74 государственных университета, 130 колледжей сельского хозяйства, 27 колледжей ветеринарной медицины, 59 опытных станций, 63 школы лесоводства и 3150 офисов «экстеншн» в административных округах (графствах).

На федеральном уровне служба «экстеншн» функционирует в составе Министерства сельского хозяйства США в виде управления со штатной численностью около 200 сотрудников. Федеральная служба обеспечивает координацию деятельности всех партнеров системы службы «экстеншн» страны, охватывая широкий круг производственных и общественносоциальных проблем: сельскохозяйственное производство, развитие экономики сельской местности, развитие фермерской семьи, природные ресурсы и управление окружающей средой. На уровне штатов служба «экстеншн» представляет объединенную систему, включающую в себя службы «экстеншн» университетов и окружные службы.

В каждом графстве имеется своя служба «экстеншн» с численностью от 3 до 15 человек. Окружные службы подчинены службам штатов. Для специалистов служб округов регулярно проводится инструктаж в университете. Обязательное требование для специалистов – уровень подготовки не ниже магистра [2].

Обобщение зарубежного опыта информационно-консультационного обслуживания сельского хозяйства, наиболее полно представленного в отечественных и зарубежных публикациях [1,2], показывает, что службы сельскохозяйственного консультирования функционируют многие десятилетия и играют заметную роль в совершенствовании технологии, организации и управления производством фермеров.

В мировой практике существует ряд моделей организации служб консультирования товаропроизводителей: консультационные службы при министерствах сельского хозяйства и продовольствия (Великобритания, ФРГ, Нидерланды, Польша); университетская модель (наибольшее распространение получила в США); ИКС, созданные на базе ведущих аграрных колледжей (Шотландия, в некоторых землях ФРГ); ИКС, созданные на базе фермерских организаций (Финляндия); частные консультационные службы, функционирующие в настоящее время во многих аграрно развитых странах (Англия, Уэльс, Новая Зеландия и др.).

Несмотря разнообразие организационных форм, консультационные службы имеют сходства, которые выражаются в следующем:

– в большинстве стран службы создавались по решению государственных органов и длительное время содержались за счет бюджетных средств и только по мере завоевания авторитета и устойчивого развития сельского хозяйства постепенно переходили с полного государственного финансирования на частичное возмещение своих услуг за счет взимания платы с клиентов;

– консультационные службы формируются на национальном, региональном и местном уровнях при тесном их взаимодействии;

– к деятельности служб привлекаются работники научных и образовательных учреждений, средства массовой информации.

Таким образом, информационно-консультационная служба – это единая государственная многоуровневая система, активно взаимодействующая с наукой, образованием и агропромышленной сферой в целях доведения до хозяйствующих субъектов и органов управления информации для практического ее применения. Служба функционирует преимущественно за счет финансовой поддержки государства[3].

В Казахстане невозможно полностью копировать зарубежные модели ИКС в силу специфических особенностей развития отечественного аграрного сектора, связанных со сложившейся в нем социально-экономической ситуацией, многоукладностью аграрной экономики, слабой господдержкой сельхозтоваропроизводителей, исторически сформировавшимся менталитетом крестьян, выраженным в их склонности к коллективному труду.

В 2009 году на базе Юго-Западного научно-исследовательского института животноводства и растениеводства был создан Центр распространения знаний «Тассай» по обучению специалистов предприятий АПК теоретическим и практическим навыкам применения высокоэффективных современных технологий и оборудования, а также распространение среди предприятий АПК информации о передовых достижениях аграрной науки, новейших образцах аграрной техники и технологий.

При поддержке Министерства индустрии и новых технологий Акционерным Обществом «НАТР» с мая месяца 2013 года в ТОО «ЮЗНИИЖиР» функционирует офис коммерциализации технологий (ОКТ). Основным направлением деятельности ОКТ является коммерциализация научно-технических проектов института в области обеспечения новых возможностей по развитию животноводства и растениеводства путем создания и распространения племенного и семенного материала, а также перспективных технологий для Юго-Западного региона Казахстана.

Формирование региональной ИКС тесным образом связано с организационно-правовыми формами хозяйствования, обеспеченностью руководителями, специалистами и кадрами массовых профессий, уровнем их профессиональной подготовки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баутин В.М., Лазовский В.В. Информационно-консультационная служба агропромышленного комплекса России. – М.: Колос, 1996. – 442 с.
2. «Организация консультационной службы в АПК» /Учебное пособие/ Под редакцией В.М. Кошелева.– М., 2004., – 498 с.
3. Григорук В.В. О создании информационно-консультационной и внедренческой службы в агропродовольственной сфере // Проблемы агрорынка. – 2004. – № 3. – июль-сент. – С. 155-160.

**СӘРСЕНБИЕВА Н.Ф., ҚҰРМАНБАЕВА Ж.И., КҮДЕРОВ Н.Ш.
АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ КЕҢЕС БЕРУ
ОРТАЛЫҚТАРЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ.**

Мақалада ақпараттық кеңес беру орталықтарының даму тенденциялары қарастырылады. Қазақстан Республикасының ауылшаруашылығында ақпараттық кеңес беру орталықтарының жұмысын жүргізуде шетелдік модельдерді толығымен көшіру мүмкін емес. Өйткені ол қазіргі жағдайда қалыптасқан әлеуметтік экономикалық жағдайға, көпдеңгейлі аграрлық экономикаға ауылшаруашылық өндірушілеріне мемлекет тарапынан берілетін жеткіліксіз қолдауға байланысты. Сонымен қатар ұжымдық еңбекке бейім тарихи қалыптасқан шаруалар менталитетінің қолдауына да мұқтаж.

Кілт сөздер: ауылшаруашылығы, ақпараттық кеңес беру орталықтары, агроөндірістік кешен, ақпараттық технологиялар, агромаркетинг.

**SARSENBIEVA N.F., KURMANBAEVA ZH.I., KUDEROV N.SH. TRENDS
INFORMATION AND CONSULTANCY SERVICE OF AGRICULTURE.**

The article examines trends in the development of information and consulting service of agriculture. In Kazakhstan, it is impossible to completely copy foreign models of information and advisory services. It depends on the specific features of the development of the domestic agricultural sector associated with the current in it socio-economic situation, mixed agrarian economy, weak state support of agricultural producers. She also needs the support of historically formed the mentality of the peasants, as expressed in their propensity to collective labor.

Keywords: agriculture, information and advisory services, agriculture, information technology, agromarketing.

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

ӘОЖ 801.81(574/575)

АБАЙДЫҢ АҚЫНДЫҚ ӨНЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ФОЛЬКЛОРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

АЛТЫНБЕКОВ Қ.С.

Мақалада ұлы ойшыл ақын Абай Құнанбаев шығармашылығының фольклормен байланысы қарастырылған. Бұл жұмыста Абайдың ақындық өнерінің қалыптасуындағы фольклордың әсеріне, алатын орнына көңіл бөлінген.

Кілт сөздер: жыршы, көркем фольклор, қара өлең, сюжет, көркемдік тәсіл, жыр, мақал-мәтел, жұмбақ, жоқтау, жұбату, жыр өлшемі.

Әдебиет тарихына назар аударсақ, халыққа кеңінен танымал болған көрнекті көркем сөз шеберлерінің қай-қайсысының болса да шығармашылығы фольклормен тығыз байланысты болып шығады. Бұлай болуы заңды да. Өйткені халықтың сан ғасырлық ой-талғамы, тәжірибесінің нәтижесінде қалыптасқан таным-түсінігі, ой маржандары, қыры мен сыры сөз зергерлерінің өңдеуінен өткен сөз өнері – фольклоры – көркем сөз өнерін тыңдап, оқып, көңіліне түйіп өскен зейінді, зерек саналы жастың өмірінде өз ізін қалдырары анық.

Халық ауыз әдебиеті, фольклордан тәлім алып өскен көркем сөз шеберлері шығармашылық өнері толысқан тұста да одан қол үзбей, оның құнарлы мазмұны мен дәстүрлі әдіс-тәсілдерін, көркемдеуші құралдарын шығармашылықпен тиімді пайдаланып отырған. Бұл құбылыс, яғни фольклор мен көркем әдебиеттің өзара байланысы жазу мәдениеті пайда болған замандардан бастау алып, үзілмей сабақтасып отырған. Ұқсастықтарымен қатар елеулі айырмашылықтары бар фольклор мен әдебиеттің арақатынасын, өзара байланысын, мәні мен өзгешеліктерін айқындау мәселесі әдебиет тарихын зерттеуші ғалымдар мен фольклортанушылардың назарынан да тыс қалмай келеді.

Сандаған ғасырлар бойы түрлі сөз зергерлері – жырау, жыршы, би-шешен, сазгер, ақын, ертегіші, әңгімешілердің өңдеуінен өткен қазақтың көркем фольклоры мазмұн тереңдігімен қатар, жанры жағынан да аса бай екендігі белгілі. Халқымыздың тереңнен тамыр тартқан осы бай да мазмұнды фольклоры ауызша әдебиетпен сабақтасып, кейінгі дәуірлерде әлемдік әдебиетпен терезесі тең деңгейдегі жазба әдебиетіміздің дамуына да жол салды.

Әлем әдебиетінің даңқты сөз зергерлері сияқты арғысы түркі, берісі қазақ әдебиетін танымал еткен әр дәуірдегі көрнекті қаламгерлеріміз өздерінің шығармашылық еңбегінде фольклордан нәр алып, оны өзінше игеріп, фольклордың түрлі жанларын, сюжеттері мен көркемдік әдіс-тәсілдерін шығармаларында мүмкіншілігіне, таным-түсінік, шеберлігіне орай

тиісінше пайдаланып отырған. Бұл құбылысты біз ойшыл ұлы ақынымыз Абай Құнанбаевтың шығармаларынан да айқын аңғарамыз.

Абайдың ұлттық әдебиетіміздің бас ақыны екенін айтып өткен алаш ардақтылары Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсыновтардың зерттеу еңбектерінде оның шығармаларының фольклормен байланысы кезінде біршама сөз болған болатын. Одан кейінгі кезеңдерде С.Мұқанов, Қ.Жұмалиев, З.Ахметов, А.Қыраубаева, М.Мырзахметов, Х.Сүйіншәлиев, Қ.Мұхамедханов, Ә.Қоңыратбаев, Б.Кенжебаев, Т.Әлімқұлов т.б. ғалымдардың монографиялары мен әр кезеңдердегі мақалаларында халқымыздың дәстүрлі әдебиеті ақын шығармашылығының мөлдір бастауларының бірі болғандығы көрсетіліп келді. Әйтсе де бұл еңбектерде Абай шығармаларының фольклормен көпқырлы байланысын айқындаудан гөрі, оның қазақ поэзиясын дамытудағы орнына, оны қаншалықты биікке көтергеніне көбірек мән берілді.

Абайтану ғылымының негізін қалаған ғұлама ғалым М.Әуезов «Өр жылдар ойлары», «Абай Құнанбаев» монографиялары мен түрлі деңгейдегі осы саладағы мақалаларында ақынның фольклормен байланысына белгілі жағдайларға байланысты терең тоқталмай, бастау алған арналарының бірі ретінде ғана атап өткендігі белгілі.

Ғалым Ә.Қоңыратбаевтың «Қазақ фольклорының тарихы» еңбегінде де Абайдың фольклормен қарым-қатынасына біршама назар аударылды. Сол сияқты ғалым Р.Бердібай «Кәусар бұлақ» кітабына енген «Абай және ауыз әдебиеті» мақаласында, С.Қасқабасов «Абай және фольклор» атты еңбектерінде бұл соны тақырыпқа арнайы көңіл бөлінді. Аталып өткен бұл зерттеу еңбектерде Абайдың қазақтың бас ақыны дәрежесіне көтерілу жолында фольклордың ерекше ықпалы болғандығы біршама ашыла түскен деп айтуға болады. Әйтсе де бұл бағытта әлі де зерттей, айқындай түсетін мәселелер жоқ емес.

Абай шығармашылығының фольклормен байланысы жөнінде айтқанда мынадай мәселелерге назар аударып қарастыру керек деп ойлаймыз. Мысалы, атап көрсетсек:

- 1) Фольклордың болашақ ойшыл ақынның дүниетанымының, шығармашылығының қалыптасуындағы орны;
- 2) Ақынның қазақтың фольклорлық мұраларын игеруі, оны өңдеу мен жаңартуға назар аударуы;
- 3) Ақын шығармашылығындағы фольклорлық жанрлар қолданысы;
- 4) Шығармаларындағы халықтық мұраларға, фольклорға деген таным, көзқарастарының бейнеленуі;
- 5) Фольклорлық мұраларды қоғамдағы нақты істерде пайдалануы;

6) Абай шығармашылығының қазақтан басқа халықтардың фольклорымен байланысы, олардың сюжетін шығармашылығына арқау етуі;

7) Дәстүрлі фольклорлық көркемдік тәсілдер мен құралдардың шығармаларында қолдану ерекшелігі, т.б.

Біздің ойымызша, бұл айтылған мәселелердің арнайы қолға алынып, ыждаһатпен, тиянақты зерттелуі ұлы ойшыл ақын тұлғасының қалыптасуы мен кемеңгерлігінің сыры мен сипатының қырларын аша түскен болар еді.

Біріншіден, Абай дүниетанымының, ақындық өнерінің қалыптасуына фольклордың әсері қаншалықты болды деген мәселеге келер болсақ, бұған қатысты деректер біршама баршылық. Деректерге қарағанда, Абайдың фольклормен танысуы бала кезінен басталады. Ол қазақ ертегілері мен аңыздарын, өлеңдері мен жырларын, мақал-мәтелдері мен жұмбақтарын бала кезінен әжесі Зере мен анасы Ұлжаннан естіп бойына сіңіреді.

Халықтық поэзияның үлгілерін ақын, жырау, жыршылардың өлең-жырларынан, ел ішіндегі сан түрлі халықтық әңгімелерді, ертегілерді әңгімеші, ертегішілерден, ауылына келген қонақтар мен жолаушылардан тыңдап, шешендік сөз үлгілерін әкесі Құнанбай мен басқа да рубасылардың ел ісіне қатысты әртүрлі мәселелерді шешудегі, дауға қатысты билік сөздерін естіп, бойына сіңіріп есейді. Осылардың негізінде халық ауыз әдебиетінен халық тілінің неше түрлі астарлы айшықты мағыналарын, сыры мен сиқырын ұғынады. Ақын-жыршылардың, шешендердің, түрлі кәсіп иелерінің сөз қолданыс үлгілерін, нақылдар мен тосын тапқырлықты, айтыс өлеңдерінен турашылдыққа әрі алғырлыққа баулитын дәстүрді тыңдап өседі.

Абайдың сөз шебері ретінде қалыптасуына нағашылары Шаншарлардың да әсері болғаны анық. Нағашыларының әзілге бейім, айтқыштығы жөнінде деректер баршылық. Мысалы, Ұлжанның ағасы қайтыс болғалы жатқанда: «Жазыла-жазыла қожа-молдалардан ұят болды. Енді өлмесек болмас» деген екен. Осы аталған жайттар «Абайдың ақындық қасиетінің қалыптасуында өзіндік ізін қалдырған алғашқы өнер мектебі болды» деп айтуға толық негіз бар.

Осындай кең арналы фольклорлық орта дәстүрі аясында өскен Абайдың әзіл сөзге ұсталығы, суырып салып табанда тапқырлық көрсету қасиеті жас кезінен-ақ қалыптасқандығы оның он жасынан бастап әзіл-оспақ түріндегі шығарған өлеңдерінен байқалған екен.

Жалпы, Абайдың шығармашылығын зерттеген ғалымдар «оның жастау кезінде ауызша табан астынан шығарған алуан түрлі тапқыр, төкпе өлеңдері сақталмаған» деген пікір айтады. Бұл жөнінде Абайтану ғылымының негізін салған, шығармашылығын жан-жақты зерттеуге, танытуға ғұмырын арнаған ғалым, кемеңгер жазушы М.Әуезов: «Жасынан біткен әдет бойынша Абай біреудің оғаш мінезін көргенде ылғи қалжың, әжуа, мысқыл өлең айтқыш

болатын. Осындай өлеңдерінде әрқашан өз жанында жүрген жақындарын, туған-туысқандарын мысқыл етіп, солардың мін-мінезін күлкі ғып, әйгілеп айтады. Кейде қалжың қып жазып, өз қолдарына да береді. Сол кісілердің көбі қолына өлең түсісімен, өз мініне айтқан сөздердің көзін жоғалтуға тырысқан. Сонан соң кейбіреулер Абайдың өзінен жалынып-жалпайып жүріп сұрап алып, көзінше жыртып тастайтын болған. Мысалы, Көкбайға, қыздарға шығарды деген өлеңдер осындай күйге анық ұшыраған. Тағы бір алуан өлеңдерінде жақын туысқан, дос-жар, таныстарын қатты сынап айтқандықтан, інілері мен балалары «ана адамдар өкпелер» деп жасырып, жоғалтып та жіберетін болған», – деп Абайдың жас шағындағы ақындық өнерінің ерекшелігі, ол шақтағы өлеңдерінің толық сақталмау себептері жөнінде деректер береді [3.62].

Абай шығармашылығын тиянақты зерттеген ұлы қаламгер М.Әуезовтің бұл келтірген дерек сөзіне шүбә келтірмейміз. Ғалым келтірген бұл деректер ақынның жас кезіндегі көптеген өлеңдерінің сақталмау себебінің сырын аша түседі. Сонымен қатар ақынның жасырақ кезінде шығарған өлеңдерінің сақталмай, жетпеу сырының бір себебі өлеңдерінің көбі өз атынан емес, Көкбайдың атынан жарияланып отырғанына да байланысты болса керек.

Абай шығармашылығында үлкен орын алатын арнау, сын-сықақ, келемеждеу, жоқтау, жұбату үлгісінде жазылған туындыларының бастау негізі – фольклорда.

Абайдың жас кезінде ақындық, шешендік өнерінің фольклорға қатысына дәлел болатын белгілерге тоқталып көрейік. Жалпы алғанда, Абайдың фольклордан, оның ішінде өмірдің сан түрлі құбылыстарын кең қамтитын қазақтың қара өлеңнің қайнарынан сусындағанын оның арнаулары мен философиялық ой түйген өлеңдерінен айқын аңғарамыз. Ұлы ақын өз шығармашылығында осы үлгіні тиімді пайдаланып отырған.

Халық аузында сақталып бізге жеткен алғашқы санаулы өлеңдерінің өзінен-ақ халықтық поэзияның дәстүрлі жанрларының қолданысын көреміз. «Он жасында шығарылған» деп беріліп жүрген мына өлең жолдарынан бала ақынның сыншылдық қыры едәуір көрініс тапқан:

*Кім екен деп келіп ем түйе қуған,
Қатын зой күлдәрімен белін бұған.
Төркініңнің бергені жауыр айғыр,
Бауырыңды... бірге туған [1.34].*

Бұл өлеңде дәстүрлі арнау өлең үлгісінің қара өлең түрі қолданылған.

Ақынның арнау өлеңдерін халық ауыз әдебиетіндегі қара өлең түрімен салыстыра қарасақ, олардың өзара ұқсастығын өлең құрылысымен қатар ұйқас, бунақтардағы сөз қолданыстарынан да айқын аңғарамыз. Мысалы,

ақынның «Қара қатын дегенде, қара қатын» деп басталатын бір шумақтан тұратын өлеңінде халық ауыз әдебиетіндегі қара өлеңге тән болып келетін бастапқы тармақ қолданысы, сонымен қатар қара өлеңге тән ұйқас та толық сақталған.

Салыстыру жасап көрейік.

Абай өлеңінде:

*Қара қатын дегенде, қара қатын,
Үзіп-жұлқып алып жүр қанағатын.
Ала жаздай байың кеп бір жатпайды,
Құдайдың не қыласың шарағатын [1.103].*

Дәстүрлі фольклорлық қара өлеңдерде:

*Дегенде қара инелік, қара инелік,
Ұшады қара инелік зар иленіп.
Барында оралыңның ойна да күл,
Қалады өлгеннен соң бар дүниелік [5.177].*

*Құлақмет, ендеше, Құлақмет
Құлын сойса болады бір асым ет.
Өлеңді жақсы да айттық, жаман да айттық
Текті атаның баласы, рахмет [5.50].*

*Ендеше өлең керім, өлең керім,
Өлеңді қозы, лақтай көгендедім.
Өлеңді айтпайын деп ойлап едім,
Тұсыма келіп қапты кемеңгерім [5.43].*

*Жыңғыл-қайың дегенде жыңғыл-қайың-ай,
Ауылыңда қыз бар ма бізге лайық-ай?
Ауылыңда қыз болса бізге лайық-ай,
Екі ауылдың арасын жол қылайық-ай, жеңеше-ай.*

Мысал ретінде келтірілген Абай өлеңінің бірінші тармағының бірінші, үшінші бунақтарының қайталануы мен екінші бунағындағы «дегенде» сөзінің қолданысы – қара өлеңге тән басты белгілердің бірі. Ал жоғарыда келтірілген қара өлең үлгілерінің бірінші тармақтарындағы «дегенде», «ендеше» сөздерінің бірінің орнына бірінің қолданылуы да дәстүрлі, қалыпты қолданыс. Сонымен қатар бұл сөздердің бунақтағы орнының ауысып отыруы да өлеңнің мазмұнына соншалықты нұқсан келтірмейтін дәстүрлі құбылыс болып саналады. Дәстүрлі қара өлең үлгілерінен осы сияқты мысалдарды көптеп келтіруге болады.

Абайдың «Шәріпке», «Көжекбайға», «Қыздарға» сияқты арнау өлеңдері – осы қара өлең түрінде туған шығармалар. Ақынның фольклордан бастау алатын арнау жанрындағы шығармалары тек қара өлең түрінде ғана емес, 7-8 буында дәстүрлі жыр үлгісінде де жасалған. Бұл жанрдағы дәстүрлі жыр өлшемімен жазылған өлеңдеріне «Абыралыға», «Назарға», «Көкбайға», «Күлембайға» сияқты туындыларын мысал ретінде келтіруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. Өлеңдер. 1-том. – Алматы: Жазушы, 2003.
2. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Монографиялық зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Санат, 1995.
3. Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы: Жазушы, 1959.
4. Бердібаев Р. Кәусар бұлақ. – Алматы: Жазушы, 1988.
5. Қара өлең. – Алматы: Жазушы, 1989.
6. Қасқабасов С. Абай және фольклор. – Алматы: Білім, 1995.
7. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991.

АЛТЫНБЕКОВ К.С. РОЛЬ ФОЛЬКЛОРА В ФОРМИРОВАНИИ ПОЭТИЧЕСКОГО ИСКУССТВА АБАЯ

В этой статье рассматривается связь творчества известного поэта, мыслителя А.Кунанбаева с фольклором. В работе выделяется такой аспект, как влияние фольклора на формирование А.Кунанбаева как поэта, писателя.

Ключевые слова: художественный фольклор, қара өлең, сюжет, художественный метод, пословицы, загадки, оплакивание.

ALTYNBEKOV K.S. THE PLACE OF FOLKLORE IN FORMATION OF ABAYS POETIC MASTERSHIP

The article is considered relation ship between creativity know poet, thinker A.Kunanbayev with folklore. In work stands out the aspect of the influence on the formation of folklore as a writer A.Kunanbayev.

ӘОЖ 372. 8:811.111

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ БАЛАЛАРДЫҢ

АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ОЙЫНДАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

БЕЙСЕНБАЕВА А.А.

Мақалада мектепке дейінгі мекемелерде кішкентай бүлдірішіндерге ағылшын тілін үйретуде мұғалімдердің ойын элементтерін пайдаланудағы тиімді әдістемелері қарастырылған

Кілт сөздер: *ойын, рөлдік ойындар, грамматикалық ойындар, алфавит, орфография, лексика, сөйлеу дағдысы.*

Елбасы Жолдауында кез келген орта санатты балалардың ең жоғарғы деңгейдегі шет тілін оқып үйренуіне жағдай жасайтындай дәрежеге қол жеткізуіміз керектігі туралы айтылған. Жалпы білім беретін мекемелерде қазіргі таңда шет тілін меңгертуге ерекше мән беріліп отыр. Қазақстан Республикасындағы ең бірінші кезекте тұрған тіл саясаты туралы басты мәселе – мемлекеттік тілді еркін меңгерту болса, шет тілін меңгертудегі басты мақсат – білім алушылардың сапасын халықаралық стандартқа сай көтеру.

Білім беру мазмұнының негізгі мақсаты қарқынды дамып келе жатқан өзгермелі қоғамда өмір сүруге икемді, білімді, қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, оның болашақ кәсіби бағдарын айқындауына игі ықпал ету болып табылады. Қазақстанның білім беру жүйесінің әлемдік білім кеңістігіне біртіндеп өтуі жағдайында шетел тілдерін оқытудың рөлі артады. Әрине, ағылшын тілін оқыту әдістемесінің бірі – ойын элементтері мен іс-әрекеттер арқылы оқыту. Ойын элементтері оқытудың бір түрі болып табылады. Бұл әдістің тиімділігі оқушылардың белсенділігін, пәнге деген қызығушылығын, ынтасын арттыруында болып табылады. Оқудың алғашқы кезінде оқушының тілдік материалдарды жеңіл меңгеріп кетуіне көмектеседі. Ойын түрлері дұрыс өткізілген сабақта оқушылардың тілді үйренуіне ынтасы артып, сол тілді білуге қызығады. Оқушының шаршауын сейілтіп, қызығушылығын арттыратын тек ойын элементтері болып саналады. Ойын оқушыны бірігіп жұмыс істеуге бағыт береді, іздену дағдысын қалыптастыруына мүмкіндік туғызады.

Ойын – тіршіліктің нышаны, еңбекке бейімдеудің белгісі, дене шынықтыру мен сергітудің құралы. Қазақ халқы «ойын баласы» деп баланың ойнауына мүмкіндік туғызып отырған. Ойынның түрлері өте көп. Әрбір ойынның тәрбиелік мақсаттары болады. Сабақ барысында оқушылардың сабаққа ынтасын арттыру үшін ойын – жаттығуларын пайдаланамыз.

Грамматикалық ойын-жаттығулар оқушылар арасында белсенді жарыс түрінде өткізіледі. Ойында мұғалім ойнаушыларды басқарушы (төреші)

қызметін атқарады. Жаттығуларды орындау барысында әрбір оқушы немесе топтың алдында өз білімдерін, іскерлігі мен дарындылығын көрсету міндеті қойылады.

Ойын жаттығулар мағынасыз ермекке айналмайтын әдеттегі жаттығулар тәрізді болу керек. Демек, оған өзгеше түрде берілетін оқу жаттығулары алынады. Оқушылар көбінесе қиындау, бірақ грамматика жөніндегі білімдерін бекітуге, тілдерін жетілдіруге орфографиядан берілген дағдылар қалыптастыруға қажетті тапсырмалар алады.

Грамматикалық ойынға арналған жаттығулардың өз ерекшелігі болады. Әдетте оған оқушылардың белсенділігін арттыратын, жарыстың нәтижесін айқын көрсететін жаттығулар таңдап алынады. Ойын жаттығуларының ерекшеліктері оларды оқушылар зор белсенділік жағдайында бар ынтасымен орындайтын болуы тиіс. Жұмысты орындау барысында ойынға қызыққан оқушылар берілген тапсырмаларды бар ынтасымен орындайды.

Демек, ойын жаттығулары шет тілін меңгерту жөніндегі қиын тапсырманы қызықты да тартымды етеді. Ондай жаттығулар сабақта әртүрлі сипатта қолданылуы мүмкін:

Ең алдымен, жаңа материалды түсіндіру кезінде пайдалануға болады. Сабақтың соңында оқушылардың сабаққа қабілеттілігі төмендеп, зейіні қалжырай бастаған кезде олардың назарын, ақыл-ойын жұмысқа жұмылдыруға пәрменді әдіс-тәсіл қажет болған шақта пайдаланған орынды, оның үстіне ойын оқушылардан белгілі дәрежеде өзінше жұмыс істей білуді қажет етеді. Сондықтан ондай ойын өзінен бұрын орындалған жаттығудан кейін дайындалуы тиіс. Оған жеткілікті уақыт бөлу керек.

Ойын жаттығулары үшін үйреніп жатқан материалды жатқа білу сабақта, сол сияқты үлкен тақырыпты қамтитын, талдай қорытындылайтын қайталау сабақтарында зор мүмкіншілік тудырады. Ойынға деген жаттығуларды жарыс рухын көтеріп, оқушыларды тапсырманы түсінбей орындай салмайтындай етіп құру керек. Ол үшін жаттығуларда жеңіл грамматикалық операция мен оның ауыр түрлері кезектесіп отыру керек. Сонымен бірге оқушылардың үйреніп отырған ереже бойынша жіберетін типтік қателері де ескерілуі керек.

Мұғалім дайындалған сабақтың мақсатына сәйкес жаттығуды дұрыс таңдап алып қана қоймай, сол сабаққа лайықты ойын түрін де дұрыс таңдап алуы тиіс. Бір жаттығудың өзі әртүрлі ойын түрінде орындалуы да мүмкін, оны таңдап алу мұғалімге, оның өз алдына қойған мақсатына, оның орфографиялық немесе пунктуациялық қырағылығын дамытса, енді біреулері оқушылардың сөздік қорын байытады.

Мұғалім сабаққа әзірленгенде, жаттығулар түрінің санын, оларға берілетін уақытын айқындауы керек. Көптеген әдіс, тәсілдерге елігіп, ойынды

өткізуге керекті уақытты шектеуге болмайды. Бұдан ойынға үнемі 10-12 мин беріп отыру керек деген сөз тумаса керек. 5 минуттық ойындар өткізуге де болады. Ойынға мұғаліммен бірге оқушылар да дайындалуы керек. Кейбір ойындарға күні бұрын дайындалмайынша, ойдағыдай өтпейді. Әрине, оған қалай дайындалу жағын мұғалім күні бұрын үйрету керек.

Білім мен дағдыны дамыту жолындағы жарыс жеке оқушы немесе топтар аралығында өткізіледі. Оқушылар топтары арасындағы жарыстың өте маңызды артықшылығы бар. Мұнда әрбір оқушының жұмысын бақылауға алып, ойынға қатысушылар топтарынан мақұлданып немесе сыналып отырады, оны өткізу тәртібі туралы ашық та айқын түсіндіре білу керек. Осы сияқты тапсырманы мысалмен түсіндіру міндет. Ойын кезінде тәртіп бұзу оның нәтижесін нашарлатып, тәртіп бұзған топқа ешқандай жеңілдік берілмейтінін ойыншылар білу шарт.

Ойын жаттығуларын ауызша және жазбаша өткізуге болады. Әдістемелік тұрғыдан алғанда, тиісті ойын түрлерінің тиімділігі грамматикалық материалдың мазмұнына, мұғалімнің қарауындағы уақытқа байланысты. Ойынның ауызша түрі уақыт жағынан ұтымды болатыны белгілі. Әдетте, ол оқушылардың жазбаша жұмысының алдында өткізіліп, олардың орфографиялық және пунктуациялық дағдыларының қалыптасуына, қателерден сақтандыруға септігін тигізеді. Ауызша жаттығуларды сабақта жазбаша жаттығулар көп орындалып, оған оқушылардың ықпалы нашарлаған жағдайда өткізген дұрыс. Оқушылардың ойын кезіндегі белсенділігі көбінесе жарыс нәтижесін дұрыс есепке алуға байланысты. Оқушылар ойындағы өз жетістіктері мен кемшіліктерін біліп отыруы тиіс. Мұғалімнің қарауында көптеген грамматикалық ойындар болуы қажет. Оқушыларды ойнай отырып ойландыру, іздендіру, өз бетінше жұмыс жасауға дағдыландыру – болашақта еңбексүйгіш білімпаз, жан-жақты дамыған, алғыр азаматты тәрбиелеуге ықпал ететін тиімді жолдың бірі.

Ағылшын тілін оқытуда ойын түрлерін мынадай мақсатта қолдану тиімді:

1. Алфавитті дұрыс меңгерту
2. Орфографияны дұрыс оқыту
3. Дұрыс оқу дағдысын қалыптастыру
4. Лексиканы меңгерту
5. Оқушылардың ойын дамыту, дұрыс жазу, дұрыс сөйлеу, дұрыс білу дағдысын қалыптастыру.

Шет тілін оқытатын әрбір мұғалім өз сабақтарында жаттығудың бір түрі ретінде ойындарды қолданып, сабақты қызықты өтуге, балалардың тілге деген қызығушылығын арттыруға білім деңгейін тексеру құралы ретінде пайдаланса болады. Таңдап алынған ойындар балалардың сөз байлығына,

сөздік қорына сай болу керек. Мұғалім кез-келген ойынды өткізу үшін алдын-ала жоспар құрып алуы керек. Мұғалім ойынға қойылатын әдістемелік талаптарды орындауы тиіс.

1. Ойынның өтілетін сабақтардың мазмұны мен тақырыбына сай болуы.

2. Ойынға берілген уақытты нақты белгілеу.

3. Ойынның ойналу түрі – топ болып ойнау.

4. Ойынға қажетті материалдардың түгел дайындалып қойылуы.

5. Қолданылған сөздер, сөз тіркестері, өлең таңдау

6. Ойындардың өту барысының жоспарын жасау.

Мұғалім алдымен баланың оқуға қызығушылығын ояту қажет. Баланың қызығу жәрдемімен оқып-үйрену барысында қабілеті ашылып, дарыны ұшталады, өз күшіне, мүмкіндігіне сенімі артады, кісілігі қалыптасып, дара тұлғалық сипаттарға ие бола бастайды. Қызығуды туғызу үшін ойын түрлерін пайдаланудың орны бөлек. Тиімді пайдаланылған ойын түрлері мұғалімнің түсіндіріп отырған материалын балалардың ынтамен тыңдап, берік меңгеруіне көмектеседі. Қызықты ойын түрінен кейін олар тез сергіп, тапсырманы ықыластана әрі сапалы орындайтын болады. Сабақ үстінде жана сөздерді қайталауда, өтілген жана сабақты еске түсіруде қолдануға тиімді.

Сынып ішінде мынадай ойындарды ойнауға болады:

What's in the bag?

Around the world

Board Race

Order Race

Question race

Bingo

Go fish

Бұл ойындар балалардың танымын кеңейтіп, білім мен білік шеберліктерінің жан-жақты дамуына, қалыптасуына, тілдік материалдарды жақсы біліп, сөз іскерліктерін меңгеруіне көп көмектеседі. Ойындар балалардың танымын, ақыл-ой белсенділігін қалыптастырудың маңызды құралы бола отырып, олардың бағдарлама материалының негізгі тақырыптары бойынша алған білімдерін тереңдете түсуді әрі пысықтауды көздейді. Бұл ойындар балалардың сабақ үстіндегі жұмысын түрлендіре түседі, олардың пәнге қызығушылығын оятып, ынта-ықылас қоюына баулиды және балалардың зейінін, ойлау қабілеттерін дамытады. Ойындар арнайы мақсатты көздейді және нақты міндеттерді шешеді. Ойынның мақсаты бағдарламада анықталған білім, білік, дағдылар жайында түсінік беру, оларды қалыптастыру және тиянақтау, пысықтау немесе тексеру сипатында болып келеді. Ойынның міндеті баланың қызығушылығын оятып,

белсенділігін арттыру мақсатында іріктеліп алынған нақты мазмұнымен анықталады. Ойын ұғымына түсінік берсек, бұл баланың мінез-құлқын өзі басқарумен қатар топпен жұмыс жүргізе білу әрекеті, ол баланың бір-біріне көмектесу, тез ойлау қабілетін, алға ұмтылу ісін дамытады. Сондықтан бағдарлама бойынша бекітілген оқыту үдерісінде ойын түрлерін сабақ үстінде үнемі пайдаланып отыру керек.

Ағылшын тілі пәнінде көбіне *рөлдік ойындар*, *грамматикалық ойындар*, *танымдық ойындар* қолданылады. Ойын – оқу, еңбек іс-әрекеттерімен бірге адамның өмір сүруінің маңызды бір түрі. Іс-әрекетті кесте түрінде қарастырсақ, белсенділігі мен білім сапасын көрсетеді. Білім алу мен баланың дене қозғалысы артады, біліктілік қозғалысы жақсарады. Топпен жұмыс істеуге дағдысы баланы еңбек етуге дағдыланады. Танымдық әрекеттерді қалыптастырады, талпындырады. Ұйымшылдық қабілетін жетілдіреді. Ойлау қабілеті артады, дамиды.

Matching

Categories

Fill in the blanks

Dialogues

Drawing

Singing

осы іс-әрекеттің түрлерін сабақ үстінде қолданса, өте тиімді нәтиже береді.

Ойынның өзіне тән мотивтері болады. Мысалы: мазмұндық, рөлдік ойындар баланың зейінін, есін, ойлауын, қиялын қалыптастыруда зор маңыз атқарады. Ойын әсері арқылы бала өз қасиетін қалай қанағаттандыра алатындығын, қандай қабілеті бар екенін байқап көреді. Ал, ақыл-ой ойындарында белгілі бір ережелерді сақтап ойнайды. Ол ойындар баланың тапқырлығын, байқағыштығын, зейінділігін арттырумен қатар, ерік сезімі түрлерін дамытады. Ойын түрлері өте көп. Соның ішінде сабақта пайдаланылатын *танымдық ойындар*, *сөздік ойындар* баланы жан-жақты дамытып, білімді толық игеруіне көмектеседі.

Ойын түрлерінің материалдары сабақтың тақырыбы мен мазмұнына неғұрлым сәйкес келсе, оның танымдық, тәрбиелік маңызы арта түседі. Оны тиімді пайдалану сабақтың әсерлілігін, тартымдылығын күшейтеді, оқушылардың сабаққа деген ынтасы мен қызығушылығы артады.

Ойынды сабақтың әр кезеңдерінде, тақырыбына қарай мұғалім өзі таңдап алып, қолданып отырады.

1. What's in the bag? Сөмкеде не бар ойыны.

Мұғалім алдымен балаларға бір сөмке алып келеді. Балалардан сұрайды. Балалар сөмкеде не бар? Балалар «ішінде дәптер, қалам, кітап бар»

деп айта бастайды. Мұғалім бұл ойынды сабақ соңында қолданса болады. Әсіресе жаңа сөздерді еске түсіру үшін қолдануға болады. Мұғалім сөмкенің ішіндегі заттармен таныстырады. Сөмкеде не бар? Мұғалім оқушылардан What's this? Сұрағы арқылы затты көрсету арқылы сұрайды. Мысалы: Pen, sorubook, pencil, ruler, rubber деп көрсетеді. Сосын оқушыларға жеке-жеке қайталатады. Сөздерді ұмытпау керек. Сосын оқушыларға сөмке ішіндегі заттарды таратып беріп, оқушылардан осы заттарды мына сұрақ арқылы сұрауға да болады. Мысалы: Who has a pencil? Who has a ruler? Жауап бергенде, оқушылар кімде екенін табу керек. Оқушылар тапса, Janar has a pencil деп табу керек. Бұл ойын арқылы оқушының сабаққа деген қызығушылығы артып, сөздік қорлары молайып, есте сақтау қабілеті артады.

2. Boardrace Тақта сайысы ойыны

Бұл ойынның шарты:

Мұғалім оқушыларды екі топқа бөліп, ойынның ережесімен таныстырады. Бұл ойында мұғалім түстер, сандар, сөздер айтады, сол айтылған сөздерді, сандарды оқушылар қатесіз жазу керек. Келесі оқушы әрі қарай жалғасын жалғастырып отырады. Соңында оқушылардың жазғанын тексеріп, қателерін жөндеп, қай топтың жеңгенін анықтайды. Мысалы:

P-1 ----P-2

Red ----Red

Ten ---Ten

Stone ----Stone

Winter ----Winter

Book -----Book

Бұл ойында оқушылар шапшаң, дұрыс жаза білу, есте сақтау қабілеттері артады.

3. Question Race Сұрақтар сайысы

Бұл ойынның шарты:

Мұғалім сол сабаққа қатысты сұрақтар қояды. Осы сұрақтар оқушыларға таратылып беріледі. Оқушылар сол сұрақтарға дұрыс жауап беру керек. Мысалы жыл мезгілдерін өткен кезде суреттер арқылы да мынадай сұрақтар қоюға болады:

1. How many seasons are there in a year?

2. What are they?

3. How many months are there in a year?

4. What are they?

5. What season is it now?

6. What month is it now?

7. How many days are there in a week?

8. What are they?

Осы сұрақтар арқылы оқушылардың сөйлеу қабілеттері артып, сөздік қорлары молайып, сабаққа деген қызығушылығы артады.

Қорыта келгенде, оқу үдерісінде «ойын түрлерін пайдалану біріншіден, оқушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден, балалардың сабаққа деген қызығушылығын көтеру болып табылады. Ойын түрлерін пайдалану мынадай нәтижеге жеткізеді:

1. Әр оқушының шығармашылығы артады.
2. Жылдам жұмыс істеуге дағдыланады.
3. Оқушының жеке қабілеті анықталады.
4. Оқушы топ жаруға ұмтылады.
5. Оқушының ойлау қабілеті дамиды.
6. Әр оқушы өз деңгейімен бағаланады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1999. – 222 с.
2. Колкер Я.М. Практическая методика обучения иностранного языка. – М.: Академия, 2004. – 264 с.
3. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. – М.: Русский язык, 1997. — 216 с.
4. Щерба Л.В. Преподавание языков в школе. – М.: Академия, 2003, – 160 с.

БЕЙСЕНБАЕВА А.А. ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГР ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕРЕСА У ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье рассматриваются эффективные методы использования игр для повышения интереса у детей при обучении английскому языку в дошкольных заведениях.

Ключевые слова: игры, ролевые игры, грамматические игры, алфавит, орфография, лексика, навыки говорения.

BEISENBAYEVA A.A. EFFECTIVE USAGE OF PLAYS IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE TO CHILDREN OF PRE-SCHOOL INSTITUTIONS

The article deals with the effective methods of plays used in teaching English language to children in pre-school institutions.

Keywords: plays, role plays, grammar plays, alphabet, orthography, lexis, speaking habits.

ӘОЖ 82.09(574)

ӘЛІБЕК АСҚАРОВТЫҢ «ӨР АЛТАЙ, МЕН ҚАЙТЕЙІН БИГІНДІ...» ПОВЕСІ

САПАРБАЕВА Қ.Ж., БЕГАЛИЕВА Р.Н.

Авторлар Ә.Асқаров шығармашылығындағы «Өр Алтай, мен қайтейін биігіңді...» деп аталатын повестің маңызына тоқтала отырып, ол туралы белгілі сыншылар мен әдебиеттанушылардың пікірлерін келтіреді. Сондай-ақ жазушының нарық дәуіріндегі қазақ ауылын суреттеудегі шеберлігіне талдау жасайды.

Кілт сөздер: хикаят, өр Алтай, қазақ ауылы, қайта құру, кен қазу, тәуелсіздік кезеңі, ауыл шындығы, психологиялық проза.

Ә.Асқаровтың жазушылық әлемінде Хан тәңірісіндей алыстан менмұндалап тұратын еңселісі, көрнектісі – оның «*Өр Алтай, мен қайтейін биігіңді...*» деп аталатын повесі. Осы аттас кітап «Ұлттар» баспасынан өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарында жарық көрді. Әдебиетші ғалымдар тарапынан «бүгінгі қазақ әдебиетінің даму процесіндегі айрықша атап өтетін шоқтықты шығарма» деп танылды. Он томдық қазақ әдебиетінің тарихы «Эпикалық кең тынысты, лирикалық сыршыл бұл дүние роман жанрына жатады» деген жанрлық анықтама береді.

«*Өр Алтай, мен қайтейін биігіңді...*» романы 1987 жылы жазылған. Бұл кітаптың бірінші бөлімі 1988 жылы аяқталса, екінші бөлімі мен үшінші бөліміне 1994 жылы нүкте қойылыпты [1]. Ізденгіш қаламгер шығарманың иін қандыруына уақытты тиімді пайдаланған.

Жазушының бұл повесі тәуелсіз еліміздің береке-бірлігіне қатысты көп мәселелерді көтерген. Қоғамдық салмағы күшті проблемаларды, ескісін де, жаңасын да, қазақ ауылының күнделікті қоңыр тұрмысынан, әр кейіпкердің өзіне ғана тән мінезінен, әпенділеу қылығынан, бейкүнә іс-әрекетінен сығымдап өндірген.

Жазушының шым-шымдап жеткізуінен байқалатыны – еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі өтпелі кезеңнің қатал сынағында жатыр екен. Повестің өзегіне айналған проблема тек өтпелі дәуірдің қиыншылықтары тұсындағы тұрғындар психологиясын ашып көрсетумен шектелмейді, жазушы қазақы рухтың сақталып қалуы мәселесіне де мүмкіндігінше назар аудара білген. Бір жағында қазақы сананы қаймағын бұзбастан қалай сақтап қаламыз деген мәселенің ұшығы көрініп тұрса, екінші жағынан жастардың қалалы жерлерге ұмтылысы, тұрғындардың қалаға шоғырлануы (урбанизация) сияқты мәселелер алдыңғы қатарға шығады. Проблеманың ең бастысы – нарық дәуіріндегі қазақ ауылының ендігі тағдырына алаңдаушылық. Повесть үш бөлімнен тұрады. Бірінші бөлім «қайта құру» кезеңіне дейін «қазақтың құт дарыған қасиетті қонысының бірі» болған Төртінші ауылды сипаттаумен басталады.

Кезінде үш көшелі, жүз қаралы үйі бар Айдарлы ауылында бар-жоғы жеті үй, сегіз отбасы қалады. Кейін Төртінші бригада аталып кеткен ауылдың әр кейіпкері – өзінше бір әлем. Олар – төменгі жақтағы Мұқырға көшіп кеткен ауылдастарының артынан түрлі себептермен кете алмай қалған жандар. Бұл – «қайта құру» кезеңіндегі әр ауылдың басынан өткен қасіретті жағдайлар.

Кітаптың бұл бөлімі «Қазақтың ордалы бір ошағының оты сөніп бара жатты» деген сөздермен аяқталады.

Хикаяттың екінші, үшінші бөлімдерінде Мұқыр ауылының өмірі баяндалады. Бұл ауыл Төртінші ауылдай емес, әжептәуір үлкен. Кейіпкерлердің санының көптігімен бірге сюжеттің көлемі де ұлғайған. Тұрғындары да қарапайым адамдар. Олар да оқырманның жүрек төрінен орын алатын асыл адамдар. Ағайынды Нұрғали мен Жанғали, Мырзахмет, Қазтай, Әмір ақсақалдар, тіпті орыстанып кетсе де қазақ ортасына өзі ізденіп келген Лексей де осы жерге перзенттік махаббатымен берік байланған. Олардың астарлы юмормен өрнектелген тағдыры еске түсіп, еріксіз жымиясың. Жазушы тұнып тұрған әдемі юмор арқылы азынаған азап пен қасіретті жырлайды.

Шығарманың соңында ел жарасының ауызы тырналғандай замана келбеті кескінделеді: «...Үлкендерге ұлағат, кішілерде ізет қалмай барады бүгінде. Әлде ел азды ма, әлде заман тозды ма, әйтеуір бәріміз де тышқаншылап, ұсақталып кеттік, білем», – деген Бектемір ақсақалдың толғанысы, «Жастардың бәрі қағынан жеріген құландай қалаға қашып жатыр. Түзден тоят іздеседі...», – деген Орынбайдың күрсінісі қазіргі таңдағы ел ахуалын сипаттап тұр. «Кеңестік дәуірдегі жетпіс жылда қазақ халқының ұлттық генофондының деградацияға ұшырағаны» жайлы өзекті ұлт проблемалары – мұқырлық ақсақалдардың жүрек түбіндегі қайғысы.

«Әлібек Асқаров қалам ұшындағы бір нүктеден шартарапқа күн сәулесінің кірпіктеріндей сызық тартып, бүкіл қазақ даласын қамтыған.

Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарындағы елімізде қоғам мен қоғам ауысқан өтпелі өмір шындығын көрсетуге арналған бұл шығармада, бір қарағанда, асып бара жатқан оқиға, шендескен конфликт жоқ. Бар-жоғы бір ауылдағы аздаған адамдар арасындағы тірлік. Бірақ нағыз қазақы, аңқау да албырт, «өгіз бұзаулады» десе, өлердей сенетін адамдар өмірі. Жазушы сол тірлікті, өткеннің өзекжарды шындығын бүгінгі беймаза жағдаяттармен жалғап, оқиға өрбітеді. Мұндағы қаламгер тілі өте шебер, тек Алтай өңірінің сөздік қоры емес, күллі қазақтың шұрайлы тіркес, әдемі афоризмін осы шығармадан көруге болады. Бұл қаламгердің шығармашылық ізденісі мен терең білім, жазушылық қарымының кеңдігін байқатады. Егер әділіне баксақ,

аталған хикаят – жаңа қоғамның алғашқы сәттегі қиындықтары мен болмысын барынша ашып көрсеткен өте сәтті шығарма» [2, 45].

Ә.Асқаровтың «Өр Алтай, мен қайтейін биігінді...» романы жайында заңғар жазушыларымыздың бірі Шерхан Мұртаза былай дейді: «Лев Толстойдың «Қажымұратындағы» соқа жырып кеткен түйежапырақтың тамырындай ауылдың жаны сірі, тамыры тереңде, соны көркем әдебиеттен көремін деген кісі осы кітапті оқысын», – деп оқырманға бағыт сілтейді. Ал айтулы ғалым, қазақ зиялысы, білімдары Шерияздан Елеуқенов : «Өр Алтай, мен қайтейін биігінді...» – тәуелсіздік кезеңі әдебиетінің шұғылалы шығармасы», – деген салиқалы сараптама жасайды. Тарихшы ғалым Бүркіт Аяған болса: «Көзіқаракты оқырман жөнінде «Өр Алтай, мен қайтейін биігінді...» шығармасын білмейтін жан кемде-кем шығар. Бүгінгі қарапайым ауыл өмірін тұрғындардың бастан кешкен оқиғаларын оқырман үшін соншалықты тартымды, қызықты етіп баяндаған мұндай туындылар аз», – деп жазады.

Ал, Жәркен Бөдешев былай деп жазады: «Тәуелсіздік жылдарында елді елең еткізген екі шығарманы атар едім.

Олар – Төлен Әбдіковтің «Парасат майданы», Мұхтар Мағауиннің «Құмырсқа қырғыны». Екі қаламгердің де білімділігіне, ізденгіш жаңашылдығына тәнті болдым.

Үшінші шығармаға Әлібек Асқаровтың «Өр Алтай, мен қайтейін биігінді...» атты сүбелі туындысын қосар едім.

Мен осы шығарманы оқығанда, Алтайдың құс қанатын талдыратын ғұлама құздарынан қазақтың рухын жоқтап жүрген қияли қанатты, жігері асау, өзі асыл текті альпинисті көргендей боламын».

«Романға бергісіз хикаят» деп атапты Шерхан Мұртаза кітапқа берген алғы сөзінде. Бір ғана ауылдың тағдырын көрсету арқылы жазушы социалистик өмір салты бұзылып, күллі қазақ аулының жай-күйін, адамдардың қожыраған, колхоздар мен совхоздардағы қиюы қашқан тіршілігін әдем бейнелеген. «Қайта құру» деп басталып, жаппай жекешелендіруге көшкен шақтағы елдің өмірге ене бастаған өзгерістерді жете түсінбей, бұрынғы коллективтік дүние-мүліктің талан-таражға түскенін, адамдардың сана-сезімінде өзіншілдік ұғым етек алып бара жатқанын көріп, жаңалықтарға үрке қарап, алда не боларын анық білмей, дел-сал болған қарапайым еңбекшілерді сол қалпында суреттеген. Осы жайттардың барлығын Әлібек бірде жеке кісілердің тағдырын, бірде бүкіл ұжымның тарихын баяндау арқылы көрсетеді және осыларға деген өзінің көзқарасын әдемі әзілді, жылы бір жанашырлық сезімді араластырып, сырт көз болып білдіреді. Сондықтан оқырман, бір жағынан іштей өкініп, екінші жағынан күліп отырады. [3, 241].

Жиырманшы ғасырдың 90-жылдарындағы өтпелі кезеңнің шындығын шығарма арқауына айналдырған жазушының шеберлігі оқиғаны өрбіту, кейіпкерлер болмысын даралау, авторлық баяндаудан барынша көрініс тапқан. Уақыт шындығын көркем бейнелеу қаламгерден шеберлік пен қырағылықты, аңғарымпаздық пен тереңдікті қаншалықты қажет ететінін ескерсек, бұл хикаяның қаламгерге үлкен абырой мен жетістік әкелуі кездейсоқтық емес.

Әлібек Асқаровтың шығармашылық әлемін шұқшия зерттеген бір қаламгер айтқандай, Алтайдың жұмбағын шешу, оның тоғыз қабат торқа шапанының өңірін ағытып, шежіресін «сауу» алты айшылық алыста жатқан жанның қолынан келмесін зерделеген Асқаров белді бекем бұрып, тас түйін дайындалып, асай-мүсейлерін арқалап, жыл сайын туған өлке тылсымдарына қарай сапар шегеді. Саяхатқа емес, Алтайдың ел санасынан, жұрт жадынан ұмытылып бара жатқан жұмбағын ашуға... Ұшар бастарын бұл көмкерген мұз шатқалдардан жанын шүберекке түйіп ары өтеді. Ұлы Отан соғысы жылдарында вольфрам алынған Көккөл кенішіне барып, сүйектері әлдеқашан шашылып қалған бабаларының аруақтарымен тілдеседі. Соғыс кезінде танктердің брони үшін вольфрам кені ауадай қажет болған. Асудың үстінде, қысы-жазы боран соғып тұратын желдің өтінде, үш мың метр биіктікте адамдар қолдарымен кен қазған. Бұл – Әлібекке дейін ешкім шұқшия зерттемеген жан драмасы. Қашан болмасын, әр қаламгердің жанына жақын өзгелерінен оқ бойы озық тұратын дүниесі болады. Ол, біздің пайымдауымызша, «Өр Алтай, мен қайтейін биігіңді...» повесі. Алтайдың бір түкпіріндегі қазақ ауылының тыныс-тіршілігі, адамдарының күнделікті қам-қарекеті, олардың бір-бірімен қалай тілдесіп, қалай әзілдесетіні, тіпті мінездеріндегі көп көзге түсе бермейтін ерекшеліктерінің өзі сол қалпында жанды бейнеге айналып, қарсы алдыға келіп самсап тұра-тұра қалады. Тірі жанды жалықтырмайды, қарапайым адамдардың боямасыз болмысы сені де еріксіз елендетеді, кей тұстарда рақаттанып күліп те аласың. Ақырында Алтай топырағын басып сол жақта «жүргендігіңді» бір-ақ аңғарасың. Асқаровты салыстырмалы түрде айтқанда, көпсітіп көп те жазбайды, аз да жазбайды. Алдымен «мен не үшін және кім үшін жазып отырмын, осыным біреуге керек бола ма ?» деп өз ойын «мидың мың градустық домнасында қайнатып барып», содан соң ғана қаламға жүгінетін жазушы. Сақ әрі сырбаз. Өзгеге ұқсамаудың жолы осы екен деп, өз бетінше құрғақ қиялданып та кетпейді. Алдымен оқырманның обал-сауабын ойлайды, осы күнгі әлем әдебиетінде болып жататын ізденістерді сана сүзгісінен өткізіп, өзіне ыңғайлысын, ақыры тек Асқаровқа ғана жарасатын соны сүрлеуді таңдап алады. Ә.Асқаров – мыңдаған оқырманның көз алдында жүрген жазушы. Оқырмандары да “Асқаров енді не жазар екен?» деп іздеп жүріп оқылатын

жазушы. Ал бұл қалам ұстағандардың кез келгеніне бұйыра бермейтін бақыт» [4, 118].

Шығарма жөнінде академик Серік Қирабаев та өзінің пікірін білдірген: «Бұл – бір ғажайып лирикалық хикая. Жұп-жұмсақ, мөп-мөлдір, тұнып тұрған лиризм. Адам сезімін, ойын қозғап, құйылып тұрған сыр. Бейімбетше жазады, сол ұлы жазушының дәстүрін жалғастырады. Дәстүр деген де көктен түскен үлгі емес қой. Өмірдің қарапайым шындығын жұпыны әңгімелеуден, адамды танып, оның сырын ашып суреттей білуден туады. Ә.Асқаров жас дейтін жас та емес. Бұрын да талай кітаптары шыққан. Мына кітабы да бұрынырақ басылған тәрізді. «Рарирет» баспасы «Қазақ прозасы қазынасынан» деген сериямен қайта басып шығарыпты. Менің қолыма түскені осы болды, шығарманы қызығып оқыдым», – деп жеткізеді.

Алайда шығарманың тақырыбы, суреттеліп отырған өмірі – лирика емес, трагедия. Ол Кеңес өкіметінің соңғы жылдары бір орталықтан басқару жүйесі ыдырап, колхоздар мен совхоздар тарап, қазақ ауылдарының бөлініп-бөлініп, шаруашылығы күйрей бастаған кезең оқиғасына құрылады. Ауыл-ауыл болып жіктеліп, оңашаланған қазақ ортасында ағайындық, рушылдық белең алады. Жастар жұмыс таппай қалаға кетеді. Бөлімшелер мен бригадаларда, мал фермаларында қалғандар, бұрынғы жұмыс орындары жабылып, еңбексіз қалады. Әлі келгендері колхоз, совхоздарға, басқа жаққа қоныс аударады. Жазушы қазақ ауылы үшін үлкен апат кезеңі болған осы бір шындықтың сыры мен шынын суреткерлік пен ашып берген.

Шығарма оқиғаларын, адамдар тіршілігі мен іс-әрекеті жайлы әңгімелерді Ә.Асқаров көркем тілмен, негізінен баяндап жеткізеді. Үлкен психологиялық суреттер жоққа тән. Жеке кейіпкерлерді біртіндеп еске алып, оның тағдыры жайында әңгімелеген шығармада психологиялық суреттің аздығын байқамай да қаласың. Оның көркемдік күші – бүгінгі қазақ ауылы тұрмыс-тіршілігінің дәл түсірілген суреті мен жеке адамдардың бір-біріне ұқсамайтын алуан түрлі тағдырында. Жазушы детальді ойната біледі. Типтік бейнелер типтік ортада ашылады. Осылардың бәрі ауыл шындығын мүлтіксіз жеткізуге көмектескен.

Әр ауылдың өзгеше тағдыры, өзіндік тарихы болғанымен, қазақ ауылдарының жалпы тіршілік-тынысы, рухы бір-біріне ұқсас келетіндіктен, шығарманы оқи отырып, әр қазақ өз ауылын таниды. Елдік дәстүрдің, қазақы қасиет пен имандылықтың мөлдір бастауы ауыл екенін тағы бір түсінеді. Шығарма желісі үнемі әдемі әзілмен өріліп отырады, сөйтіп, оқырманын әсте жалықтырмайды, ауыл тұрмысы боямасыз шындықпен бейнеленген. Уақыт шындығын көркем бейнелеу қаламгерден шеберлік пен қырағылықты, аңғарымпаздық пен тереңдікті қаншалықты қажет ететінін ескерсек, бұл шығарманың қаламгерге үлкен абырой мен жетістік әкелуі кездейсоқтық

емес. Ол – шығармашылық ізденістің, терең білім мен жазушылық табиғатын еркін игерген таланттың нәтижесі. Повесть дер кезінде, дәл уақытында жазылуымен көзіқарақты оқырманның ықыласына, жылы ілтипатына бөленді. Шығарманың төгілген тілі, келіскен әзілі мен ащы мысқылы, жүректі қозғап, жанды егілтер шынайылығы – өз алдына бір зерттеуге жүк боларлық дүние. Қызыл туын ғасырға жуық желбіреткен кеңестік жүйе күйреп, ежелден аңсаған тәуелсіздікке қолымыз жеткен алғашқы жылдардың қиындығын дәл осы туындыдай бар болмысымен ашып көрсеткен шығарма сирек. Осы кезеңнің ауыртпалығы, сол қиындықты толарсақтап кешкен ауыл адамдарының мінез-құлқы мен іс-әрекеті, тағдыр-талайы бұл туындыда асқан шынайылықпен тартымды бейнеленген. Автордың шебер әрі шешен баяндауы оқырманын еріксіз баурайды.

Жазушы Ә.Асқаров осы шығармасында өзін қазақәдебиетіндеіргесін Ж.Аймауытов, Б.Майлин, М.Әуезов секілді майталмандар мықтап қалап кеткен психологиялық прозаның айтулы шебері ретінде көрсете білді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Асқаров Ә. Өр Алтай, мен қайтейін биігіңді. – Алматы: Раритет баспасы, 2011.
2. Қазақ әдебиетінің тарихы. 10-том.– Алматы: Әдебиет және өнер баспасы, 2004. – 536 б.
3. Мұртаза Ш. Романға бергісіз повесть // Қазақ әдебиеті, 2001, 26 қаңтар.
4. Әшімханұлы Д. Әлібектен – Әлекеңе дейін, дос туралы сыр / Ана тілі, 2001, 25 қаңтар.

САПАРБАЕВА К.Ж., БЕГАЛИЕВА Р.Н. О ПОВЕСТИ АЛИБЕКА АСКАРОВА «О, ГОРДЫЙ АЛТАЙ, ДЛЯ ЧЕГО МНЕ ТВОЯ ВЫСОТА...»

Авторы статьи рассматривают содержание и значение повести Алибека Аскарора «О, гордый Алтай, для чего мне твоя высота...», также приводят отзывы известных критиков и литературоведов о данном произведении. Способами лингвистического анализе художественного произведения определены особенности стиля писателя, который описал психологию казахского аула при рыночных отношениях.

Ключевые слова: повесть, гордый Алтай, казахский аул, перестройка, период независимости, добывание руды, правда аула, психологическая проза.

SAPARBAEVA K.ZH., BEGALYEVA R.N. STORY «OH, ALTAY, WHAT CAN I DO WITH YOUR HIGHTH»

The authors of the article examine maintenance and value to lead of Alibek Askarov "Oh, proud Altai, for what to me your height", also the reviews of well-known critics and literary critics lead about given works. By methods linguistic analysis of artistic work the

features of style of writer that described psychology of the Kazakh aul at market relations are certain.

Keywords: story, proud Altai, Kazakh aul, alteration, period of independence, getting of ore, true of aul, psychological prose.

УДК 811.112.2

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА ПРИМЕРЕ РАБОТЫ НА ДИНОЯЗЫЧНЫМ ТЕКСТОМ

САВЕЛЬЕВА Н.П.

Проблемный метод обучения рассматривается как средство активизации учения, повышения эффективности обучения конкретной дисциплине. Под проблемным обучением мы понимаем такую организацию учебных занятий, которая предполагает создание проблемных ситуаций под руководством преподавателя и активную самостоятельную деятельность обучаемых по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение знаниями, умениями и навыками и развитие мыслительных способностей. Сущность проблемного обучения заключается в том, что обучаемым предлагаются задачи проблемного характера, способы выполнения которых им известны.

Ключевые слова: проблемный метод, проблемное обучение, проблема, проблемная ситуация,

Проблемный метод обучения не является новым в методике обучения иностранным языкам и основывается на теоретических положениях американского философа, педагога и психолога Дж.Дьюри.

В 80-е годы XX века в педагогической литературе появился целый ряд работ и статей, посвященных проблемному методу обучения. Так, например, профессор Т.А.Ильина на страницах журнала «Вестник высшей школы» подчеркивает, что в отличие от традиционного метода в проблемном методе – «иная мотивация, акцент делается на актуальное побуждение, при этом его нельзя абсолютизировать, но надо применять достаточно широко с целью развития умственных способностей обучаемых» [2, с. 25-29].

А.Э.Штейнмец считал проблемный метод «скорее одним из перспективных способов реализации принципа научности, чем принципа обучения» [5, с. 7-12], а Л.А.Волчегурский говорил, что проблемное обучение – это «система оптимального управления познавательной, творческой, теоретической и практической деятельности обучаемых, основанная на

определенном понимании закономерностей процесса мышления и усвоения знаний, развития познавательных способностей» [1, с. 20-23].

Кроме этих статей во многих работах проблемный метод обучения рассматривается как средство активизации учения, повышения эффективности обучения конкретной дисциплине. Поэтому под проблемным обучением мы понимаем такую организацию учебных занятий, которая предполагает создание проблемных ситуаций под руководством преподавателя и активную самостоятельную деятельность обучаемых по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение знаниями, умениями и навыками и развитие мыслительных способностей. Сущность проблемного обучения, на наш взгляд, заключается в том, что обучаемым предлагаются задачи проблемного характера, способы выполнения которых им известны. Нельзя выдвигать задачи и задания, которые непосильны студентам, так как они требуют специальных знаний и подготовки. Студент, опираясь на знания и умения, которыми он владел раньше, сам должен найти способ решения задач. Нам хотелось бы добавить, что этот метод, создан на основе проблемных ситуаций, в которых должен действовать объект. Ситуация содержит в себе незаполненные места (пробелы), которые заполняются для того, чтобы цель была достигнута. Следовательно, проблемная ситуация выступает не иначе, как задача.

Что касается исследования В.С.Оконя этого вопроса, то он подчеркивает, «что проблема не есть то же самое, что и задача». [4, с.42]

Преподавателю следует помнить, что нельзя в простейшем вопросе видеть проблему. Например, если студента попросить рассказать, как он провел выходной день или какие планы у него на сегодняшний вечер, то подобную постановку вопроса никак нельзя отнести к проблемной, так как она не отвечает условиям проблемной задачи.

Использование проблемного метода на занятиях по иностранному языку позволяет развивать наряду с творческой активностью и творческие умения обучаемых, такие как:

- 1) вести дискуссию по заданной теме;
- 2) слышать и слушать собеседника;
- 3) отстаивать свою точку зрения, подкрепленную аргументами;
- 4) находить компромисс с собеседником;
- 5) лаконично излагать свою мысль;
- 6) находить варианты решения проблемы.

В свою очередь, решение проблемы состоит из 3-х этапов:

- постановки проблемы, решения, проверки правильности решения.

Использование проблемного метода способствует не только развитию самостоятельности у обучаемых, включению их в поисковую и

исследовательскую деятельность, но также открывают возможности творческого сотрудничества педагога и обучаемого.

Для более эффективного обсуждения той или иной проблемы на занятиях по иностранному языку мы заранее: 1) предлагаем студентам подготовить возможные вопросы друг другу по теме обсуждения; 2) определяем правила ведения обсуждения (организационный момент, этические нормы, обязанность всех использовать речевые клише в речи, средний объем речевых высказываний, аргументированность высказываний; 3) обсуждаем использование разнообразных стимулов и опор (содержательных, смысловых, речевых, языковых).

В качестве опоры можно предложить текст, так как он представляет собой и содержащую, и, что более важно, лингвистическую опору.

Хочется отметить также, что мы используем тексты, включающие знакомый студентам лексико-грамматический материал и небольшие по объему, но достаточно информативные.

Вступление в беседу того или иного обучаемого происходит тогда, когда содержание прочитанного ими текста оказывается актуальным и уместным в данном месте беседы. При этом высказывания требуют от обучаемых самостоятельного выполнения ряда коммуникативно обусловленных операций:

- соотнести содержание прочитанного текста с той проблемой, которая обсуждается;
- соотнести содержание текста с коммуникативными целями и намерениями собеседника;
- отобрать из текста ту информацию, которая необходима и полезна для участия в беседе;
- выразить свое мнение и отношение к информации;
- сжать (расширить) текст за счет фоновых знаний;
- осуществить (по необходимости) языковые и речевые трансформации.

Таким образом, на основе текстов – опор до и в ходе решения проблемы у студентов развиваются коммуникативные умения чтения и говорения.

Важным моментом является подведение итогов обсуждения проблемы. Педагог может использовать различные способы поощрения студентов: баллы, карточки различного цвета и др. В конце занятия баллы суммируются и выставляется оценка. Также педагогу необходимо проявлять терпимость к допускаемым студентами ошибкам и исправлять эти ошибки только тогда, когда появляется безнадежность студента и ему требуется помощь. Не следует забывать и о контроле, но в любом случае, результат учебной деятельности при использовании проблемного метода заметно улучшается.

Преимуществами проблемного метода при обучении иностранному языку, на наш взгляд, выступают:

- 1) самостоятельное добывание знаний путем собственной творческой деятельности;
- 2) интерес к учебному труду;
- 3) развитие продуктивного мышления;
- 4) прочные и действенные результаты обучения.

К недостаткам следует отнести:

- 1) недостаточный уровень языковой подготовки студентов;
- 2) нехватка времени на изучение той или иной темы;
- 3) трудность вовлечения студентов со слабой языковой подготовкой;
- 4) непривычность подобной формы работы;
- 5) слабую управляемость познавательной деятельностью студентов;
- 6) большие затраты времени на достижение поставленных целей.

Хочется отметить, что этот метод, несмотря на эффективность, нельзя универсализировать, так как эффективность обучения зависит от умелого сочетания различных методов. Проблемное обучение заключается в том, чтобы предлагать обучаемым для решения посильные задачи, которые вели бы их к их собственным «открытиям».

«Использование проблемного метода соответствует социальному заказу, природе развивающего и научного знания и практически – преобразовательной направленности человеческой деятельности». [3, с.88]

ЛИТЕРАТУРА

1. Волчегурский Л.С. Внедрение необходимо и реально. // Вестник высшей школы. – М., 2005. – №10. – С. 20-23.
2. Ильина Т.А. Проблемное обучение. // Вестник высшей школы. – М., 2008. – №2. – С. 25-29.
3. Коньшева А.В. Современные методы обучения иностранному языку. – Минск: ТетраСистемс, 2009. – 175 с.
4. Оконь В.С. Основы проблемного обучения. – М., 2008. – 196 с.
5. Штеймец А.Э. Принцип или способ? // Вестник высшей школы. – М., 1977. – №1. – С. 7-12.

САВЕЛЬЕВА Н.П. ШЕТЕЛ ТІЛІНДЕГІ МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ЖҰРГІЗУ БАРЫСЫНДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ӘДІСТІ ҚОЛДАНУ

Проблемалық әдіс оқу әрекетін жандандыру, белгілі бір пәнді оқыту тиімділігін арттыру құралы ретінде қарастырылған. Аталған әдіс ретінде оқытушының басшылығымен проблемалық жағдаят тудыру мен оларды шешуде білім алушылардың өз бетінше белсенді әрекетін көздейді. Нәтижесінде білім, икем-

дағдыларды шығармашылықпен меңгеру және ойлау қабілеттерін дамыту жүзеге асады.

Кілт сөздер: проблемалық әдіс, проблемалық ойлау, проблемалық оқыту, проблемалық жағдаят

SAVELYEVA N.P. USING THE PROBLEM METHOD FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGE ON THE EXAMPLE OF WORK ON FOREIGN LANGUAGE TEXT

This article deals with the problem's method of education and it is based on the theoretical position of the American philosopher, educator and psychologist George. Dury The problem method of education is probably one of the most promising ways of implementing the principle of science, than the principle of learning"

Keywords: problem method, problem-based learning, problem, problematic situation.

УДК 8.11.161.1:233-5344

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ЦЕЛЕОРИЕНТИРОВАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

УТЕМБАЕВА М.М., БАЙТЕНОВА Р.М.

В данной работе рассматриваются вопросы методологической основы целеориентирования на занятиях русского языка. Соотнесенность целей и задач занятий – важнейшее требование к организации обучения. Презентация цели занятия и задач, ведущих к ее достижению, является важным средством создания и поддержания мотивации изучения русского языка студентами национальных групп.

Ключевые слова: целеориентирование, задачи, коммуникативный, процесс, компетенция.

Мотивационная сфера изучения русского языка в национальной аудитории предполагает систематическое коммуникативное целеориентирование. Общая цель занятий в единстве практического, воспитательного аспектов направлена на формирование тех или иных коммуникативных умений и определяется решением комплекса задач учебной деятельности, задаваемых на каждом этапе занятия.

Соотнесенность целей обучения и задач занятий – важнейшее требование к организации обучения. Занятия по русскому языку имеют коммуникативную направленность, которая, в частности, определяет особенности постановки цели и задач обучения неродному языку. Студенту необходимо иметь точное представление о том, что он хочет узнать

(лингвистическая и коммуникативная компетенции) и чему научиться (коммуникативная компетенция), а также, каким образом приобретенные знания, навыки и умения могут быть реализованы в реальном общении.

Презентация цели занятия и задач, ведущих к ее достижению, является важным средством создания и поддержания мотивации изучения русского языка.

Рассмотрим приемы целеориентирования студентов национальных групп на занятиях по русскому языку. Согласно учению Леонтьева А.А., Зимней И.А., основными стадиями учебно-познавательной деятельности, являются установочная, ориентировочная, исполнительская и контрольная стадии. Занятие как единица организации учебного процесса, воспроизводит все этапы учебно-познавательной деятельности. Четырехкомпонентная деятельностьная модель практического занятия позволяет определить особенности целеориентирования на каждом из этапов, а не только на установочном этапе, где дается определение общей цели занятия, краткое описание задач, ведущих к ее реализации. Вместе с тем, следует отметить, что на установочном этапе задаются проблематика и тактика усвоения на все занятие. Таким образом формируется установка, представляющая собой создание общей предрасположенности к планируемой деятельности. Целеориентирование является ориентиром, на который студенты направляют свою деятельность. Тем самым цель, сформулированная преподавателем, создает основу для постановки каждым студентом перед собой определенных коммуникативных задач в единстве с языковыми средствами и схемой их выполнения. Формулирование основной цели занятия играет значительную мотивирующую роль в организации речевой деятельности студентов. На установочном этапе целеустановка к занятию формулируется через интенции (коммуникативные намерения), выражающие потребность формирования ситуативного, тематического, микротемного высказывания и поэтому обобщенно-тематические и обобщенно-ситуативные.

На всех последующих этапах общая цель должна быть разбита на ряд задач учебной деятельности. Так, на ориентировочном этапе целеориентирование должно представлять коммуникативное обоснование задач восприятия и осознания нового языкового и речевого материала. Целеориентирование на данном этапе способствует осознанию обучающимися необходимости усвоения всего вводимого материала и отдельных его частей, всех учебных действий и операций для достижения основной цели, заданной на установочном этапе. Важно, чтобы студенты видели закономерную связь между всеми частными учебными задачами и основной целью, чтобы все эти задачи складывались в сознании студента в

четкую систему, иерархию. Следует отметить, что форма постановки задач зависит от специфики эксплицируемого материала.

Указанные особенности интенционального оформления учебных задач релевантны и для третьего этапа занятия – тренировочно-исполнительского. На ориентировочном и тренировочно-исполнительском этапе занятия интенции, называющие дробные коммуникативные задачи, становятся более конкретными.

В развитии коммуникативной компетенции студентов большое внимание должно отводиться воспроизведению усвоенного материала и применения его в различного рода упражнениях. Говорение – речевой навык или коммуникативное умение, которые могут формироваться только в результате многократных, мотивированных потребностями познания и общения тренировок.

Рассмотрим общие характеристики упражнений, реализующих задачу тренировочно-исполнительского этапа на занятиях русского языка:

1. Упражнения должны находиться в иерархической зависимости друг от друга.

2. Упражнения должны отражать процесс решения задачи, соотносящийся с ближними и дальними целями обучения, включать все его компоненты. Очень важно учить студентов решать задачи, представляя упражнения развернуто, прогнозируя искомый продукт и планируемый результат, давать предметные, вербальные, смысловые опоры, обеспечивать контроль и самоконтроль.

3. Упражнения должны быть по возможности ситуативными, т.е. моделирующими ситуацию общения по основным параметрам даже в тех случаях, когда речь идет об овладении языковыми или речевыми средствами и планируется какой-то начальный результат. При формулировании установки к упражнению надо стремиться придать ей характер коммуникативной или условно-коммуникативной задачи.

4. Упражнение в целом должно по возможности более полно обеспечивать реализацию практической и воспитательной целей и быть адекватно им.

В блок упражнений на тренировочно-исполнительском этапе входят:

- а) упражнения, направленные на формирование языковой компетенции,
- б) упражнения, направленные на формирование коммуникативной компетенции.

Предпочтительно, чтобы такие упражнения выступали как творческие и познавательные задачи и носили коммуникативный характер.

Важнейшим элементом указанного этапа является применение изучаемого языкового явления. Это – стадия, обеспечивающая понимание

цели и намерений собеседника, формирование собственных интенций и тактик, степень умения оперировать приобретенными знаниями. Происходит переход от формирования лингвистической компетенции к ее использованию в заведомо ограниченных, условных ситуациях общения.

Задачи учебной деятельности к упражнениям, направленным на формирование коммуникативной компетенции, должны ставиться перед студентами с указанием функционально-тематических особенностей порождения высказывания. Они должны состоять как минимум из двух компонентов: 1) учебной задачи упражнения (через интенции), 2) указания на контекст употребления в конкретной ситуации общения.

На итоговом этапе – этапе рефлексии – студенты оценивают пройденный материал, выделяют в нем основное, оценивают его с точки зрения будущих задач. Студенты с помощью преподавателя выявляют степень достижения поставленных перед ними целей. Даются ответы на вопросы: «О чем узнали?». «Чему и как научились?» Студенты на данном этапе учатся анализировать собственную учебную деятельность, оценивать ее, сопоставлять результаты этой деятельности с основными целями и частными учебными задачами.

Таким образом, методологической основой модели поэтапного целеориентирования является коммуникативно-деятельностный подход. Презентация цели занятия и задач, ведущих к ее достижению, является важным средством создания и поддержания мотивации изучения русского языка студентами национальных групп.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Лихачева О.В. Активизация учебной деятельности студентов. – М.: Русский язык, 1998. –229с.
- 2.Зимняя И.А. Личностно-деятельностный подход в обучении русскому языку как иностранному//Русский язык за рубежом. – М.,1985. –№5. – С.28.
3. Зимняя И.А., Леонтьев А.А. Психологические особенности овладения иностранным языком//Вопросы обучения русскому языку иностранцев на начальном этапе: Сб. статей/под ред. А.А. Миролюбова, Э.Ю. Сосенко. – М.,1981. – С.24

УТЕМБАЕВА М.М, БАЙТЕНОВА Р.М.ОРЫС ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА МАҚСАТ ҚОЮДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗІ

Бұл мақалада орыс тілі сабақтарында мақсат қоюдың әдістемелік тәсілдері қарастырылған. Мақсат пен міндеттердің сәйкестігі – оқу үдерісінің негізгі талабы. Мақсат пен міндеттердің презентациясы ұлттық топ студенттеріне орыс тілін оқудың бірден бір себебі болып табылады.

Кілт сөздер: мақсат, міндеттер, коммуникативтік, үдеріс, құзыреттілік.

UTEMBAEWA M.M., BAITENOVAR.M.METHODOLOGICAL BASIS OF AIM ORIENTEERING IN CLASSES OF RUSSIAN

In this work the questions of methodological basis of aim orienteering in classes of Russian are considered. Relatedness of aims of teaching and tasks of classes is a main requirement for organization of teaching. Presentation o aims an tasks is main means of creating and support for motivation of Russian studying by students of national groups.

Keywords: aim orienteering, tasks, communicative, process, comptension.

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

УДК 785 (574)

**К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЖАНРА
СИМФОНИЧЕСКОГО КЮЯВ КАЗАХСКОЙ МУЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ Е.РАХМАДИЕВА)**

ДЖОЛАМАНОВА Г.Д.

В данной статье рассматриваются принципы трансформации народно-инструментального жанра «кюй» с симфонической музыкой Казахстана. Также приведены особенности формирования жанра симфонического кюй на примере оркестровых пьес Е.Рахмадиева.

Ключевые слова: *домбыра, кюй, национальные традиции, симфонический кюй.*

Одной из проблем, вызывающих устойчивый интерес при изучении казахской профессиональной музыки, является ее взаимодействие с национальными художественными традициями. Именно оно позволяет музыкальному искусству на протяжении длительного времени сохранять свою национальную специфику. В то же время, национальные традиции обладают способностью впитывать в себя достижения общечеловеческой музыкальной культуры, влиять на формирование нового музыкального языка, создание целостной художественной системы. В связи с этим, изучение данной проблемы становится необычайно актуальным для решения таких вопросов, как специфика национального музыкального стиля, художественного мышления, преемственность между профессиональным искусством устной традиции и современным композиторским творчеством.

В данной статье представлены некоторые особенности взаимодействия народно-инструментального жанра «кюй» с принципами и закономерностями, сложившимися в симфонической музыке. Это сделано на примере оркестровых пьес Е.Рахмадиева «Дайрабай» и «Құдаша-думан», которые являются наиболее яркими примерами оркестрового воплощения кюя как целостного жанрового образования в казахской симфонической музыке, которые дали начало функционированию нового жанра – «симфонического кюя».

На основе домбровых кюев «Дайрабай» Дайрабая и «Құдаша» Даулеткерей, композитор создал лаконичные и, в то же время, достаточно развитые композиции, отличающиеся интенсивным развертыванием, большой обобщающей силой. Если предшествующие опыты разработки кюев в профессиональной музыке были направлены, в основном, на освоение отдельных фактурных, гармонических, тембровых особенностей

многоголосия, поиски средств воспроизведения приемов народного исполнительства, и претворялись, главным образом, в жанре симфонической поэмы [1, с.124], то в произведениях Е.Рахмадиева жанр кюя воплощен в его целостном виде. Это позволяет проследить методы трансформации национального жанра при перенесении его в сферу письменной композиторской традиции.

Важной чертой рассматриваемых симфонических кюев является выдержанный стремительный темп, волнообразный принцип развертывания музыкальной ткани, вызывающий ассоциации с основными разделами формы кюев (бас буын, орта буын, саға), трехчастная структура с ясно обозначенной новой темой в средней части, яркая оркестровка, интенсивное мотивно-интонационное развитие. Одновременно с обновлением музыкальной лексики, использованием современных приемов письма в них наблюдается усиление специфически-национального начала, направленного на воссоздание логики народного художественного мышления, характерных для него принципов организации музыкального материала.

Анализ симфонических кюев Е.Рахмадиева с точки зрения воплощения традиционного национального жанра в сфере симфонической музыки, выявил следующие закономерности:

А) Утрата таких родовых качеств домбрового кюя как устность и импровизационность, привели к изменению в соотношении важнейших общелогических музыкальных принципов – повтора и обновления, динамики и статики, а также в решении проблемы контраста и пространственно-временной организации произведения. В оркестровых кюях, в целом, наблюдается смещение установки с типологически устойчивых признаков жанра, выразителем которых является повтор (возвращение бас буына после каждого раздела формы) на мобильные, недетерминированные, т.е. тенденцию к обновлению. Повтор, как основной фактор дискретности формы, теряет свое первостепенное значение. Членение формы поддерживается и другими средствами, сложившимися в профессиональной музыке, такими, как фактура, гармоническая вертикаль с ее развитой системой кадансов, темповые смещения, тембровое развитие и т.д. Свое значение повтор сохраняет, прежде всего, как контраст к обновлению. Усиливая различие между стабильными и мобильными элементами в форме, композитор придает, в целом, большую, по сравнению с домбровыми первоисточниками, контрастность музыкальной ткани. Вероятно, это является следствием перенесения жанра в сферу письменного композиторского творчества, где одним из важнейших критериев при оценке произведения является степень его индивидуального своеобразия.

Б) Изменяется характер проявления индивидуального начала в кюях. Если в устной традиции его носителем являлись импровизационность и особенности исполнительства, то в симфонических кюях на первый план выдвигается тематизм и композиционно-драматургическое решение.

В) При отсутствии ярких тематических контрастов в оркестровых кюях происходит активизация внутритематических средств (мелодико-интонационных, метроритмических, ладогармонических, фактурных). В отдельные моменты они способны приобретать самостоятельное выразительное значение (например, ритмический эпизод в «Кұдаша-думан», новое мелодическое образование в средних частях «Дайрабая» и «Кұдаша-думан», интонационно связанное с тематизмом крайних частей).

Г) Наблюдается не только усиление контрастности музыкальной ткани, но и изменение самого его качества. В домбровой музыке контраст реализуется в специфической форме: он сосредоточен, в основном, в вертикальном срезе и связан с пространственным пониманием формы [2, с.231]. Таковы, например, смены высотно-регистрового положения тематического материала, обозначающего границы между разделами кюя (бас буын, орта буын, саға I, саға II), пространственные перемещения (раздвижения, сжатия), которыми подчеркиваются драматургически значимые участки формы, переменность функций голосов, выражающаяся в передаче темы от одного голоса к другому. В симфонических кюях, наряду с пространственным, действует временной контраст (возникновение нового мелодического образования в средних частях как результат развертывания во времени), что ведет к усилению «событийности» в музыкальной ткани. Это оказывает влияние на трактовку пространства и времени и, в конечном счете, на драматургическое осмысление жанра. Благодаря использованию богатой тембровой, регистровой, динамической палитры симфонического оркестра, пространство в симфонических кюях приобретает новое качество – глубинность, объемность, которые в домбровой музыке существовали в виде предпосылок. Здесь необходимо отметить такую важную закономерность: усиление фонических свойств музыкального пространства в оркестровых кюях Е.Рахмадиева сопровождается ослаблением его функционального (формообразующего) значения. В них нет четкой пространственной регламентации разделов, закреплённости их определенным высотным положениям материала, которая характерна для домбровых кюев. Принцип последовательного освоения музыкального пространства, лежащий в основе их формообразования, реализуется здесь в большой роли волнового развития, в идее постепенного расширения пространства, широкого использования приема фактурного, тембрового, динамического *crescendo – diminuendo*, напластовывания фактурных линий по диагонали.

Д) В трактовке традиционной формы кюев наблюдается тенденция к преодолению функциональной однородности фаз развития, стремление к их функциональной дифференциации. В результате, более отчетливо проявляются свойства экспозиционности, разработочности и репризности.

Таким образом, можно отметить, что важнейшим методом симфонизации традиционного жанра является активизация в нем временного начала, усиление динамической процессуальности. При этом сохраняется такая важная черта жанрового содержания кюя, как воплощение одного эмоционального состояния, утверждаемого на различных уровнях динамики его развития, но всегда в пределах одного образа. Иначе говоря, композитор развивает, прежде всего, те черты симфонического становления, которые не противоречат эстетике национального жанра, но оставляет в стороне такие его свойства, как диалектическое противоречие, борьба противоположных начал и качественное преобразование как его результат.

Традиция симфонических кюев, классические образцы которых были представлены в кюях Е.Рахмадиева «Дайрабай» и «Кудаша-думан», получили продолжение в творчестве казахстанских композиторов последующих лет. Оркестровые произведения Т.Кажғалиева («Қыз қуу»), Т.Мынбаева («Төремұрат», «Қарақожа»), М.Сағатова («Мерген»), Б.Қыдырбек («Серіктес», «Балғабек», «Омар сарыны») и других композиторов определили новые пути в развитии этого жанра, вызвав к жизни его такие его разновидности, как камерный күй, концертный күй, лирические күй и т.д. Широкое использование жанровых средств домбрового кюя в творчестве современных композиторов Казахстана еще раз подтверждает неисчерпаемость этой традиции, которая представляется уникальным художественным явлением, способным на протяжении длительного времени сохранять свою действенность и художественную значимость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джумакова У. Р. Творчество композиторов Казахстана 1920-1980-х годов. Проблемы истории, смысла и ценности. –Астана, 2003
2. Аманов Б. Композиционная терминология домбровых кюев. – Казахская традиционная музыка и XX век. –Алматы, 2002

ЖОЛАМАНОВА Г.Ж. ҚАЗАҚ МУЗЫКАСЫНДА СИМФОНИЯЛЫҚ КҮЙ ЖАНРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ (Е.РАХМАДИЕВТІҢ ОРКЕСТРЛІК ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ).

Мақалада автор қазақтың дәстүрлі күй жанрының Қазақстанның симфониялық музыкасын трансформациялаудағы принциптерін қарастырады. Е.Рахмадиевтың оркестрге арналған шығармалары негізінде симфониялық күй жанрының қалыптасу ерекшелігі қарастырылады.

Кілт сөздер: *домбыра күйі, ұлттық дәстүрлер, симфониялық күй.*

JOLAMANOVA G. TO THE PROBLEM OF FORMATION OF GENRE OF SYMPHONIC KUI IN KAZAKH MUSIC(ON THE EXAMPLE OF ORCHESTRAL PIECE OF E. RAKHMADIEV).

To the problem of the formation of the genre of symphonic kui in Kazakh music. The article considers dombra kuy and its peculiarities of implementing the principles of genre in symphonic works of Kazakh composers

Keywords:nationaltradition, dombrakuy, symphonicmusic.

ӘОЖ 37.013:81(574)

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ – ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ

ҚҰРАЛОВ А.К., МҰСАҚҰЛОВ Қ.Т., РЫСҚҰЛОВ А.Қ.

Мақалада оқушыларға оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық тәрбие берудің ерекшеліктері қарастырылған. Сондай-ақ этнопедагогиканы оқытудың мақсаттары мен аталған үдерістегі ұстаздың үлгі-өнегелік рөлі көрсетілген.

Кілт сөздер: ұлттық тәрбие, мәдениет, салт-дәстүр, ұстаз, этнопедагогика.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы қаңтар айындағы Қазақстан халқына Жолдауында [1] ел келешегі жас ұрпаққа ұлттық тәлім-тәрбие беру мәселесіне де баса назар аударылғаны белгілі. Шын мәнісінде де, туған тілмен бірге, туған халқының ғұрпын, салт-санасын жетік білудің мәні үлкен. Әрине, бұл орайда ұлттық тәрбиенің – халық даналығының берері сарқылмас мол әрі бұл – бүгінгі таңда өзекті мәселе. Сондықтан этнопедагогиканы зерделеп, зерттеп, орынды пайдалану арқылы ғасырлар бойы қолданып, сұрыпталып, тұрмыс тәжірибесінен өткен салт-дәстүрлерді педагогикалық әдістер ретінде қолдануды арттыра түсу керектігін уақыт талабы көрсетіп келеді. Сол себепті қай қоғамда болсын, ұрпақ тәрбиесінің алатын орны ерекше, білім негізі мектепте қаланады. Өйткені, бүгінгі таңда халқымыздың арғы-бергі тарихы мен дәстүрін, тарихи асыл мұраларымызды қастерлеп, кешегіміз бен бүгінгі күніміздің нәрлі қайнарына айналдыру – өмір қажеттілігінен туындап отырған әрқайсымыздың азаматтық парызымыз.

Бүгінгі ұрпақты ата-баба дәстүрімен тәрбиелеу, халықтың педагогикалық нәрлі қайнарымен сусындату, оқыту мен тәрбиелеу негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

Ал жастарға халық педагогикасының қыры мен сырын, ғылыми негіздері мен тәлімдік мәнін ғылыми-педагогикалық тұрғыда игерудің

теориясы мен әдіс-тәсілдерін меңгерту мәселесімен этнопедагогика ғылымы айналысады.

Ұлттық салт-сананың қалыптасуының екі негізі бар: игі әдеттер көп қолданыстан әдет-ғұрыпқа, яғни өмір қолданысына заңды түрде енеді де, оның орындалмауы – заңсыздық, өмірге кереғар болып көрінеді. Ондай заңдылықты бұзу кінә, айып, қылмыс ретінде танылады. Сөйтіп, дәстүр салтқа (заңға, заңдылыққа) айналады. Оны салт-дәстүр дейміз. Салт-дәстүрлердің ұлттық санаға айналған биігі салт-сана деп аталады. Дәстүр, салт-дәстүр, салт-сана ұлттық болмыстың мәдени сәулеті болады. Яғни ұлттың салт-санасы сол ұлттың мәдениетінің биіктік деңгейін көрсетеді.

Адамгершілік ар, ұлттық намыс, перзенттік парыз – қазақ халқының тәлім-тәрбиелік кредосы («Жаным – арымның садағасы», «Басқа елге сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Отан үшін отқа түс - күймейсің»).

Қазақ халқы өзінің шешендік, ақындық, жыршылдық, әзілкештік қасиеттерін тәлім-тәрбие ісімен арқауластырып отырады. Шешендік сөздер – ой маржандары, тәрбиенің ақ алмасы. Әрбір шешендік сөз тыңдаушыны тәрбиелейді, оған ана тілінің ақықтарын асылдандыра үйретеді. Ал ақындық (көбінесе жатқа айтушылық) өнері тәрбиеленушінің ойын, тілін дамытумен бірге, оның қазақи қасиеттерін қалыптастырады. Соның бәрі ана тілінің (яғни қазақ тілінің) асыл қасиеті мен байлығына байланысты. М.Жұмабаевтың сөзімен айтсақ, «Қазақ тілінде қазақтың сары даласы, біресе желсіз түндей тымық, біресе құйындай екпінді тарихы, сар далада үдере көшкен тұрмысы, асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі – бәрі көрініп тұр. Қазақтың сар даласы кең, тілі де бай. Осы күні түрік тілдерінің ішінде қазақ тілінен бай, орамды, терең тіл жоқ» [2]. Сол тіл – ұрпаққа шешендікті де, тіл өнерінің барлық жанрларын үйіре үйрете алатын асыл құрал.

Қазақ халқының ұлттық ерекшеліктеріне сәйкес қалыптасқан этнопедагогика ғылымының негізі – халық педагогикасы екендігін осыдан көреміз.

Этнопедагогика – ғасырлар бойы қалыптасып, одан әрі қарай дамып, келешекте кемелдене беретін ғылым. Оның философиялық, дүниетанымдық, мәдениеттанымдық, тәрбиелік мәнін жан-жақты терең зерттеп, ғылыми жүйесін салалап, сараптап пайдалану ісі аса жауапкершілік пен қажырлы ғылыми еңбектерге байланысты. Мектептерде арнайы сабақтар, жоғары оқу орындарында арнайы курстар ұйымдастыру қажеттіліктері туындауда. Өйткені барлық оқу-тәрбие, ғылыми-зерттеу жұмыстарын этнопедагогикамен байланыстырып жүргізу тиімді әрі нәтижелі болмақ. Барлық жерде оқу-тәрбие ісін ұлттандыру мақсаттарын жүзеге асыру үшін, этнопедагогика пәні негізгі тірек, қозғаушы күш бола алады.

Оқушыларға ұлттық тәрбие беруде қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінің алатын орны ерекше. Өйткені дәстүрлі мәдениетте халықтың ғасырлар бойы жинақтаған бай тәжірибесі сақталған, ұлттық рухани байлықтың қайнар көзі мен мүмкіндігі көрініс тапқан. Алайда халқымыздың осы асыл мұрасын мектептің оқу-тәрбие жұмысында пайдалану талапқа сай емес. Оқушыларға арналған анықтамалық әдебиеттер мен оқу құралдары жетіспейді. Сайып келгенде, қазақ дәстүрлі мәдениеті материалдары жүйелі түрде оқытылмайды. Осыған байланысты Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтында қазақ дәстүрлі мәдениетіне қатысты ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілуде[3,4].

Дәстүрлі мәдениеттің даму кезеңдерінің қай дәуірін алсақ та, ол халықтың ұлттық (халықтық) педагогикасымен сабақтасып жатқанын көреміз. Дәстүрлі мәдениет ұлттық тәрбие арқылы қалыптасады. Ал, тәрбие дүниетаныммен, өмір заңдылықтарымен (философиямен) тығыз байланысты.

Қазақтың ұлттық тәрбие негіздері (халық педагогикасы) ең әуелі дүниетануды, содан кейін тәрбиелеуді, ол үшін өмір заңдылықтарын үйретуді көздейді.

Қазақтың халық педагогикасының үлкен бір саласы ауыз әдебиеті (жалпы әдебиет) – ұрпақты адамгершілікке, еңбекке, әсемдікті сезуге, тіл мәдениетіне құштарландыра тәрбиелейтін құдіретті құрал. Оның тәрбиелік кеңістігі мен қуаттылығы тарихи кезеңдер мен уақыттарға байланысты өлшенеді.

Дәстүрлі мәдениеттің өмірдегі көрінісі – ұлттық тәрбиенің жемісі. Әдебиет тәрбиенің (мәдениеттілікке тәрбиелеудің) басты құралы болып табылады. Кез келген әдеби шығарманың эстетикалық (көркемдік) мәні тәрбиеленушінің этикасы мен этникасын (әдебін) қалыптастыруға себін тигізеді, әсер беріп, адамдығын қалыптастырады.

«Адам болар баланың кісіменен ісі бар, адам болмас баланың кісіменен несі бар» деп, халық кісілік – мәдениеттілікті көрсететінін, кісілікті нағыз кісіден үйрену керек екендігін мақамдап-мақалдап айтады. Мақал-мәтелдер мен шешендік сөздер – ұлттық мәдениеттің пешенелі белгілері. «Мың шыж-быждан бір сіз-біз артық» деп халық сыйласым – ұлттық мәдениеттің негізгі тірегі екендігін уағыздайды.

Ұлттық салт-сана сол ұлттың мәдени дәрежесін, рухани сапасын көрсетеді. Этнопедагогиканың негізгі бір саласы – ұлттық салт-дәстүрлер болса, сол ұлттың салт-санасының қалыптасу заңдылықтары бар, яғни мәдени өзегі мен өркендеу өрнектері айқын көрінеді. Ұлттық салт-сананың қалыптасуының бастауы сол ұлттың құрамындағы жеке тұлғалардың игі әдеттерінен басталады. Игі әдеттер жеке тұлғаларға әсерін тигізіп, ол

көпшіліктің қолданысына айналады да, ол ұлттың мәдени ірге негізі болып қаланады.

Әрбір ұлттың мәдени ірге негізі – әдеп (этика, этника) ұлттық заңды қолданысқа айналса, оны дәстүр дейміз. Дәстүр өмірге біржола кіріккенде ол салт болады. Сөйтіп, мәдени іс-әрекеттің ұлттық қасиетке айналуы салт-сана деп аталады. Бұл құбылысты этнопедагогикада мәдени сәулет дейміз.

Ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданылмалы көріністері рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер арқылы кісілік, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет арқылы іске асырылып, салауаттылық, имандылық, мейірімділік, қайырымдылық сияқты мәдени көріністерін табады.

Дәстүрлі мәдениеттің дәстүрдегі бастау көрінісі – сәлемдесу. Сәлем – әдептіліктің, яғни мәдениеттіліктің белгісі. Сәлемнің сәлемдесу, сәлем беру, сәлем ету сияқты түрлері өзінің жөн-жоралғылық (мәдени) ерекшеліктерімен сараланады. Қазақ келіні сәлем ету кезінде инабаттылық көрсетіп, үлкенге шынайы күлімдеп, жылы шырай көрсетсе, оның мәдениеттілігінің өз дәрежесі белгілі болады.

Ұлттық мәдениеттіліктің белгілері, әсіресе, отбасындағы сыйласымнан көрінеді. «Әке – отбасының пірі», «ана – әулеттің күні» деп халық отбасындағы сыйласым мәдениетін ең әуелі ата-ананы сыйлаудан бастауды үйретеді, талап етеді. Отбасындағы сыйласымдық дәстүр бойынша ата, әке, аға, іні, әже, ана, әпке, сіңілі ұғымдарына сәйкес әрбір адамның өзінің сыйласымдық міндеттері мен борыштары және перзенттік парызы болады.

Халық отбасынан кейінгі сыйласым мәдениетін ұлағатты ұстазға инабатты шәкірт бола білу деп түйеді. Өйткені ұстаз өнеге көрсетеді, мәдениеттілікті үйретеді. Сондықтан шәкірт ұстаздан мәдениеттілікті үйренумен қатар, ұстазбен мәдениетті түрде қарым-қатынас жасай білуге міндетті. Оның үстіне ұстаз «сегіз қырлы, бір сырлы» өзінің мәдениеттілік қасиеттерін шәкіртінің бойына сіңіріп, жүрегіне нұр жандырады. Ұстазын сыйлай білген шәкірт, өзінің ата-анасын, халқын да сыйлай білетін мәдениетті азамат болып өседі.

Ұлттық дәстүр бойынша, әдеппен сөйлеу, иманжүзділік талап етіледі. Үлкеннің атына сыйласым мен ізеттілік белгісі ретінде «еке» деген сыйласымдық жұрнақ қосылып (Әдеке, Беке, Ардеке т.б.) айтылса және «апашым», «апатайым», «ағатайым» деп атаса, кішілерге және балаларға сөз айтқанда «жаным», «күнім», «айым», «ботам», «құлыным» деген инабатты сөздер қосылып айтылып, дәстүрлік мәдени үрдістер қолданылады.

Қазақтың ұлттық: имандылық, қайырымдылық, мейірімділік, ізеттілік, инабаттылық дәстүрлері, меймандостық, қонақжайлылық рәсімдері ұлттық мәдениеттің айқын белгілері болып табылады. Мысалы, кісі күту дәстүрі

бойынша қонақ қабылдау, қонақасы беру, қонақ кәде жасау ұлттық мәдени рәсімдер арқылы орындалады.

«Халқыңды сүйсең, салтыңды сүй» деп халық ұлттық тәрбиеде қасиетті туған жерді қастерлеу, халықты қастерлеу, текті, ұлтты, жалпы адамзатты сүюді парыз деп санайды. Халық педагогикасының мәдени, рухани кредосы – әдептілік.

Аталы сөз – бата, өнеге, тілек – ұлттық мәдениеттің мәнді белгілері. Ұлағатты ұстаздар мен шешендер, хандар, билер, атақты аталар мен дарынды даналар өздерінің өсиеттерін айтып, өнегелерін көрсетіп, ана тілінің айшықты сөздерімен тілек, бата беріп, ұрпақты мәдениеттілікке тәрбиелеуді мақсұт тұтқан.

Халықтың ұрпақты әдептілікке (мәдениетке) тәрбие дейтін ұлағатты ұғымдары мен ырым, тыйым сөздерінің мәдени-тәрбиелік мәні зор. Салауаттылық, сауап, үнемдеу мәнін халық жас ұрпаққа жастайынан түсіндіріп, салауаттылыққа, үнемшілдікке, ұқыптылыққа, яғни мәдениеттілік негіздерін білуге тәрбиелейтін.

Халық ұрпағынан ағайын, жекжат-жұратты сыйлау дәстүрлері арқылы аталас, ауылдас, құда, нағашы, күйеу, жезде, жиен, дос, жолдас, таныс, ұжымдас адамдармен сыйласу мәдениетін талап етеді. «Аталастың аты озғанша, ауылдастың тайы озсын», «Құданды құдайдай сыйла», «Шын дос болу – бақыт» деп, адам сыйлаудың ғажап үлгілерін ұрпағына үнемі үйретіп отырған.

Ер намысы, қыз абыройы – қазақ халқының ұлттық тәрбиедегі мәдени мұралық белгілерін білдіретін тәрбиелік тіректері. «Жақсы жігіт он бесінде баспын дейді, жаман жігіт отыз бесінде жаспын дейді» деп, халық жеке тұлғаның мәдениеттілігі жастайынан-ақ белгілі болатынын дәлелдейді. Халық қыздың абыройлы болуына көбінесе ана жауапты деп қарап, қызды әдепті (мәдениетті) етіп тәрбиелеу ұлттық міндет екенін баса көрсетеді.

Әрбір мәдениетті, білімді адам өзінің кәсіптік, дүниетанымдық деңгейін ұлттық мәдениетпен ұштастыра білуге міндетті. Мәдениетті болу үшін білімді болу – міндет. Білімді болғанмен, ұлттық мәдениетті игермеген болса, ондай тұлға ұлт алдында «мәңгүрт», мәдениетсіз болып көрінеді де, халықтың наразылығына ұшырайды. Кәсіптік-мұрагерлік әдеп (мәдениет) сақталған жерде дамыған дарынның мәдени жемістері көрінеді.

Мектептегі, жоғары оқу орындарындағы ұжымдық, әдептілік дәстүрлері де этнопедагогиканың мәдениеттаныммен сабақтастығын көрсетеді. Яғни, этнопедагогика пәні – ұлттық мәдениеттің бейнесін көрсететін және сол ұлттық мәдениеттің мәнін түсіндіріп, іс-әрекетте қолданыстарын үйрететін пән.

Әлемнің Екінші ұстазы аталған ғұлама Әл-Фараби (870-950 жж.) ұлттық мәдениет жеке адамның мінез-құлқынан басталатынын дәлелдеп, мінез әдеттен бастау алып, «абзал әрекет» инабатты (мәдениетті) мінез-құлықты қалыптастыратынын айтады. Білімді адам тәрбиелі (мәдениетті) болу керек дейді. «Тәрбиесіз (мәдениетсіз) білім адамзаттың қас жауына айналады» дейді. «Қайырымды қала» мәдениетін арттыратын негізгі мәселелер – білім, өнер, әдебиет (поэзия), музыка деп көрсетеді [5].

Қазақ халқының ұлы педагогы Ыбырай Алтынсарин ұлттық мәдениетті дамытудың негізгі құралы – оқу, мектеп ашу (елге білім беру) деп, ауылдық, болыстық мектептер ашып, қыздар училищелерін, мұғалімдер семинарияларын ұйымдастырды. «Өнер-білім бар жұрттан» үлгі алуға шақырды.

Абай дана «ғылым таппай, баптанба, өнер таппай мақтанба» деп, ұлттық мәдениетті дамытудың түп негізі – білімде, өнерде деп көрсетті [6]. Ол үшін «өткірдің жүзі, кестенің бізі» сала алмаған өрнекті сөзбен өрнектейтін ана тілін қадірлеу қажет екенін айтып, бес нәрседен (өсек, өтірік, мақтаншақтық, еріншектік, бекер мал шашпақ) қашық болуды, бес нәрсеге (талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым) асық болуды уағыздайды. Яғни талап, қанағат, рақым сияқты мәдениеттілік белгілерін жоғары бағалап, жеке тұлғаға жеткізе ұсынады.

Қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Уәлиханов «үш жүз жыл бойы бір де бір ғалымның қазақ жұртында болмауы» – өнерпаз, қабілетті халықтың мәдениетіне жасалған қиянат деп көрсетіп, халықтың мәдениетін өркендету үшін мектептер ашып, ұрпаққа ғылым үйретіп, білім беру қажет екендігін дәлелдеді [7].

Ұлттық мәдениеттің болмысы этнопедагогика ғылымында айқын көрінеді. Этнопедагогика пәнін оқытудың негізгі бір мақсаты – ұлттық мәдени мұралардың болмысын айқындап көрсетумен қатар, сол ұлттық мәдениетті дамытудың қозғаушы күштерін дәлелдеп, оның тәрбиелік қолданылмалы тәсілдерін бағдарлап көрсете білу болып табылады.

Сонымен, халық байлығын біздің қазақ зиялыларынан бастап жастарға дейін зерделеп, ең жақсы деген қасиеттерін байытып, толықтырып, дамытумен ұл-қыздарымыздың бойына сіңіріп келген. Біздің ендігі мұратымыз – соларды жалғастыра білу, оқу-тәрбие жұмыстарында тиімді пайдалана білу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы// Егемен Қазақстан.– 18 қаңтар 2014
2. Жұмабаев М. Педагогика. – А., 1992.

3. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі. -Алматы: Сөздік-Словарь, 1997. – 367 б.
- 4.Құралов. А. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінің анықтамалығы. – Алматы: Сөздік-Словарь, 1998. – 125 б.
- 5.Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы, 1973. – 318 б.
- 6.Абайдың дүниетанымы мен философиясы. – Алматы: Ғылым, 1995.
- 7.Уәлиханов Ш. Таңдамалы. – Алматы: «Жазушы», 1985.

КУРАЛОВ А., МУСАКУЛОВ К.Т., РЫСКУЛОВ А.К. ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА – ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье рассматриваются особенности этнического воспитания в учебно-воспитательном процессе школьников. Также приведены цели обучения этнопедагогике, и роль учителя в данном процессе.

Ключевые слова: *национальное воспитание, культура, традиции, учитель, этнопедагогика.*

KURALOV A., MUSAKULOV K.T., RISKULOV A.K. TRADITIONAL CULTURE is BASIS of NATIONAL EDUCATION.

In the article examined to the feature of ethnic education in the educator process of schoolchildren. Aims over of educating of folk pedagogics, and role of teacher, are also brought in this process.

Keywords: *national education, culture, traditions, teacher, ethnic education.*

ӘОЖ 37.017.1

**БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ
БАКАЛАВРЫН КӘСІБИ ДАЙЫНДАУ МАЗМҰНЫ**

ТҰРЫСҚҰЛОВ Ө.Ж., НАХАНОВ Қ.С.

Мақалада болашақ дене тәрбиесі мен спорт мамандарын кәсіби дайындау мәселелері қарастырылды. Сондай-ақ елімізде дене шынықтыру саласына қажетті білікті мамандар дайындау барысында шешілуі тиіс міндеттер көрсетілді.

Кілт сөздер: *дене шынықтыру, дене тәрбиесі, спортпен шұғылдану, жоғары білімді маман.*

Қазіргі уақыттағы жоғары білімнің мақсатына жаңаша түсінікпен қарасақ, оны дамытудың басты стратегиялық бағдары – өмірге жауапкершілікпен қарайтын, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, шығармашылық ойлауға дағдыланған, іскерлік қабілеттілігі биік, гуманистік

ойлауы басым, информатика ілімімен қаруланған адамгершілік қасиеттері мол білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру.

Жоғары кәсіби білім берудің алдында тұрған неғұрлым маңызды, мәнді міндеттерге келсек, мыналарды бөле-жара атаған жөн:

1. білім жүйесін жетілдіру;
2. оны үздіксіз әрі көпсатылы құрылым ретінде енгізу;
3. халықаралық біліми кеңістікке кірігу.

Қазақстан Республикасында жоғары білімді реформалаудың басты бағыты болашақ мамандардың кәсіби білімінің бағдарын жетілдіру болды.

Қазіргі кездегі бұрынғы жоғары білім беру жүйелерін осы заманғы әлеуметтік, экономикалық даму тұрғысынан жетілдіру талап етіледі. Ең басты мәселе білімді жетілдіру, жаңа жүйеге көшу болып табылады.

Жоғары оқу орындарында білім мен ғылымдағы ең алуан түрлі және болашағы зор қазіргі заманғы білім беру технологиялары ендірілуде. Оқытудың кредиттік жүйесін, қашықтан оқыту формасын енгізуді, маман даярлаудың көпсатылы құрылымына көшуді, оқу үдерісінде қазіргі заманғы білім беру технологиялары мен сабақ берудің озық әдістерін қолдануды атап айтуға болады.

Еліміздегі білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін оны халықаралық стандарттар деңгейіне шығару қажет, бұл бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады.

Бүгінгі таңда жоғары кәсіби білім берудің көп деңгейлі құрылым шеңберінде бакалавриат пен магистратураның дене мәдениеті мамандығы бойынша біліктілігі жоғары мамандар дайындықтың, барлық деңгейлері, формалары мен бағыттары заман талабына сай жасақталуда.

Маман даярлау мен қайта даярлаудағы жаңаша көзқарасқа, білім берудің қазіргі заманғы білім беру технологиялары мен стандарттарына жаңаша талап қойып отыр.

Әлем елдерінде жоғары білімді реформалау қашан да өте баяу және қиындықпен өткен. Дүние жүзі аймақтарындағы жоғары білімнің жағдайы мен оның даму тенденциясын тарихи және салыстырмалы перспективада қарастырған жөн, өйткені жоғары білімнің заманауи жүйелерінде олар пайда болып, дамыған әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағдайлардың ұлттық ерекшеліктер мен дәстүрлердің таңбалары сақталған.

Жоғары оқу орнының әрбір түлегі практикада сұранысқа ие болғысы келсе, меншіктің түрлі формасындағы кәсіпорындарда жұмыс істей білуі, олардың ерекшеліктерін, құқықтық мәртебесін білуі, сонымен бірге еңбекті, қаржыны, өндірісті қазіргі заман талабына сай басқара білуі қажет. Сондықтан барлық мамандықтар үшін жоғары білім деңгейі (базалық (негізгі), арнаулы тереңдетілген) бойынша мамандар моделі қайта жасалуда,

себебі қазіргі күнгі жоғары оқу орнының түлегі зерттеуші (ғалым) – басқарушы (менеджер) – практик (технолог) болып табылатын үш бірыңғай талапқа сай болуы тиіс.

Жоғары оқу орнын дамытудың басты бағыттарының біріне оқу үдерісі технологиясын жетілдіру жатады. Бұл тұрғыда оқу процесін ұйымдастырудың проблемалық-модульдік технологиясын, студенттердің білім деңгейін тексерудің тестілік формасымен үйлестіре қолдану анағұрлым тиімді. Оқытудың бұл технологиясын енгізу студенттің өз бетінше танымдық іс-әрекетін арттыруға, оқу үдерісін интенсифтендіруге, студенттердің оқу-ізденіс жұмыстары үлгісіндегі сабақтар, іскерлік ойындары, компьютер және оқытудың техникалық құралдары пайдаланылған проблемалық дәрістер т.б.) барлық пәндерді тиісті дәрежедегі әдістемелік-техникалық жағынан қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [1].

Республикамызда жоғары кәсіби білімді реформалау ісіне, сонымен бірге жоғары оқу орнының барлық қызмет салаларында қазіргі күнгі инновациялық технологияларды, компьютерлерді пайдалану да игі әсерін тигізеді.

Жоғары оқу орындарында даярланып шығатын дене шынықтыру және спорт бакалавры бұл – мектепте дене шынықтыру пәнін оқытатын және спорт мектебінде спорт түрлері бойынша жаттықтырушы мамандар. Себебі, онда шынайы таза дене шынықтыру мамандарын кәсіби дайындайтын негіз және база жоқ. Ол үшін кең көлемдегі арнайы зертханалар, спорттық база мен құрал-жабдықтары және заман талабына сай ақпараттық технологиялар мен жабдықтары болуы керек. Бүгінде салауатты өмір салты, денсаулық және адамның дене белсенділігі, дене жаттығуларының гигиенасы жайлы көп айтылады, бірақ халыққа, студенттерге мектеп оқушыларына, балабақша балаларына оны қарапайым әрі жатық тілмен түсіндіретін қазақша оқулықтар да, әдебиеттер де жоқтың қасы. Елбасының «Қазақстан Республикасында көпшілікке ел байлығы жайлы білім берудің ұлттық стратегиясы», «Президенттік тест» және дене шынықтыру және спортпен жүйелі шұғылданудың сөзсіз міндетті құқығы заң жүзінде Қазақстан Республикасының Конституциясымен бекітілген Қазақстан Республикасының Парламенті «Қазақстан Республикасында жалпы көпшілік спортты дамыту бойынша шұғыл шаралар туралы» қаулы қабылдап, онда дене шынықтыру мен спортты дамытудың маңызды мәселелері бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарының деңгейін арттыру қажеттілігі атап көрсетіледі. Осы мемлекеттік құжаттарды толық жүзеге асыру бүгінгі күндегі кезек күттірмейтін өзекті мәселе болып отыр.

Қазақтың туризм және спорт академиясы кадрлар даярлауда жаңа бағытқа бет бұруына байланысты педагогикалық мекемелер үшін дене

шынықтыру мамандығы бойынша оқу жоспарлары мен жеке пәндер бағдарламалары қайта қаралып, мемлекеттік стандартқа сәйкестендіріліп жасалған. Бакалавриат пен магистратураға арналған негізгі пәндер мен оқу курстарының типтік бағдарламалары Республикалық Баспа комитетінен жеке жинақтар түрінде шығарылды.

Дене шынықтыру мамандары облыстық және қалалық оқу бөлімдерімен, мұғалімдер білімін жетілдіру институттарымен және Қазақтың Ы.Алтынсарин атындағы Білім проблемалары институтымен бірігіп мектептер үшін дене шынықтыру пәні бойынша көптеген еңбектер жасалған.

Дене тәрбиесі – бұл адамның дене дамуын қоғамның әлеуметтік талабына сәйкес басқару. Жалпы тәрбие мәселелері бойынша зерттеу жұмыстарымен шұғылданып жүрген көрнекті авторлар осындай көзқарастарды мақұлдайды. Дене тәрбиесінің мазмұны адамға оның ағзасының жеке мүшелерінің жан-жақты қызметтік жетілуіне, қозғалыс дағдылары, біліктілігі мен арнайы білімінің қалыптасуына бағытталған дене жаттығуларымен әсер ететін педагогикалық үдеріс болып табылады. Басқаша айтқанда, бәрінен бұрын ол – адамның дене және рухани қабілеттерін дамытуға бағытталған педагогикалық үдеріс. Адамның денсаулық жағдайы, оның өмір сүру ұзақтығы балалық шағында қалыптасқан мінез-құлық, жүріс-тұрыс, өмір бейнесі үлгісінен анықталады. Бұл жерде әсіресе тұрғылықты жеріндегі әлеуметтік және экологиялық орта есепке алынып ұйымдастырылған үйлесімді дене тәрбиесінің рөлі маңызды. Адам дене тәрбиесі негізінің мазмұнын құрайтын салауатты өмір салты туралы ілімдік түсінік және оны ұйымдастырудың іс жүзіндегі (практикалық) дағдылары мектеп жасындағы жылдарда қаланады. Шет елдердің білім беру жүйесінде дене тәрбиесі мәселелеріне қажетті деңгейде назар аударылады, яғни осыған байланысты балалардың дене шынықтырудан білім алуын дамыту және жетілдіру бойынша мақсатты бағытта жұмыс жүргізіледі [2].

Заманның жаңа даму сатысында білім беру жүйесі қоғамның жаңа экономикалық саясат, әлеуметтік және интеллектуалдық деңгейіне сай келуі тиіс. Осыған орай білімнің мақсаты, мазмұны және оны оқыту тәсілдері қайта қаралып, оқу жүйесін реттеу, ұйымдастыру мәселелері зерттеліп, өз шешімін табуы қажет етеді.

Оқу үдерісіне жаңа бағыт беріп, оның даму жолдарын жаңа ғасыр талабына сәйкес айқындау үшін білім берудің әр түрлі салаларына білім және ғылым, білім және адам құқығы, білімнің қоғам дамуларындағы әсері, білім беру барысындағы жаңа технологияға талдау жасалып, қорытындылау қажет.

Жоғары оқу орындарында дене тәрбиесі мына міндеттерді шешеді: студенттердің денсаулығын нығайтады және олардың оқу

жылдары бойында жоғары жұмыс істеу қабілеттілігін сақтау; оқу, жаттығу сабақтары, еңбек, демалыс күндері тәртібінде дене мәдениеті және спорт құралдарын пайдалану біліктілігі мен дағдыларын меңгеру; студенттерді гигиеналық және өндірістік гимнастиканы ұйымдастырушы, қоғамдық нұсқаушы және спорт түрлері бойынша төреші ретіндегі өзіндік жұмыстарға дайындау; студенттердің жан-жақты дене дайындығын дамыту, оларды спорттық әдіс-тәсілдерге (техникаға) оқытып, үйрету және осының негізінде жоғары спорттық жетістіктерге жету.

Дене тәрбиесі оқу сабақтары (міндетті және факультативті), оқу күндері тәртібіндегі дене шынықтыру жаттығулары, оқудан тыс спорттық үйірме мен командалардың уақытындағы өзіндік жаттығу сабақтары, сол сияқты бұқаралық сауықтыру және спорттық шараларға қатысу түрлерінде жүзеге асырылады.

Бұдан адамның қоғамдағы жетекші рөлі, алатын орны, ізденіс пен зерттеу нәтижелерінде алған білімді қорытындылау арқылы қажетті жаңалықтарды өмірге лайықты түрде енгізу шаралары жаңа оқу жүйесін жасауда, яғни адамның инновациялық қасиеттері кең түрде ескеріліп, инновациялық білім беру саласында негізгі шарттардың бірі болуы қажет.

– білім берудің әдісі мен мазмұнын оқушының іскерлік, жігерлілік қабілетін және жаңашылдық қасиеттерін қалыптастыратын әдістемелік әдістерге бағыттау;

– пәндерді оқыту барысында адамның рухани байлығына, өнегелігіне, істеген ісіне, әлеуметтік жауапкершілікпен қарауына көңіл бөлу;

– субъектінің алған ғылыми білімін, оның әлеуметтік тұрмысын және іскерлік қабілетімен ұштастыра қарастыру.

Жоғары оқу орындарында білім беру жүйесінің негізгі міндеті басқару орталықтарына, жоғары және орта мектепке, қоғамдық-саяси орталықтар мен өнеркәсіптерге қабілетті де ойшыл, жаңашыл бәсекешіл, әлемдік интернет жүйесіне қосылып, дербес компьютермен жұмыс істей алатын, еліміздің жарқын болашағын ойлайтын қазіргі өмір талабына сай іріктелген таңдаулы мамандар дайындау болып табылады. Мұндай деңгейдегі жоғары оқу орындарын бітірген ой өрісі мен мәдениеті биік түлектер өздерін қызмет орындарымен қамтамасыз ете алады. Олар бір-бірімен ұштасып жатқан ғылым мен өндірістің барлық салаларына бағытталған жан-жақты терең білім алулары қажет. Осыдан келіп білімнің іргелілігі, жан-жақтылығы мен қоғамдық өзгешеліктерімен үйлесуіне ерекше талап қойылады [3,4].

Қазіргі кездері педагогика саласында білім беру барысында жалпы танылған екі сөзден тұратын «оқу-тәрбие» деген сөз тіркесіне ерекше көңіл бөлініп жүр. Осы сөз тіркесін жеке тұлғаға білім беруді «дамыту – оқыту –

тәрбиелеу» үдерісі деп атау керектігін айтады. Енді білім, даму, оқу және тәрбие ұғымдарына жеке-жеке тоқтала кетейік.

Білім беру – тиісті оқу орны арқылы ғылыми мағлұмат берудің жолдары. Білім алудың негізі – оқу. Білім беру ісі шеберлікке, дағдыға баулиды, белгілі бір кәсіпке, мамандыққа үйретеді.

Даму дегеніміз – саннан сапаға, ескі сападан түбірлі жаңа сапаға өту. Даму – дүниеде болып жатқан өзгерістердің сипаты мен бағытын білдіретін фәлсапалық ұғым. Даму идеясы бүкіл фәлсәфә, жаратылыстану, қоғамдық ғылымдар тарихының ең басты идеяларының бірі.

Оқу – табиғат дүниесіндегі өзгерістерді, қоғам өміріндегі әлеуметтік құбылыстарды, өнімді еңбекті, дамудың объективтік заңдылықтарын түсіндіру әдістері. Оқу баланың күнделікті сатылап үздіксіз жетілуіне сәйкес құрылады.

Тәрбие – қоғамдық, өндірістік және мәдени өмірдің белсенді қатысушысын даярлауды мақсат етіп қойған жеке адамды қалыптастырудың жүйелі үдерісі. Тәрбие отбасының, мектептің, мектептен тыс мекемелердің, балалар және жастар ұйымдарының, жұртшылықтың бірлескен іс-әрекеті үдерісінде жүзеге асады.

Сонымен, инновациялық білім берудің негізгі мақсаты – адамның шығармашылық мүмкіндігін сақтау және дамыту, өз іс-әрекетін қоғамдағы өзгерістерге сай бейімдеу, байланысты дамыту және дүниетанудағы субъектінің жан-жақты ұғым жүйесін қалыптастыру. Яғни, қоршаған ортаның заңдылықтарын ғылыми тұрғыдан қорытындылау, өмірдің қажеттілігіне жарату, негізінен алғанда, білімнің мазмұны мен құрамына жаңашылдық көзқарасты талап етеді. Білім қоғамның мемлекеттің бүкіл салалары мен жеке тұлғаның жан-жақты дамуына тікелей әсер ететіні себепті Қазақстанның бүгінгі мен болашағы білім сапасына байланысты. Олай болса, республикада бүгінгі білім саясатының идеологиялық тұрғыдан оң бағыт алуы ел басшысының халқына Жолдауы мен стратегиялық даму бағыты талаптарының нәтижелі жүзеге асуына мүмкіндік туғызады. Идеологиялық бағыттың бағдар алуына себепкер болатын сол қоғамдық құрылыстағы объективті, субъективті қозғаушы күштер екені белгілі. Осы тұрғыдан қарастырғанда, Қазақстанның білім беру жүйесіндегі өзекті жайдың бірі – оның ұлттық мәселелері.

Қорыта келгенде, республикамыздағы дене шынықтыру саласы бойынша жоғары білімді мамандар даярлауда, жоғары кәсіби білімін реформалауда қаржыландырудың көпсалалы жүйесін қалыптастыру, аймақтық оқу-ғылыми-өндірістік кешенін құру, дүниежүзілік білім беру жүйесіне ену, оқытудың дәстүрлі технологиясын жетілдіре отырып, заманауи

ақпаратты оқыту технологиясын енгізу және ғылыми жұмысты жүргізуге жағдай туғызу сияқты басты-басты мәселелерді шешуді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ким В.А. Актуальные проблемы подготовки специалистов в ВУЗе //Сб. научно-практ. конфер. – Алматы, 1999. – С.55-59.

2 Пірәлиев С.Ж., Тілеуова С.С. ХХІ ғасырда кәсіби маман мұғалім даярлаудың қазіргі заманғы мәселелері //Труды международной научно-практической конференции «Современные проблемы подготовки педагогических кадров и перспективы развития естественных наук» – Шымкент: МКТУ им. Ясави, 2006. – 3-8 бб.

3 Сапарбаев М.Б. Теория и практика подготовки учителей физической культуры в системе непрерывного педагогического образования. Дисс ... д.п.н.: 13.00.01. – Алма-Ата: АГУ, 1993. – С. 249

4 Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – М.: ФиС, 1991. –С. 170

TURYSKULOV U.ZH., NAKHANOV K.S. СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ БАКАЛАВРОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

В статье рассмотрены профессиональные проблемы подготовки будущих специалистов физической культуры и спорта. Также проведены задачи, которые следует решить в процессе подготовки квалифицированных кадров физической культуры, необходимых стране.

Ключевые слова: *физическая культура, физическое воспитание, занятие спортом, высококвалифицированный специалист.*

TURYSKULOV U.ZH., NAKHANOV K.S. THE CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE BACHELORS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

In the article the professional problems of preparation of future specialists of physical culture and sports. Performed the tasks that should be solved in the process of preparation of qualified personnel for physical culture, the country needs.

Keywords: *physical culture, physical education, sports activities, a highly qualified*

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

УДК574+314.15

**ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ МИГРАЦИЯ: СУЩНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И
ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ**

ДЖАНЗАКОВА М., КАЛКАНОВА Ж.

В настоящей статье анализируется проблема экологической миграции населения, причины появления «экологических мигрантов», социальная и демографическая опасность данного вида переселения населения.

Ключевые слова: экологические мигранты, демография, миграция, социальный, переселение.

С момента обретения Республикой Казахстан суверенитета и независимости, вследствие распада Советского Союза и образования новых государств, кардинально изменилась и миграционная ситуация на территории постсоветского пространства. Казахстан и многие другие страны бывшего СССР столкнулись с интенсивными миграционными потоками в условиях, когда отсутствовала необходимая информационная база, была слабо развита социальная инфраструктура, не было нормального рынка труда. Приобретая в последние годы ярко выраженный этносоциальный и этнополитический характер, миграция вносит коррективы в жизнь местного населения, влияет на проводимую суверенными государствами политику, а главное, изменяет личностные характеристики тех, кто вынужден перемещаться на другие территории в поисках более стабильной обстановки и в надежде на лучшее будущее. Все это требует новых подходов к проблематике миграционных процессов.

Одна из причин миграций населения – экологическая. Вырождение окружающей среды вызывает серьезное ухудшение экологической обстановки. Обширные территории становятся практически непригодными для проживания, поэтому люди вынуждены уезжать из таких регионов. Миграции подобного типа называют экологическими, а переселенцев экологическими мигрантами.

Казахстан относится к числу государств, в которых существенное воздействие на этнический состав населения оказывают миграционные процессы. Республика, как и все новые независимые государства этого региона, поставлена перед необходимостью формирования этнической и миграционной политики, адекватной ее национальным интересам.

Массовая миграция с начала 1990-х гг. в условиях трансформации социально-экономической и политической систем поставила перед государством ряд актуальных задач. Одна из них осмысление особенностей экологической миграции, форм и способов ее разрешения.

Экологическая миграция, вызванная природными катаклизмами, стихийными бедствиями и их последствиями мало изучены, нет статистических данных и результатов социологических исследований. Землетрясения, наводнения, засуха, лесные пожары уносят жизни людей. А сколько покалеченных судеб людей – экологических беженцев, мигрантов подвергшихся угрозе жизни из-за стихийных бедствий. Известны трагедии Арала, Челябинска, наводнение в Якутии, Хабаровске, бедствия вызванные цунами в Японии, вулканические извержения, взрывы на шахтах, вызванные техногенными процессами.

Районами экологического бедствия стала зона Чернобыля, Аральского моря, бывшего Семипалатинского полигона в Казахстане. В результате испытаний ядерного оружия на полигоне под Семипалатинском пострадали некоторые регионы Казахстана и России – свыше 220 населённых пунктов. Радиационному загрязнению подверглась значительная часть территории Белоруссии, Украины и России влествии аварии на Чернобыльской АЭС. Почти 300 тыс. человек были эвакуированы на Украине и в Белоруссии; покинули свои дома жители 28 населённых пунктов России.

Какую тревогу сегодня вызывают затопления территории Великобритании, Голландии, изменение климата стран Восточной Европы? Это далеко не полный перечень происходящего за последнее время в мире.

Последние новости о тысячах людей, вынужденных покинуть свое жилье в результате наводнений, других природных катаклизмов еще раз продемонстрировали, насколько уязвимым может быть человечество перед лицом экологических бедствий. Появляется все больше и больше доказательств о взаимосвязи частоты и тяжести стихийных бедствий с глобальным изменением климата. Некоторые предполагают, что количество стихийных бедствий увеличилось более, чем в два раза в течение последних двух десятилетий. Прогнозы в отношении количества людей, вынужденных оставить свое место жительства в результате стихийных бедствий, колеблются в диапазоне от 25 млн. до 1 млрд. в 2050 году. Только за один 2008 год были перемещены 36 млн. человек, 20 млн. из которых - из-за стихийных бедствий, вызванных изменением климата [1, с.49].

Именно резкое возрастание доли такого рода миграций в общем объеме миграционных процессов в мире – число экологических беженцев к 2050 г., по оценкам экспертов Университета ООН, достигнет 200 млн. человек – стало причиной пристального внимания со стороны представителей

различных наук, в том числе и юристов, к проблемам экологической миграции как особой разновидностью перемещения населения, вызванного природными бедствиями и катастрофами, а также техногенными процессами [2, с.66].

И это требует совместного изучения и выработки нового подхода к вопросам экологической миграции. Куда уезжают эти люди, как складываются их судьбы. Как принимают их в новой среде, как именуют их: беженцы, нелегалы, мигранты? Как определяется их статус?

Определяют четыре способа влияния изменения климата на миграцию: через интенсификацию стихийных бедствий, через усиление потепления и опустынивание, через повышение уровня мирового океана и конкуренцию за природные ресурсы. Концептуализируя эту связь, многие авторы приходят к согласию о ее сложном и многостороннем причинно-следственном характере, где влияние окружающей среды воспринимается, в частности, наряду со многими другими факторами экономического, политического, социального, культурного и другого характера.

Одной из основных проблем является выделение роли экологических изменений в этом наборе факторов. Насколько важна окружающая среда по сравнению с другими факторами? Для понимания этой связи, важно классифицировать оба изменяемых параметра: на различные виды экологических катастроф возникают и различные типы миграционных ответов. Наиболее распространенной является классификация экологических катастроф по событийному признаку –внезапно начинающиеся бедствия и процессы, и постепенно начинающиеся стихийные бедствия (ухудшение состояния окружающей среды). Другая общая для всех классификация делит их на природные и антропогенные. Прочие категории включают отчуждение (умышленное разрушение), промышленные аварии, стихийные бедствия, вызванные выполнением проектов по развитию, а также экономически, политически и социально обусловленные бедствия.

Проблемы миграции, вызванные стихийными бедствиями и ухудшением состояния окружающей среды не так часто исследуются. Одной из первых серьезных попыток изучения ее причин стал EACH-FOR исследовательский проект, проведенный в 23 странах мира, в том числе в трех странах Центральной Азии: Кыргызстане, Таджикистане и Казахстане. Результаты проекта были представлены на Конференции Университета ООН по экологически вынужденной миграции и социальной уязвимости, состоявшейся в Бонне в 2008 году.

Центральная Азия и Казахстан богаты различными типами природных условий и ландшафтов. Они варьируются от очень высоких гор до плодородных долин и дальше переходят в степи и пустыни. Соответственно,

население, проживающее в этих регионах, сталкивается с различными видами экологических угроз. Кыргызстан и Таджикистан являются горными странами с высокой частотой наводнений, лавин, оползней и землетрясений.

Казахстан, Узбекистан и Туркменистан более равнинны и больше подвержены воздействию сильных ветров, эрозиям почвы, опустыниванию, наводнениям и засухе.

Исследование показало, что изменение климата оказывает сильное влияние на увеличение числа стихийных бедствий в последние годы.

Однако, в докладе указывается на два ограничения переселения со стороны государства. Во-первых, оно только принимает во внимание население, пострадавшее от внезапных бедствий и не рассматривает людей, пострадавших от деградации окружающей среды, число которых, намного выше. В исследовании сделан вывод о том, что регионы, пострадавшие от стихийных бедствий и деградации, больше страдают от нищеты и безработицы, по сравнению с другими регионами и, что миграция, как внутренняя, так и внешняя, является одной из наиболее важных стратегий адаптации, помогающей семьям выжить. Одна из основных задач политики по отношению к таким семьям – гарантирование им успешной адаптации. Это может быть сделано путем принятия государством на себя активной роли, экономического развития регионов и расширения возможностей местных общин.

Исследования ЮНЕСКО экологической миграции в Кызыл-Ординской области Казахстана в районе Аральского моря, свидетельствует о том, что для Казахстана медленное начало ухудшения окружающей среды является более распространенным, чем внезапные стихийные бедствия.

Как известно, обмеление Аральского моря в дельте Амударьи привело к резкому ухудшению экологической ситуации, опустыниванию, засолению почвы и представляет собой серьезную угрозу для жизни людей населяющих данную территорию. Недостаток питьевой воды и плохое качество повысил риск заболеваемости у населения. Произошли изменения климатических условий. Значительная часть этих людей не найдя возможности для не просто достойной жизни, но и выживания в своей стране, были вынуждены легально и нелегально мигрировать в более благополучные места.

Одной из ключевых проблем Кыргызстана является проблема оттока населения. Трансформация экономической системы страны, привела к структурным изменениям и в социальной среде, когда меняются условия и качество жизни людей. За годы независимости процессы общественного развития существенно повлияли на тенденции развития демографической ситуации. Одним из значительных проявлений являются крупномасштабные внутристрановые и межстрановые перемещения населения и трудовых

ресурсов. И одной из причин миграции населения являются стихийные бедствия, ухудшение окружающей среды, т.е. экологические причины.

Территория Кыргызской Республики геологически считается наиболее опасной зоной Центральной Азии: более 20 видов опасных природных процессов, которые вызывают такие стихийные бедствия как землетрясения, оползни, наводнения, камнепады, лавины и т.д. Ежегодно сейсмологи регистрируют около 3000 землетрясений. По оценкам геологов, более чем 200 населенных пунктов классифицируются как сейсмически опасные. В 2006 г. произошло землетрясение магнитудой 7 баллов в Нарынской области. 8 января 2007 г. произошло более крупное землетрясение в Баткене, оцененное в 8 баллов по шкале Рихтера. Оно повредило 7137 зданий. Более половины территории республики подвержено лавинной опасности. Продолжительность сезона лавин составляет 5-7 месяцев. В период с 2002 по 2007 годы под лавинами погибло 50 человек. Имеется более чем 5000 активных оползней. Более 10 000 семей живут в домах, находящихся под угрозой исчезновения в результате оползня.

За 1990-2005 годы миграционные перемещения в Республике Кыргызстан достигли более 994 тыс. человек, из них свыше 52% выбыло за пределы страны на постоянное место жительства.

Однако столь резкие миграционные передвижения населения Кыргызской Республики не могли не привести к появлению серьезных изменений в этнодемографической структуре населения страны.

Республика лишилась десятков тысяч квалифицированных специалистов, это преимущественно инженерно-технические работники, педагоги, медицинские работники, строители, деятели науки и культуры. В разрезе внешней миграции специалисты с высшим образованием составили 23%, мигранты со средним и средне-специальным образованием 66% от общего миграционного потока [3,с.27].

В настоящее время при попытке восстановить производство, республика столкнулась с проблемой отсутствия квалифицированных специалистов. Происходит естественный процесс нарастания экспорта рабочей силы среди представителей коренной национальности. Наибольшая часть трудовых мигрантов (около 83%) представлена этническими кыргызами, из них 96% - люди в возрасте от 18 до 45 лет. Следовательно, в долгосрочном периоде страна может остаться не только без квалифицированных специалистов, но и без трудоспособного населения. Следует учесть и то, что процесс обезлюдивания регионов представляет собой реальную угрозу сохранению целостности Кыргызстана, поскольку, брошенные мигрантами земли и пустующие дома находят спрос у жителей сопредельных государств.

Аналогичные проблемы по оголению приграничных территорий были выявлены и в приграничных районах ВКО РК. С 2001 года численность населения области сократилась на 19,2%. Но это только часть проблемы. Если посмотреть данные до 2012 года, то за 15 предшествующих лет из Зайсанского, Катон-Карагайского, Курчумского и Урджарского районов выехало 85,1 тысячи человек. А это именно приграничные с КНР районы Казахстана. За эти годы население Катон-Карагайского района сократилось на 19 тысяч человек, Курчумского – на 21 тысячу человек, Тарбагатайского – на 21,7 тысяч человек. А из самого отдаленного Урджарского района ежегодно уезжает порядка 2-3 тысяч человек. За 1997-2011 годы с карт перечисленных районов исчезли 45 населенных пунктов, закрылось свыше 20 школ [4,с.2]. Вышеизложенное говорит о том, что процесс оттока населения (в той части и по экологическим причинам) это не только вопрос утечки «мозгов» и трудоспособного населения, который лежит на поверхности, а целый пласт проблем, создающих в перспективе угрозу национальной безопасности страны.

Подводя итоги можно сделать следующие выводы:

1. Если ранее миграция в основном вызывалась политическими, экономическими, социальными причинами, то в последнее время она все чаще является следствием природных катаклизмов;
2. Экологическая миграция является одним из видов миграции населения;
3. Экологическая миграция является особой разновидностью перемещения населения, вызванного природными катаклизмами;
4. Следует ввести в правовое поле понятия «экологическая миграция», «экологический мигрант» и «экологический беженец»;
5. Экологическая миграция является одной из наиболее важных форм адаптации мигрантов.

ЛИТЕРАТУРА

1. К 2010 г. в мире появится 50 млн. экобеженцев // Русская служба Би-би-си. Информационные услуги. URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/ci/tech/newsid_4332000/4332516.stm.
2. Экобеженцы // Природа. –2006. № 8.
3. Аналитические отчеты. // По итогам исследования на тему: Условия и состояние социальной реабилитации трудовых мигрантов– граждан Кыргызской Республики после возвращения на родину. –Бишкек, 2008.
4. Миграция миграции рознь. <http://camonitor.com/13483-vostochnoe-prigraniche-realii-fobii-i-perspektivy.html>. © www.Camonitor.com

ЖАНЗАҚОВА М., ҚАЛҚАНОВА Ж. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МИГРАЦИЯ: МӘНІ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Аталған мақалада тұрғындардың экологиялық миграциясы мәселелері, «экологиялық мигрант» ұғымының пайда болу себептері, халықтың көшіп, қоныстануының осы түрінің демографиялық және әлеуметтік қауіптілігі талданады.

JANZAKOVA M., KALKANOVA J. ECOLOGICAL MIGRATION: THE ESSENCE, PROBLEMS AND POSSIBLE DECISIONS

The item of this article is the problem ecological migration of population, the reason of appearance of "ecological migration", the social and the demographic danger of this type of migration of population.

Keywords: ecological migrants, the demography, migration, social, migration of population.

ӘОЖ 94 (574)

XX ҒАСЫРДЫҢ 60-70 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТІҢ МӘДЕНИЕТ ТАРИХЫНДАҒЫ РӨЛІ

МУЛДАШЕВА А.М.

Мақалада қазақ халқының көне дәуірлерден басталған тарихы, мәдениеті мен салт-дәстүрі, ел қамын жеген басшылары мен өнерінің, ғылымның үлкен тұлғалары болғанын әйгі ететін көркем әдебиеттің өткен ғасырдың 60-70 жылдарындағы мәдениет тарихында алатын орны мен рөлі нақты деректермен айқындалған. Қазақтың бұл тұстағы тарихи романдарында тарихтың әр кезеңінде өмір сүрген ұлы тұлғалардың өмірі мен кейінгі ұрпаққа қалдырған өнегесін негізге ала суреттеу дәстүрі қалыптасқан ғұмырнамалық шығармалар қатары берілген.

Кілт сөздер: көркем әдебиет, қазақ қаламгерлері, тарихи романдар, ғұмырнамалық шығармалар, әдеби мұра, ұлттық әдебиет, қазақ әдебиеті, ғалым-жазушы.

Өр дәуірдің өз тұлғалары болатыны сияқты, бұл кезеңде де елімізде әдебиет, өнер саласындағы дарынды тұлғалар аз болған жоқ. Түрі ұлттық болғанымен, рухы интернационалдық, мазмұны социалистік шығармалар туғызған тұлғалар заманында әдебиет те, өнер де сол бір күрделі қоғам шындығын бастан кешіре отырып дамыды. Ол да билеуші партияның ықпалынан шығып кете алмады. Коммунистік партия бұрынғысынша әдебиетке, өнерге басшылық жасауға тырысты. Қоғамда 70-ші жылдардың басында Кеңестер Одағында «кемелденген социализм» құрылды деп жарияланды. Міне, осыдан соң-ақ шығармашылықпен айналысатындарға қойылған талап – социализмнің артықшылығын өз шығармаларына арқау

етіп, оны насихаттауды күшейту қажет болды. Сондықтан әдебиет те партия белгілеген міндеттерге сүйеніп, сол дәуірдің үні болуға ұмтылды.

Бүгінде өткен дәуірде жасалған әдеби мұраларды, өнер туындыларын заман талабына сай мүмкіндігінше сұрыптап, жарыққа шығару оңай нәрсе емес. Қоғамдағы қалыптасқан ахуал бұл салада да сан қилы өзгерістер туғызып отырды.

Кеңес әдебиетінде халықтың тарихи дәуірлер шеңберінде атқарған көрнекті оқиғалары, ұлттық рухты оятатын іс-әрекеттері көрсетілуіне кең жол ашылмағаны мәлім. «Барлық жақсылық Кеңес үкіметі тұсында орнады, одан бұрынғы тарихта іліп аларлық еш нәрсе жоқ» деген сыңайдағы қатып-семген қағида үстем болған еді. Кімде-кім өткен тарихты жазғысы келсе, Ресейдің алдыңғы қатарлы рөлін баса айту шарт болатын, көреген жырауларын, қайсар батырларын суреттеу байшыл-феодалшыл идеологияға апаратын зиянды қадам деп есептелетін. Бұл салада да мәселеге шындық тұрғысынан қарауға бет бұру сол «қайта құру» дәуірінен кейін келіп жатты. Ұлттық әдебиет тарихында ұзақ жылдар елеусіз, ескерусіз қалған есімдер қайта оралды. Ақын-жазушыларға да саяси ұран-тұжырымдардың ұраншасы болудан қажетінше бас тарту бақыты бұйырды [1].

Осы кезеңдегі Шығармашылық одақтардағы жұмыстардың бәрі де Орталықтың қабылдаған қаулы-қарарлары негізінде жүргізіліп отырды. Әртүрлі тақырыптағы пленумдар жоспарлы түрде өтті. Олар: «Қазіргі қазақ совет драматургиясы» (1971), «Әдеби көркем сын туралы» (1972), «Қазіргі қазақ прозасы» (1975), «Жазушы, оқырман, баспа», «Шығармашылық жастармен жұмыс» (1979), «Әскери-патриоттық әдебиет және жастар» (1980) деген тақырыптар төңірегінде болды. Бұл қаламгерлерді үлкен ізденістерге әкелді.

1971 жылы Жазушылар Одағының 304 мүшесі болса, 1986 жылы 466-ға жетті. Осында шығарылып тұратын көркем әдебиеттер саны да өсті. 1971 жылы «Жазушы», «Жалын» баспаларынан шығатын көркем әдебиеттер 6842 мың дана, 1985 жылы – 19777 мың дана болып, 3 есе өсті [1, 23 б.]. 1990 жылы «Жазушы» баспасынан 4368,4 мың дана, «Қазақстан» баспасынан 1554,8 мың дана кітаптар мен кітапшалар басылып шықты [2,6 б.].

Партияның көздеген мақсатынан шығып, саяси-қоғамдық ғылымдар «біртұтас мәдениет» туралы пікірді уағыздағанымен, әдебиет пен өнер өзінің ұлттық сипатынан арылып кете алмады. Әдебиеттегі ұлтшылдықтың бағытын өзгертіп, партия қаламгерлерді тарихи тақырыптан неғұрлым алшақ ұстауға тырысты. Ал тарихшыларға шындықты жазатын еркіндік жоқ еді. Халықтың өткені бірте-бірте ұмыт болуға айналды. Әрине, ел басқарып отырған азаматтарды, зиялы қауымды бұл мәселе ойландырмай қойған жоқ.

Қазақ халқының ұлттық ой-санасының жүдеп бара жатқанын көрген зиялы азаматтар 60-70-жылдардан бастап, халық тарихының оқиғалары негізінде ұлттық сананы оятып, тәжірибелеуге көркем әдебиетті пайдалану мақсатын қойды. Ол үшін М.Әуезов негізін салған тарихи роман жанрын жалғастыру қажет болды.

Әдеби кеңістікте қалыптасқан ұзақ үнсіздікті 1969 жылы басылып шыққан жазушы Ілияс Есенберлиннің «Қаһар» романы бұзды. Бұл роман кеңестік әдебиет тұсында қазақ тарихын қайта қозғаудың басы болған, халықтың отаршылдыққа қарсы азаттық күресі жайлы елдің есіне салып, санасын оятуға көмектескен шығарма болды [3]. «Романның жарыққа шығуы кезінде жұртшылыққа күтпеген тосын олжадай әсер етті. Өйткені, ол кезде қазақ халқының ұлт-азаттық үшін күрестерінің ең ірісі – Кеңесары хан бастаған қозғалыс туралы не тарихи зерттеулерде, не көркем әдебиетте жылы сөз айтуға жол жабық болатын. Әдебиетші ғалым Р.Бердібай: «Қаһар» (1969) –өзінің көркемдік қуаты жағынан алғанда трилогияның ең шырқау шыңы болды, – деп бағалайды» [4].

Осыдан кейін тарихи романдар қатары толығымен түседі. 1974 жылы Ә.Әлімжановтың «Жаушы», С.Сматаевтың «Елім-ай» (1979) романдары қазақ-қалмақ жаулаушылығы оқиғаларын суреттесе, қазақ-орыс қарым-қатынастарының бастауы және өрістеуін бейнелеген белгілі жазушы Мұхтар Мағауиннің «Аласапыран» романының екі томдығы 1981-83 жылдары басылып шықты. Осы роман үшін М. Мағауин 1984 жылы «Абай атындағы Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығын алады» [5]. Кейін осы тақырып төңірегінде Ә.Кекілбаев «Үркер» (1981), «Елең-алаң» (1984) романдарын жазды. Осылайша тарихымыздағы даңқты хандар, сұлтандар, жыраулар, батырлар бейнесі жазушылардың қалам құдіретімен халыққа жетіп жатты. Дегенмен, қай жазушыға да мұндай тақырыптарға қалам тарту оңайға түспеді. Ол шығармалардың басылып шығуы үшін де сан түрлі кедергілер тұрды. Заман талабы десек те, олардың жөнсізі де көп болды. Мәселен, 1972 жылғы І.Есенберлиннің «Жанталас» романының өндіріске ұсынылған қолжазбасын талқылау барысындағы: «...сол кездегі халықтардың қырқысуын бүгінгі заман тұрғысынан қарау керек, ол халықтар қазір советтік дәуірде тату-тәтті өмір сүріп отыр», «романда хандарды дәріптейтін, оқушысында соларға деген жылы сезім тудырып отыратын пікірлер де баршылық», «Бұхар жыраудың Қазақстанның Россияға қосылуын жақтырмайтын өлеңдерін романдан алып тастау керек», «Қазақстанның Россияға қосылуының прогресшіл маңызынан гөрі отаршылдық көбірек суреттелген бе?» деген пікірлер [6, 179-183 бб.], біздің ойымызша, шындықтан көп алшақ жатты. Кейіннен автордың «Алтын Орда» трилогиясы

1982, 1983 жылдары жарыққа шығып, әдебиетіміздің аса көрнекті табысы ретінде танылды.

Қазақтың бұл тұстағы тарихи романдарында тарихтың әр кезеңінде өмір сүрген ұлы тұлғалардың өмірі мен кейінгі ұрпаққа қалдырған өнегесін негізге ала суреттеу дәстүрі қалыптасты. Алғашқы бастама ретінде ғалым-жазушы Тұрсынбек Кәкішевтің «Сәкен Сейфуллин» атты деректі, ғылыми публицистикалық кітабы «Тамаша адамдар өмірі» сериясы бойынша Бүкілодақтық «Молодая гвардия» баспасынан жарық көруі қазақ әдебиеті үшін үлкен жетістік болды. Аталмыш кітап түркітілдес халықтар арасынан Бүкілодақтық деңгейде осы серия бойынша жарық көрген алғашқы еңбек еді. Кейіннен Әзілхан Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңыз», Сәуірбек Бақбергеновтың «Ақбоз атты ару», Сәбит Досановтың «Екінші өмір» романдары, Дүкенбай Досжановтың «Мұхтар асуы», Оразбек Бодықовтың «Дария толқыны», «Ақ құс» повестері ғұмырнамалық шығармалар қатарын толықтырды [7, 107-108 бб.]. Тарихи романдар бұл дәуірде ел әдебиеті тарихында үлкен прозаның белгілі бір саласын толықтырып, халық тарихының өзекті мәселелерін көтеру арқылы оқырман үшін аса мағыналы танымдық қызмет атқарды. Қазақ халқының көне дәуірлерден басталған тарихы, мәдениеті мен салт-дәстүрі барын, ел қамын жеген басшылары мен өнері мен ғылым салаларындайтулы тұлғалары болғанын әйгіледі. Осы мәселелерді биік идеялық, көркемдік дәрежеде бейнелеу қазақ қаламгерлерінің де шығармашылық өнерде қаншалықты өскендігін танытты. Жаңа заманды жырлаушылар белгілі тарихи кезеңнің шындығын суреттей отырып, оның заман мен адам үшін қалдырған ғибратын, өнегесін көруге тырысты. Қазақ халқының тағдыры туралы ойларға ой қосты [8, 160-б.].

Республикамыздың бұл кезеңдегі мәдени дамуы Алматыда тұрған 100-ден аса ұлт өкілдері зиялыларының шығармашылығымен тығыз байланысты болды. Алматы қаласында бұл жылдары Н.И.Анов, И.П.Шухов, Д.Ф.Снегин, М.Д.Симашко және т.б. орыс жазушыларымен қатар Х.Абдуллин, Ж.Босақов, З.Самеди – ұйғыр жазушылары, Ким Дюн, А.Рейгман, Г.Бельгер басқа да корей, неміс жазушылары еңбек етті.

Республика астанасында тұрақты түрде өтіп тұрған Қазақстан жазушыларының съездерімен қоса орыс, украин, өзбек, тәжік, татар, башқұрт, армян, түркімен, якут халықтары әдебиеті мен өнерінің онкүндіктері, апталықтары өткізіліп, мұндай мәдени шаралар екі ел арасында өз әдебиетін насихаттауға мол мүмкіндік туғызып отырды.

1972 жылы 6-14 қыркүйек аралығында өзбек әдебиеті мен өнерінің апталығы өтсе, 1974 жылы 27 желтоқсанда қазақ жерінде тұңғыш рет Кеңес әдебиетінің күндері өтті. Кеңес елінің 100-ден аса өкілдері қатысқан бұл

жиынға Болгария, Венгрия, Германия, Польша, Чехословакия, Югославия елдерінің ақын-жазушылары келді.

1973 жылы 4-10 қыркүйек аралығында Азия мен Африка елдері жазушыларының 5-ші конференциясы өткізілді. Конференцияға 69 елден 215 әдебиет, қоғам қайраткері қатысты. Конференцияда Қазақстан Жазушылар одағының хатшысы Ә.Әлімжанов осы елдердегі әдебиеттің даму барысы, бағыты туралы негізгі баяндама жасады. Қосымша баяндаманы қырғыз жазушысы Ш.Айтматов жасап, осы елдермен өзара әдеби ынтымақтастық жөнінде қорытынды Декларация қабылданады [9].

Осы кезеңде бірнеше мемлекеттермен жүргізіліп отырған ынтымақтастықтың айғағы ретінде қазақ ақын-жазушыларының шығармалары басқа тілдерге аударылып, жарыққа шықты.

1972 жылы жергілікті ақын Олжас Сүлейменов Қазақстанның Азия және Африка елдері жазушыларымен байланысы жөніндегі комитеттің төрағасы қызметін атқарды. О.Сүлейменов өз шығармаларын орыс тілінде жазды. Автордың «Над белыми реками» жинағы (1970) Ташкент қаласында басылды. 1972 жылдан Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты О.Сүлейменовтың 1975 жылы басылып шыққан «Аз и Я» кітабы орталық билік басындағыларға аса жайсыз тиді. Мәскеу баспасөздері түгелдей дерлік «Алматыда орыс халқына қарсы кітап жарық көрді» деп жариялады. Кітап авторы да, баспа редакторы да қатаң сөгіс алды. «Көне Русьтің өмірінде көшпенділердің ешқандай да сындарлы үлесі болуы мүмкін емес»деп кесіліп тасталды. Ресейлік «Молодая гвардия», «Москва», «Знамя» журналдарында шыққан бірсыпыра мақалаларда кітапқа «ұлтшыл, пантюркизмшіл, тіпті сионизм рухы сіңген» деген айыптаулар тағылды. КОКП-ң бас идеологы М.Сусловты қаһарына мінгізген бұл оқиға сол кездегі ҚКП ОК-ң бірінші хатшысы Д.А.Қонаевтың тікелей араласуымен Л.И.Брежневке дейін барып, ол: «бұл кітапта ұлтшылдықтың иісі де жоқ» деп бағалап, зорға бәсеңсиді. «Аз и Я» таратылмай барлық данасы тегіс жойылсын» деген үкіммен қайтадан шығарылмайтын болып, кітап редакторына қатаң сөгіс беріледі» [10].

Кітап авторының жазғанындай, «өркөкірек, ұлттық намысы қозғыш шамшылдарға қатты батқаны: көне орыс ескерткішіне басқа ұлт өкілінің талдау жасап, пікір айтқаны. Мұндай зерттеу-пікірді тек орыс ұлты өкілі ғана айтуға тиіс. Қазақстанның бұл кітабын Ресей ешуақытта кешірмейді», – дейді [11, 2-3 бб.]. Автордың «Игорь полкі туралы сөз» атты сөздігіне аталмыш кітапты талқылаған пленумда шүйіле түсіп, «бір адамның мұндай сөздік жазуы мүмкін емес» деп, О.Сүлейменовке сөз де бермейді. Тек 1989 жылы Алматыда белгілі ғалымдар, әдебиет, өнер қайраткерлерінен құрылған арнаулы комиссия «кітап авторына тағылған саяси және идеологиялық

кінәларды теріс» деген тұжырым жасап, ҚҚП ОҚ-ң 1976 жылғы қаулысы күшін жойды. Кітап 15 жыл өткен соң ғана Алматы қаласынан қайта басылып шықты.

Қазақ ұлтының санасында «еркіндік, азаттық» деген пікірден ештеңе қалдырмау үшін Мәскеу билеушілерінің сан алуан айла-амалдарының кесірінен әдебиет өкілдері өз талап-дарындарын еріксіз шектеуге мәжбүр болды.

Дегенмен, әдеби үрдіс тоқтап қалған жоқ. Қаламгерлердің қатары 600-ге жетті. Әдебиеттің барлық жанры кең көлемде дамыды. Сөз өнерінің жаңа буындары келді. Бұл кезеңде ақын-жазушылар М.Мағауин, Ф.Оңғарсынова, Қ.Мырзалиев, Т.Молдағалиев, Ш.Мұртаза, Ә.Кекілбаев, С.Жүнісов, М.Шаханов, Қ.Жұмаділов, Д.Исабеков және т.б. шығармашылық мүмкіндіктерін айқын танытты. Қазақ әдебиетінің табысы одақ және дүниежүзілік көлемде мойындалып, көптеген шет елдерге танымал болды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Печать Каз ССР 1981-1985 гг. Стат. материалы. –Алматы, Гос. книжн. палата Каз. ССР, 1987. –44 с.
2. Печать Каз ССР 1990 год. Стат. материалы. –Алматы, 1991. –70 с.
3. Қирабаев С. Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті: дәуірлеу мен жаңаша пайымдау // Егемен Қазақстан, 1990. 16 шілде.
4. Бердібай Р. Есенберлин ерлігі // Егемен Қазақстан, 2002, 10 шілде.
5. Егеубаев А. Елдің рухы, ердің жүгі // Қазақ әдебиеті, 1990, 2 ақпан.
6. Жанталас. Тарихи романның жарыққа шығу тарихы // Жұлдыз, 1990, №4.
7. Ергөбеков Қ.Ғұмырнама және кейіпкер. Уақыт және қаламгер: Әдеби сын. – Алматы, Жазушы, 1989. –232 б.
8. Қирабаев С. Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті. Очерк. –Алматы, Білім, 1998. – 224 б.
9. Казахстанская Правда, 1972, 6-15 сентябрь; Литературная газета, 1973, 3 октябрь
10. Сүлейменов О. Сүргін көрген кітапқа соңғы сөз // Қазақ әдебиеті, 1990, 27 шілде; Қазақ әдебиеті, 1999, 16 сәуір.
11. Сүлейменов О. Аз и Я. Изгі ниетті оқырман кітабы. –Алматы, Еңбек саудасаттық үйі, 1992. –299 б.

МУЛДАШЕВА А.М. РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 60-70 ГОДОВ XX ВЕКА В ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ.

Статья на основе источников проанализирована роль художественной литературы 60-70-х годов XX века в истории культуры. Также приведены автобиографические произведения, в которых сформировалась традиция разнообразного описания образов, оставленные для последующих поколений, исторические романы, в

которых описывается жизнедеятельность личностей, проживших в различные эпохи.

Ключевые слова: художественная литература, казахские писатели, исторические романы, жизнеописание. литературное наследие, национальная литература, казахская литература, учёный-писатель.

MULDASHEVA A.M. THE ROLE IMAGINATIVE LITERATURE OF THE 60-70th YEARS OF THE XX CENTURY IN THE HISTORY OF CULTURE.

In article on the basis of sources the role of imaginative literature of the 60-70th years of the XX century in the history of culture. Autobiographical works in which the tradition of the various description, samples left for the subsequent generations, historical novels in which activity of the persons living during various periods is described was created are also shown.

Keywords: imaginative literature, Kazakh writers, historical novels, a biography. literary heritage, national literature, the Kazakh literature, the scientist-writer.

ӘОЖ 541.128.66.094

КАТАЛИЗАТОРЛАРДЫҢ КОКСТЕНУ МЕХАНИЗМІ

НҰРМАН Қ.Қ., БИТЕМИРОВА А.Е., ШАҒРАЕВА Б.Б.

Мақалада катализаторлар белсенділігінің төмендеу себебі – кокстенуі және оның механизмі қарастырылған. Кокстүзу үдерісі полимерлеу және поликонденсациялау реакциясына түсе отырып, катализатордың белсенді орталығын бейнелейтін полимер түзетін таза каталиттік мономерлер түзу реакциясынан басталатыны белгілі. Фурфуролды гидрлеу және декарбонилдеудегі катализатордың кокстенуі фурфуролдың термиялық тұрақсыздығына және құрамында күкіртті заттардың болуына байланысты.

Кілт сөздер: механизм; кокстену; катализатор; фурфуролды декарбонилдеу

Қазіргі химиялық өндірістің деңгейі катализатор және каталитикалық үдерістердің мүмкіншілігімен анықталады.

Катализатордың белсенділігі мен селективтілігінің тұрақтылығы үшін олар ұзақ уақыт орнықты, үздіксіз жұмыс істеуі қажет. Дегенмен катализаторды қолдану барысында олардың белсенділігінің төмендеуінде көптеген себептер бар [4,с.108]. Көмірсутектерді өңдеу барысында катализатордың кокстенуі мысал бола алады. Кокстену дегенде, өнімдердің тығыздануы, көмірдің, шайырдың, полимердің түзілуі жайлы түсінік болуы қажет. Олардың бәрі катализатор бетінде тығыздану өнімдері ретінде немесе көмірсутектерді өндегенде жоғарғы температураның әсерінен түзіледі.

Катализаторлардың кокстенуі олардың негізгі қасиеттерін өзгертеді. Катализатордың белсенділігі және селективтілігі төмендейді. Іс жүзінде осының нәтижесінде реакторларды тоқтатып, катализаторды регенерациялауға тура келеді. Бұл кезде катализатордың және жөндеу жұмыстарының шығындары артады. Қазіргі процестер каталитикалық гидрлеу, декарбонилдеу, крекинг, реформинг және платформинг, дегидрлеу, гидрокрекинг т.б. кезінде көзделген өнімдермен қатар катализаторларда кокс түзіледі.

Р.А.Буяновтың [1, с.207] жұмысында кокстену туралы зерттеу жұмыстарының нәтижелері қорытындыланып, жүйеленген. Консекутивті схема конденсация және полимеризация негізінен мономерлердің тығыздалуы және аралық өнімдердің тығыздалуынан түзілетін тізбекті реакциялардың қатарынан тұрады деп есептеледі. Кокс – жоғары молекулалық өнімдердің тығыздалған күрделі қоспасы. Кокс түзу реакцияларын екі топқа бөлуге болады. Бірінші тобы – полимерлеу және поликонденсация реакциялары нәтижесінде жоғарғы молекулалық өнімдердің түзілуі. Екінші тобы – полимерлеу және конденсацияға қосарлана жүретін реакциялар: дегидрлеу, изомеризация, алкилдеу және алкилсіздендіру, қайта топтасу, деструкция т.б. Бұл реакцияның нәтижесінде қанықпаған және ароматты көмірсутектілер түзіледі. Олар мономерлер болып табылады. Сонымен қатар олар кокстың құрылымы мен қасиетіне тәуелді полимерленетін және конденсацияланатын көмірсутектілердің табиғатын, құрылымын анықтайды.

Тығыздалу өнімдері катализаторлармен әртүрлі әрекеттеседі. Ароматты көмірсутектердің катализаторлармен өзара әрекеттесуі, көмірсутектігі протонды немесе катализаторға электронды тасымалдау арқылы жүреді [3, с. 218]. Инфрақызыл, көзге көрінетін және ультракүлгін аймақтардағы спектроскопиялық зерттеулер металдық және оксидтік катализаторлардағы катализатор-көміртегі байланысының полярланғанын және көміртегі атомында электронның дефицит болатындығын көрсетті. Бұл факт полимерлену сипатының карбоний ион түрінде болатындығын көрсетеді. Бұдан кокс түзілу механизмі катализатормен ароматты көмірсутектің қышқылдық-негіздік сипаттамаларымен байланысты екенін көрсетеді. Аралық карбоний иондар бетте нуклеофильді бетті орталықтармен өзара әрекеттесуі нәтижесінде ұсталып тұрады. Сонымен кокс түзілу процесі таза каталитикалық реакцияға жатады. Түзілген мономерлер тығыздалып, молекулалық массаның артуымен катализаторлармен өз байланыстарын әлсіретеді және катализатордың активті орталықтарын көбірек экрандайды.

Белсендендіру олефиннің өтпелі металда адсорбциялар және катализатордың белсенді орталығында үйлестірілуі нәтижесінде жүреді. Бұл

жағдайда π -кешені түзіледі, [1, с.207]олефиннің өтпелі металл атомымен байланысы σ -донорлы-акцепторлы немесе π -дативті өзара әрекеттесу нәтижесінде болады. Олефиннің үйлестірілуі нәтижесінде $C=C$ байланысы ұзарып әлсірейді. C-Me σ -байланысының беріктігі нашар, полярлығы аз және гомолитикалық, гетеролитикалық үзілуге ыңғайлы катализатордың кокстенуі кезінде олардың активтілігі жылдам төмендейді.

Фуран өндірісіндегі палладий катализаторы фурфуролдың берік адсорбция нәтижесінде жылдам дезактивацияланады. Автор фурфуролды декарбонилдеудегі катализатордың дезактивациялану себептерін қарастырды. Катализатордың кокстенуі фурфуролдың төменгі термоберіктігі, ал олардың құрамындағы күкірт қоспалары палладийді улайтыны анықталды.

Авторлар[2, с.2719]Pd/C катализаторының дезактивациялануын математикалық жолмен сипаттады. Кинетикалық әдіс, изотоптық алмасу, инфрақызыл спектрлер, термиялық анализ қолданылды. Дезактивацияланған катализаторды термоаналитикалық зерттеулер беттік жану температурасы 290-425°C болатын улайтын пленканың екі түрі болатындығын көрсетті. Сутектік регенерациялау жоғарғы температуралы күйге қарағанда, олардың күйінің табиғаты әртүрлі болуына байланысты, төменгі температуралық түрді жояды. Бұл түрлердің табиғаты әртүрлі болатынын білдіреді. Авторлар[6, с.54]пікірі бойынша, бұлардың біріншісі адсорбцияланған, ал екіншісі полимерленген 5-метилфурфурол. 5-метилфурфуролдың және 2-метилфуранның полимерленген түрлері адсорбциясына инфрақызыл спектрлері арқылы зерттеулер жүргізгенде 5-метилфурфуролдың катализатор бетін жоғары дәрежеде толтырып адсорбциялайтынын көрсетті. Дезактивация процесінің кинетикасы белсенділігінің төмендеуі мен 5-метилфурфуролдың концентрациясы арасында келесі корреляция бар екендігін тағайындады:

$$\frac{dT}{dt} = -\frac{KP_1}{P_{H_2}^{0.5} + K^1P_1} \cdot \tau$$

Мұндағы τ – уланбаған беттің үлесі.

$P_1/(P_{H_2}^{0.5} + K^1P_1)$ – адсорбцияланған 5-метилфурфуролдың пропорционал концентрациясы

$$K = 1,6 \cdot 10^{-4} e^{x-250/T_r-1,277a^{-05}}, K = 8,8 \cdot e^{-750/T_r-1,277a^{-05}}$$

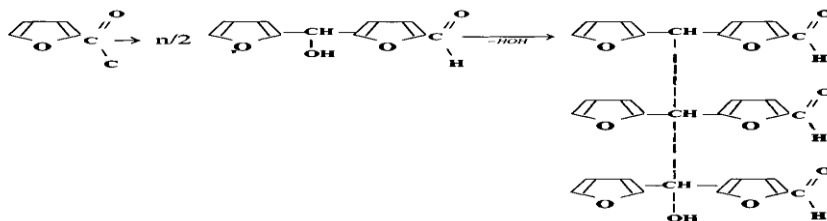
Осы секілді H_2O_2 әсер етеді. Бұл реакция қышқылдармен катализденеді. Тотығатын реакциялардың интенсивтілігін төмендету үшін авторлар гидролиз аппараттарды вакуумдау қажет деп есептейді.

Фурфуролды шайырлану механизмі соңына дейін анықталмаған, дегенмен жорамалдар мен тұжырымдарды қорытындылап, фурфуролдың шайырлану жолын келесі түрде кескіндеуге болады:

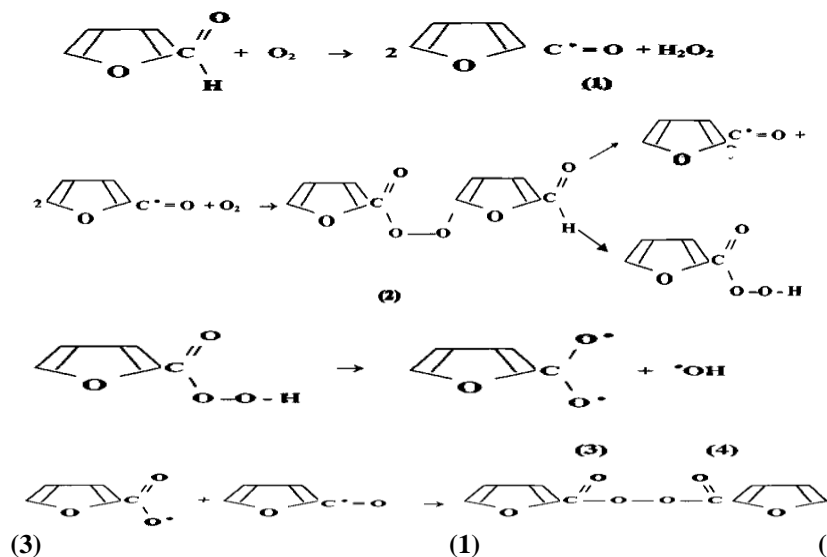

Кардинолдың түзіліп, оның дегидратациялануы сутегі атомының бесінші орыннан альдегидтік топқа өтуі арқылы түзіледі.

Молекулалық еріген оттегінің қатысында асқын топтың қосылыстары түзілу арқылы жүреді. Олардың бұзылуы қышқылдар, шайырлы заттардың пайда болуына алып келеді. Фурфуролдың автототығуы радикалды тізбектегі және ионды-молекулалық механизмдер бойынша дамиды.

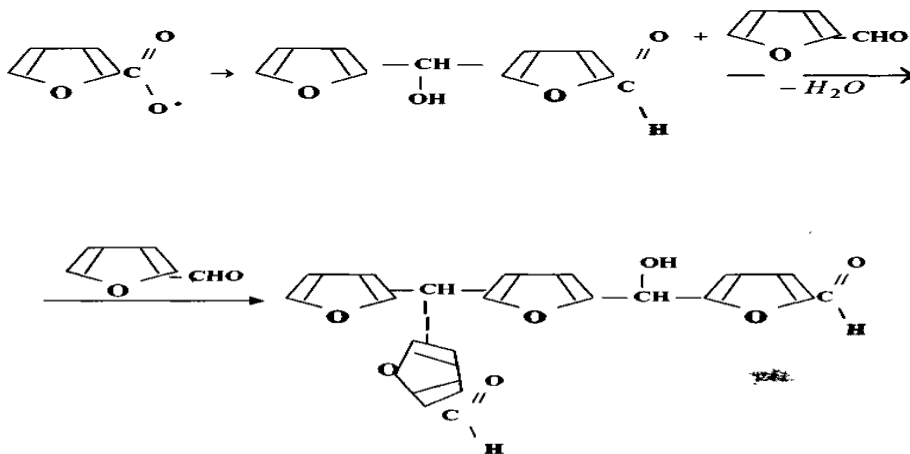
Авторлардың [5, с.8]. пікірі бойынша фурфуролдың автототығуының бірінші сатысы – тізбектегі гомолитикалық реакциялар.

Фурфурол және оттегі молекулаларының өзара әрекеті нәтижесінде фурайль радикалы (1) түзіледі. Ол тізбектің басталуына себепші болады және өнім ретінде фурайльдің тотығы түзіледі. Соңғысы (3) және (4) радикалдарға

ыдырайды, олар жаңа тотығу тізбектерін бастайды. Тізбектің үзілуі (3) және (1) радикалдарының рекомбинациясы есебінен жүреді. Нәтижесінде дефуройль асқын тотығы (5) түзіледі.

Фурфуролдың шайыр түзіп поликонденсация реакциясының кескіні келесі түрде көрсетілген:

Сілекей қышқылы – күшті тотықтырғыш. Ол фурфуролмен жеңіл әрекеттесіп, бетті-формиль акрил, құмырсқа, малейн, фумар және янтарь қышқылдарын түзеді.

Өндірістік мыс хромидті катализатор (фурфурил спиртін алуға қажет) температураға және шикізатты беру жылдамдығына, өте сезімтал. 110°C-120°C кезінде катализатор селективті карбонил тобын спиртке дейін тотықсыздандырады, ал жоғары температурада сільван түзіледі және фуран циклін гидрогенолиздеу басталады. Соңғысын селективтіліктің төмендеуімен және катализатор белсенділігінің жоғарылауымен түсіндіруге болады. ФС қышқыл ортаға шайыр түзіп, жеңіл полимерленеді.

Жоғарыда айтылған кокс түзілу мономер түзілетін каталитикалық реакциялардан басталады. Ал мономерлер полимерлену және поликонденсация реакциясына қатысып, полимер түзеді, катализатор белсенді орталықтарын экрандайды. Фурфуролдың гидрогенизация және декарбонилдеуі катализаторлардың кокстенуі фурфуролдың термиялық орнықсыздығымен және оларда күкірт құрамдас заттардың болуымен анықталады. Фурфуролдан және оның түрлену өнімдерінен шайыр түзілу радикалды және ионды механизмдер бойынша жүреді. Реакциялар оттегі және қышқылмен катализденеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Буянов Р.А. Закоксование катализаторов. –Новосибирск: Наука, 1983. – 207 с.
2. Крамерова Г.Е. Закономерности регенерации катализаторов декарбонилирования фурфурола // Журн. прикладной химии. – 1988, №12. –С.19
3. Плеш П. Катионная полимеризация. – М.: Мир, 1966. – 218 с.
4. Самахов А.А., Зайдман А.М. и др. Об изменениях активности катализаторов в процессе эксплуатации. – Новосибирск: Наука, 1976. – 108 с.
5. Федотова С.А., Цирмин Ю.А. О природе отложений на тарелках фурфурольных колонн.– М., 1975. № 8. – 8 с.
6. Юсковец Ж.Г., Некрасов И.В. и др. Дезактивация палладиевого катализатора декарбонилирования 5-метилфурфурола // В кн.: Дезактивация гетерогенных катализаторов компонентами реакционной среды. – Уфа, 1985.– 54 с.

НУРМАН К.К., БИТЕМИРОВА А.Е., ШАГРАЕВА Б.Б. МЕХАНИЗМ ЗАКОКСОВАНИЯ КАТАЛИЗАТОРОВ

Рассмотрена причина снижения активности катализатора – закоксование и его механизм. Видно, что процесс коксообразования начинается с чисто каталитических реакций образования мономеров, которые вступая в реакции полимеризации и поликонденсации, образуют полимеры, экранирующие активные центры катализатора. Закоксование катализаторов гидрогенизации и декарбонилирования фурфурола обусловлено термической неустойчивости фурфурола и наличием серосодержащих веществ.

Ключевые слова: механизм; закоксование; катализатор; декарбонилирование фурфурола.

NURMAN K.K., BITEMIROVA A.E., SAGRAEVA B.B. THE MECHANISM CATALYST COKING

The cause of reducing the activity of the catalyst-coking and its mechanism. It can be seen that the process of coke formation begins with a purely catalytic reactions of monomers that are coming into the polymerization reaction and polycondensation form polymers, shielding the active sites of the catalyst. Coking hydrogenation catalysts and decarbonylation of furfural due to thermal instability and the presence of sulfur-containing substances.

Keywords: mechanism, coking, catalyst, decarbonylation of furfural.

УДК 681.3:378 (063)

TEACHER AND STUDENT IN DISTANCE LEARNING

KHAMZA B., KHAMZA A., KANAYEVA L.S.

Rapidly developing distance learning models which are connected to development of Internet Technology, has brought a lot of easiness for both students and teachers. There are three considerable topics must be taken into consideration for a distance learning study: teacher roles, education goals and student learning.

In this article, especially for university students, the importance of teacher-student interaction on knowledge and aptitude improvement by distance learning is researched. As a consequence, not only the solution of this problem for a distance learning practice, but also the problems that will be faced in the future distance learning trainings have been suggested.

Keywords: distance education, distance learning, internet aided learning, teacher-student interaction

Technology changes every life style and human activity to become fast, global, and time-critical. The computer facilitates speedy access to useful information. Social, global, cultural, and educational competitiveness are influenced by educational technologies that positively affect style, duration and method of learning for groups and individuals. Technology impacts where we learn. Distance learning in homes, offices, and libraries complement classical learning in classroom [1, p. 26].

Distance Education refers the interactive, educational process between student and teacher separated by physical distance. It adapts to individual differences and the way students react to media. Personality, intellectual abilities, cognitive and learning styles are important concerns in distance education [2, p. 38].

Distance education is expanding rapidly as it gains worldwide acceptance by students, educational institutions, employer organizations, and the public at large. It makes education accessible to underserved populations, and flexible in fitting into complex lifestyles, schedules, and responsibilities of today's learners. The quality of Distance Education is no longer in question, and focus has moved beyond defining what it is to determining what it can do.

Instead of traveling to attend regularly scheduled classes at a teacher-centered campus, students can access internet courses virtually anywhere. Despite the physical distance between students and teachers, communication technologies offer many opportunities for interaction. These same communication technologies facilitate rapid dissemination of new concepts in disciplines such as science and technology. Distance learning is a positive influence for change and global

implementation in all disciplines. Pedagogy in traditional institutions of learning has been affected by distance education.

For societal development; education should be a leader in providing easy access to knowledge, effective ways to learn, and growth opportunities for qualified people. Distance education enables people to learn individually at any time or place. They learn from computer assisted programmes, interactive multimedia, and internet discussions rather than from lectures and classroom methods of instruction. Distance Education is really related by the discovery of truth for gaining antithesis sides of the thoughts to get the exact knowledge [3, p. 23]. Common variations include e-learning or online learning, used when the Internet is the medium; virtual learning, which usually refers to courses taken outside a classroom by primary- or secondary-school pupils (and also typically using the Internet); correspondence education, the long-standing method in which individual instruction is conducted by mail.

To be effective, distance education programs need to redefine the roles of teachers and students in the learning-teaching process. WEB instruction advantage is that student's trend to communicate more frequently with teachers and classmates than they otherwise would person-to-person or with ever present e-mail systems alone. Several apparent advantages for this include (1) it can be done at any time of day or night, when a questions arises during study or they are having a problem with an assignment, (2) less embarrassment resides in asking the questions in class, and (3) contact is made without fear of bothering the professor because communication will be seen only when they are ready to be "bothered". An additional advantage for both student and instructor is that WEB courses are teaching students the educational value of the Internet. This is important because Internet presumably will be a major asset during their lifelong learning, or continuing education, after leaving the university. Not only will be an easy, effective, and rapid method of continuing education, which traditionally has been filled by short courses, extension courses, colloquia, and extended conferences, but it also may be more current and timely.

A current disadvantage is that not all data, which are available on the WEB, are suitable for some beginning courses. Students may not have acquired sufficient knowledge of a particular field necessary to use available data sets, although these data sets are suitable for many advanced undergraduate courses. Too often, data require professional judgments be made or assume a specialist's knowledge. Desirable attributes when specialists use data, may become a handicap, however, when beginners are exposed to them. Perhaps, data sets that are more appropriate will appear to fill these gaps as more educators recognize needs in their particular area of specialty[4, p. 693-695].

One disadvantage that may be encountered when using WEB sources, in any manner for education, is that addresses may change frequently. Presumably, well-established institutions will be less likely to be included in this complaint; nonetheless, currently some fall into this category. Often computers will be upgraded, new local networks established, or administrations altered without new addresses being posted at old sites benefit of visitors [4, p. 696-697].

Teachers role of distance learning. Some teachers who fear distance-learning courses, however, assert that distance-learning technologies change the role of the professor into a deliverer of corporate values and goals, instead of deliverer of traditional, liberal humanist goals. With the imagined and real collaboration between corporations and academia through distance learning initiatives, faculty members fear that they will be forced to reshape themselves into the image of corporate trainers. Those who share this fear link distance learning to for-profit, online universities whose goals are controlled by big business and not by a progressive view of education [4, p. 696-697].

The role of the teacher in the technology age is not a new issue in the field of rhetoric and composition. In fact, for over a decade now, computers and composition specialist have been claiming that one of the benefits of using computers in the writing classroom is that the teacher is de-centered, thus inviting students to become co constructors of knowledge in the classroom [5, p. 79].

Student learning of distance learning. How is student learning changed, bettered, or damaged by distance learning courses? This issue encompasses the other two key areas discussed here because both teachers' perceptions of their roles and schools' assertions about academic goals influence the experience that students have in courses. At the heart of a teacher's role is a desire to affect certain kinds of learning outcomes for students. This key issue is, like the others, often presented as two-sided debate. On one side are those who argue that because distance provides access to some students who could not go to the "actual" college or university, it benefits students and promotes lifelong learning. These scholars also suggest that the experience of an online course can be as rich and fulfilling as the experience of traditional course. On the other side are those who identify the difficulties that students have with online courses [5, p. 96].

Teacher-student interactions in distance learning. In a distance environment the student's ability and disposition to self-monitor and accurately evaluate content comprehension and request help accordingly may represent a crucial variable, which affects both learning and teaching processes. In a distance learning environment, instructors lack direct access to verbal and nonverbal feedback from their students. This feedback enables the teacher in a conventional learning environment to use verbal and nonverbal signals to adjust the instructional process in real-time, in order to meet their student's needs. For example, effective

instructors will often re-organize and repeat content in response to student's confused expressions and off-task behavior. However, distance learning instructors, as opposed to instructors in a conventional learning environment, are unable to simultaneously monitor, decode, and use student feedback to modify instruction "online." In a synchronous distance learning environment the instructor frequently stops teaching in order to ask students whether they understood the presented content [4, p.65-79].

Distance Education is a form of education in which course content is delivered and interaction provided by the technologies and methodologies of the Internet. The online environment allows people to interact with others asynchronously or synchronously in collaborative environments; to gain access to remote multimedia databases for active, resource-based learning; and to manage self-paced, individualized learning in a flexible way. Moreover, the Internet allows students to enroll in courses from anywhere in the world at almost any time.

Distance Education requires alternative learning process, roles of teacher and students [4, p. 80]. People roles in distance education can be categorized in four subtitles;

1. Students: In distance education, students have role to learn. In that process, student has difficult and different roles according to traditional learning process.

2. Teacher: The main role of the teacher is the design of the course and setting the needs of students. Teacher has role to guide the students.

3. Designer Groups: These persons determine goals, content, delivery systems, interaction, and evaluation. Usually it is a team of subject matter experts, educators, instructional designers, and production personnel. They design the cyber and digital environment for the effective teaching and learning.

4. Directors: In the all institutes, there are people who direct planning, implementation, and evaluation of the education process.

Learning environments range from teleconferences to interactive multimedia via the Internet. They are designed to engage the learner. For example, in audio conferencing there are four major strategies for the teacher:

1. humanizing and relating to the learner
2. participation and interaction
3. message style presentation of information
4. feedback to determine effectiveness of learning and teaching

Television and computers are tools used by educators to disseminate and manage instruction. It is important for educators to know the values and limitations of different communication media and techniques.

The coordinator of distance education should establish competence, continuity, control and confidence. Large group one-way communications should

be supported by small group activities and interactive computer experiences. Even in distance learning, there may be a need for individual tutoring with real time interaction between students and teachers, or peer learning where students work together and support each other. Students need guidance, encouragement and reassurance; constructive criticism and advice, fair and objective grading, and timely response from the instructor.

Teacher Role in Distance Education based on Constructivist Approach;

1. Teacher promotes learner autonomy and is aware of individual differences.

2. Teacher uses relevant and current information to transmit knowledge. Teacher constantly researches the curriculum and provides concrete up-to-date examples.

3. Teacher gives importance to the thoughts of students and promotes student research, evaluation, discussion, and reporting.

4. Teacher is aware of individual student differences when designing course materials

5. Teacher knows student prerequisite skills and knowledge and uses this foundation to build new knowledge. In addition, the teacher knows how learner can learn.

6. Teacher initiates student-teacher interaction, and has communication and technological skills to effectively implement distance education.

7. Teacher constructs student-centered learning with opportunities for interaction. Students are responsible for learning and responsible for contacting teacher when needed.

8. Teacher collaborates with student in self-development and responsibility.

9. Teacher provides environment, materials, and guidance for collaborative learning, interactive discussion groups, individual learning, and research.

10. Teacher provides prompt and accurate feedback to students to facilitate learning.

Student Role in Distance Education based on Constructivist Approach;

1. Students use appropriate technology to interact collaboratively with each other and teacher, and use feedback and consultation to develop and refine knowledge, skills, and attitudes.

2. Students are self-responsible for their own learning. They should decide what they want to learn, establish their goal, research and develop their subject.

Students research current data to answer questions and solve problems

4. Students learn to solve problems by assessment, data collection, and developing and implementing strategies using relevant information.

5. Students identify communication barriers, their causes, and solutions.

6. Students promote life-long learning and know how to access and use information when instruction is finished.

The roles of students and teachers under the constructivist approach are listed above. These roles should be in the consciousness of communicators to develop effective distance education processes and resolve interaction difficulties. Teachers and students need to be responsible collaborative planners, communicators and evaluators in their distance education roles. Together they can break down communicational barriers and overcome limitations in the technology and its implementation. Substantial benefits will result from taking personal responsibility, improving the process, and solving problems to create a rich interactive learning environment [4, p. 693].

The feedback is limited because teachers and students cannot see each other. It is not the same as the traditional classrooms where the teachers can get the feedback instantly from the reflection of students like asking questions. For example, in online teaching, students just look at the screen, so the instructors do not have the connection of nonverbal with students like eye contact. Students may not regard teachers as a "real" person [2, p. 38]. Hence, the feedback is quite different and difficult to do like traditional teaching. The change of conveying message results in the loss of information like lack the nonverbal communication, eye contact, facial expression, and body language. More, this situation may result the misinterpreted between teachers and students.

The importance of teacher-student interaction on knowledge and aptitude improvement by distance learning in isolated environments was researched. The quality of interaction in distance learning education has been steadily increasing with the advancements of communication technologies from printing press to radio, television, satellite, and especially Internet.

Teacher interactions data related student data enable to identify specific types of interactions. This data correlated with positive student outcomes. Collation of student related data with teacher-related data represents integrative approach that helps clarifying the complex interrelationships between person, process, and product variables in a distance learning environment. Online collection of data thus helps to solve student's cognitive and affective difficulties, and formulate operational guidelines for preventing these difficulties in future distance learning projects.

In summary, distance education is evolving based on changing economical and social contexts. Knowledge has become one of the most important economic forces; knowledge is rapidly expanding and its useful life time becomes increasingly shorter. To survive in the market, companies need to change, to train and retrain their employed; unemployed workers also need to be retrained.

Investing in the human resources seems to be the only way for a sustainable development.

The pace of change, the need for lifelong learning, and diminishing educational budgets are pressuring educational institutions to create alternative efficient ways to learn through distance education.

REFERENCES

1. Clark, Melody “The Soft Technology of Distance Education” - 2001.
2. Holmberg, Bore “Theory and Practice of Distance Education”. – Rutledge in New York, 1995.
3. Willis, Barry “Distance Education Glance” 2002.
4. Mann, C. J., Elsevier, “Teaching on the WEB”, Computers & Geosciences. Vol. 24, 1998. № 7. – pp 693-697.
5. Perraton, Hilary “Distance Education for Teacher Training”. – Routledge in London and New York, 1993.
6. Offir, B., Barth, I., Lev, Y., Shteinbok, A., ”Teacher-Student Interactions and Learning Outcomes in a Distance Learning Environment”. – The Internet and Higher Education, Vol 6., 2003.

ХАМЗА Б., ХАМЗА А., ҚАНАЕВА Л.С. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДАҒЫ ОҚЫТУШЫ МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ РӨЛІ

Бұл мақалада жоғары оқу орындарында білім мен қабілетті дамытуда оқытушы мен студенттің байланысын қашықтықтан оқыту арқылы жүргізудің маңыздылығы, негізгі проблемалары мен шешу жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер: қашықтықтан оқыту, интернет арқылы білім алу, оқытушы мен студенттің байланысы.

ХАМЗА Б., ХАМЗА А., ҚАНАЕВА Л.С. РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ

В этой статье рассматривается важность взаимодействия преподавателя со студентами в высших учебных заведениях и развитие знаний, способностей студентов посредством дистанционного обучения. А также описываются основные проблемы и их решения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, обучение с помощью интернета, взаимодействия преподавателя со студентами.

УДК 811.161:398.9:512.122

ОТРАЖЕНИЕ НОРМ ЭТИКЕТА В КАЗАХСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПАРЕМИЯХ

ЮСУПОВА Г.Т.

Статья посвящена анализу казахских и английских пословиц, отражающих материальные и духовные ценности рассматриваемых этносов. Передавая лингвострановедческую информацию, пословицы выступают в качестве зеркала национальной культуры, т.е. тех языковых значений, которые воспринимают, фиксируют и передают следующему поколению особенности окружающей природы, экономики, общественного устройства, фольклора, художественной литературы, науки, искусства, специфику быта и обычаев народа.

Ключевые слова: паремиология, национальная картина мира, национально-культурная семантика, паремиологическая картина мира.

Вопросы паремиологии в современном языкознании важны и актуальны в связи с тем, что она находится на пересечении фразеологии и фольклора, что делает изучение пословиц и поговорок значимым и достаточно актуальным с позиции современного лингвокультурологического подхода. Паремиологический фонд различных этносов, – богатейший источник интерпретации менталитета народа, специфики его духовной культуры, показатель морально-этических устоев народа, поскольку большинство пословиц – это «прескрипции-стереотипы народного самосознания, дающие достаточно широкий простор для выбора с целью самоидентификации» [1, с. 83]. Пословицы казахского народа несут на себе печать преемственности поколений. «Духовные сокровища предков сохраняются и передаются в пересказах, легендах, назиданиях и пословицах. Предки говорят устами потомков, устами деда говорит прадед» [2, с. 30]. Паремиология, отражая обычаи и традиции народов, их быт и культуру, интересна с точки зрения национально-культурных стереотипов, которые отражаются, фиксируются в языковой картине мира. В связи с этим важно отметить, что наряду с использованием общепризнанных понятий и моральных ценностей разных культур, пословицы отражают и чисто национальную специфику, присущую только тому или другому этносу, показывают только его культурную самобытность, а следовательно, являются средством нравственного воспитания.

Актуальность нашего исследования обусловлена также и тем, что, анализируя пословичный фонд языка казахского и английского народа, мы прослеживаем отображение картины мира и образа мира сквозь призму

пословичного фонда языка, тем самым выявляя особенности материальной и духовной культуры казахского и английского этносов, связь пословиц с историей народов, их бытом, традициями и обычаями, а также фиксируя формы трансформации рассматриваемых культур в разных лингвокультурных ареалах.

Немаловажным является тот факт, что в статье рассматриваются наиболее значимые аспекты когнитивного исследования пословиц. Мы рассматриваем когнитивную модель пословицы как основной составляющей пословичной картины мира и предлагаем понятие пословиц-маркеров универсального и специфического в менталитетах представителей сопоставляемых групп, раскрывая тем самым содержание казахской и английской (национальной) пословичной картины мира, что, безусловно, позволяет получить полное представление об общекультурном и национально-специфическом пословичном менталитете, характерном для каждой исследуемой группы в отдельности.

Пословицы и поговорки являются важнейшим материалом для изучения исторических событий, этнографии, быта и мировоззрения народа. Выдержав оценку временем, они органично слились с речью; всегда будут украшать ее остроумием, способностью метко и точно характеризовать все многообразные проявления жизни. Сравнение пословиц и поговорок разных народов показывает, как много общего имеют эти народы, что, в свою очередь, способствует их лучшему взаимопониманию и сближению. В пословицах и поговорках отражены богатый исторический опыт народа, представления, связанные с трудовой деятельностью, бытом и культурой людей. Правильное и уместное использование пословиц и поговорок придает речи яркое, неповторимое своеобразие и особую выразительность:

- *Богу молись, а добра ума держись* (русская);
- *Большая река течет спокойно, умный человек не повышает голоса* (таджикская);
- *Большой ум – на шею веревка, а глупость – на ноги оковы* (бенгальская);
- *Большой ум лучше силы буйвола* (индийская);
- *Брат он мой, а ум у него свой* (русская);
- *Бывает в мире так: унижен умный, вознесся дурак* (таджикская);
- *Бывают иногда и те умны, чья борода не знает седины* (персидская);
- *Баба пекла пироги на дрожжах, а вынимала их на вожжах* (русская);
- *Больше мастерства нет драгоценности* (калмыцкая)
- *Быстро сделанная работа хорошей не бывает* (индийская).

По своему содержанию, назначению, функциям пословица – это универсальное явление. По характеру реалий, своеобразием «языковой

картины мира», отражаемой в пословичных изречениях, пословица – национально-языковое явление. Невозможно понять сущность и специфику пословицы, если не учитывать этих противоречивых ее свойств. В связи с этим важно отметить, что универсальное и национальное в пословице существуют в тесной взаимосвязи, не только заключают в себе народную и общечеловеческую мудрость, но и отражают нормы этикета.

Язык каждого народа отражает его историю, жизнь, быт и культуру. Язык, как средство человеческих отношений, является социальным бытием, он связан с обществом. Язык – форма культурной действительности. Он является не просто сочетанием звука и знака, но и, что самое главное, средством культурной преемственности. О силе языка, его важности в развитии интеллекта, необходимости людям, его великолепии и национальных особенностях говорили во все времена.

В течение веков поэтическое искусство казахского народа выражалась в устной форме. Казахский народ выражал и выражает посредством устно-поэтического слова свое отношение к жизни, рассказывает свою историю. Героями устной поэзии являются простые люди, труженики, богатыри. В песнях, пословицах и других произведениях фольклора говорится о любви к родине, о борьбе с захватчиками и угнетателями, о победах человека над грозными силами природы, о дружбе и любви. Являясь готовым речевым стереотипом, клише, пословицы как бы предугадывают, предлагают носителю языка готовое решение возникшей проблемы, пытаются предсказать будущий результат его действий или оправдать его неудачи. Именно это и объясняет положение о том, что в каждом обществе этикет развивался и развивается как система разрешений и запретов, организующих в целом морально-нравственные нормы, такие, как люби Родину, отечество; уважай родную землю, родной край; воспитывай героизм, храбрость, не будь трусом; стремись к знаниям; цени родной язык; оберегай младших, заботься о жене; уважай старших; не оскорбляй тех, кто зависит от тебя, и др. О роли традиций в жизни народа говорится в казахских и английских пословицах:

– Custom is second nature (*У традиций седая борода*).

– When in Rome, do as the Romans do (*Со своим уставом в чужой монастырь не ходят*).

– Әр елдің салты басқа, иттері қарақасқа (*У каждого народа свои традиции и собаки разные*).

– Ауру қалса да, әдет қалмайды (*Болезнь проходит, привычка остаётся*).

Любовь в отчизне, смелость, честь, героизм отражаются в пословицах сравниваемых нами этносов:

– It's a bold mouse that nestles in the cat's ear (*Героев вряд не выстроишь*).

–EastorWesthomeisbest (*Чем больше скитаешься, тем желаннее родной дом*).

– There is no place like home (*Нет землекраше, чем Родина наша*).

– It takes all sorts to make a world (*Разныенароды, носемьяодна*).

– Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас (*Нет земли лучше Родины, нет людей лучше, чем на Родине*).

–Су жүрген жер береке, ел жүрген жер мереке (*Где вода – там достаток, где народ – там праздник*).

– Айна айна емес, халық айна (*Зеркало правды – народ*).

Следует отметить, что в казахских пословицах о героизме достаточно емко вырисовываются как универсальные черты, так и специфические, присущие только казахскому народу, национальные:

–Батырға оқ тимейді, ержүрекке жау тимейді (*Батыра пуля не берет, храброго враг сторонится*).

–Жорғалап жүргенше, тіке тұрып өлген артық (*Чем ползая жить, лучше стоя умереть*).

–Жігітті ұят өлтіреді (*Джигита убивает совесть*).

–Ер жігіт үйде дүниеге келеді, майданда өледі (*Джигит рождается дома, умирает на поле боя*).

–Батыр өлім ерліктің қитарын көбейтеді (*Героическая смерть ряды героев умножает*).

–Жігіт сөзінен тайғаннан, өлгені артық (*Джигиту лучше смерть, чем от слова отступить*).

Пословицы отражают национальное сознание и миропонимание того или иного этноса, они способствуют не только воспроизведению специфики национальной культуры, но и формируют ее вместе с усвоением языка. В связи с этим, являясь продуктом культурной эволюции того или иного народа, пословицы формируют определенную языковую и культурную концептосферу, пословичную картину мира.

Картина мира – «это целостное представление о человеке, обществе и среде в их взаимодействии. Картина мира – отражение реального мира, языковая картина мира – фиксация этого отражения» [3, с. 200]. Это достаточно ярко выражено в следующих пословицах о дружбе:

– Friendshipcannotstandalwaysononeside (*Друг – это одна душа, живущая в двух телах*).

– Prosperitymakesfriends,andadversitytriesthem (*Не тот друг, кто на пиру гуляет, а тот, кто в беде помогает*).

– One can cross the whole land for a friend (*Хочешьиметьдруза–самбудьхорошимдругом*).

– A friend in court is better a penny in purse (*Нет друга – ищи, анашел – береги*).

– Oldfriendsandoldwinearebest (Нет ничего лучше старых друзей и старого вина).

– Тату үйдің бақыты тасыр, ұрыс-керіс үйдің ырысы қашар (*Дружный дом – счастья полон, если дружбу потерял – счастье расплескал*).

– Туысы жақын жақын емес, қонысы жақын жақын (*Доброе соседство прочнее родственных уз*).

– Ағаш тамырымен, адам досымен мықты (*Дерево крепко корнями, человек – друзьями*).

– Тістем нанның қадірін тарыққанда білерсің, анық достың қадірін зарыққанда білерсің (*Цену кусочку хлеба в голод узнаешь, цену настоящей дружбе в беде узнаешь*).

– Қасың менен досыңды қас-қабағы танытар (*Друзей от недругов по глазам отличают*).

Как уже было отмечено нами, пословичные когнитивные структуры разных языков имеют черты сходства и различия, что делает возможным их сопоставительный анализ, а сопоставление пословичного фонда разных языков способно открыть широкие перспективы для межъязыковых (межэтнических, межкультурных) исследований ментальности и языковой картины мира разных этносов.

Описывая пословичную картину мира казахского этноса, следует отметить его особое отношение к гостям, к соблюдению этикета гостеприимства. Проявление гостеприимства у казахов связано с традиционным хозяйственным укладом, природно-климатическими условиями жизни, основано на принципе взаимопомощи. Как отмечают исследователи, «у многих кочевых народов скотоводы не брали с собой запасы провизии, отправляясь в дальний путь. Они знали, что в любой юрте их накормят и напоят, а если понадобится, то дадут лошадей» [2, с.39]. Такие отношения выражают казахские пословицы:

– Жолаушыға су бермей, жол сұрама (*Не напоив путника, не спрашивай о деле*).

– Жолаушыны жол тамақтандырады (*Путника дорога кормит*).

– Сыйлы қонаққа сый корсете біл (*Почетному гостю – почетное угощение*).

– Қонақ келмеген үй – мола (*Дом, в который не приходит гость, подобен могиле*).

– Қонақ келгенде асатын етін болмаса, үй иесі тірідей күйеді (*Когда гость приходит, мясо варят, нет мяса – лицо хозяина горит со стыда*).

–Қонаққа «кел» демек бар, «кет» демек жоқ (*Гостю можно говорить «приходи», «уходи» говорить нельзя*).

–Қонақты сыйлайтын болсаң, итіне сүйек таста (*Если уважаешь гостя, кинь кость и его собаке*).

–Қонақтың итін қусаң, егесіне есік көрсеткенің (*Собаку гостя выгнать – и ему на дверь показать*).

–Таспен ұрғанды аспен ұр (*На удар камня отвечай угощением*).

Казахи были кочевым народом, и их основное занятие – скотоводство. Скот для казаха – и пища, и одежда, и тягло. Отара овец, табун лошадей, верблюдов – богатство. Именно поэтому многие казахские пословицы и поговорки связаны со скотоводством и ярко отражают историю казахского народа, его многовековой опыт, традиции и обычаи, оригинальную материальную и духовную культуру:

–Малы бірдің жаны бір (*У кого скот общий, у того и душа едина*).

–Мал ашуы – жан ашуы (*Боль за скот – боль души*).

–Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық – бес саулық (*Первое богатство – здоровье, второе богатство – семья, третье богатство – наличие скота*).

В связи с этим уместно будет сказать об особом отношении, большой любви казахов к мясу, что также выражено в пословицах и их вариантах:

–Жесем тісіме кіреді, жемесем түсіме кіреді (*Ем – в зубах застревает, не ем – во сне снится*).

–Ет жесең, тісіңе кіреді, жемесең, түсіңе кіреді (*Мясо поешь – остается в зубах, а не поешь – будешь видеть во сне*).

–Ет – етке, сорпа – бетке (*От мяса тело наливается, от бульона щеки румянятся*).

Таким образом, пословицы, являясь сокровищницей народной мудрости, отражают национально-культурную специфику этноса, его национальное самосознание. Этнос строит свою культуру, сообразуясь с потребностью обрести духовную гармонию между собой и окружающими его предметами. Иначе говоря, национальная культура в ее художественном и эстетическом измерении – это образная модель мироздания, космос, принятый и освоенный человеком, мир очеловеченный, его историческая среда существования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Телия В.Н. Роль образных средств языка в культурно-национальной окраске миропонимания // Этнопсихолингвистические аспекты преподавания иностранных языков. – М.: ММА им. И.М. Сеченова, 1996. – С. 82-89.

2. Калыбекова А. Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов. – Алматы: БАУР, 2005. – 200 с.

3. Олядыкова Л.Б. Калмыцкая безэквивалентная лексика и фразеология в русских переводах произведений Давида Кукультинова: дисс. докт. филол. наук. – М: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2009. – 462 с.

ЮСУПОВА Г.Т. ЭТИКЕТ ЕРЕЖЕЛЕРІНІҢ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ПАРЕМИЯЛАРЫНДА БЕЙНЕЛЕНУІ

Мақала этностың материалдық және рухани құндылықтарын бейнелейтін орыс және ағылшын мақалдарын сараптауға арналған. Мақал-мәтелдер лингвоелтанушылық мәліметтерді бере отырып, қоршаған орта, экономика, қоғамдық құрылыс, фольклор, көркем әдебиет, ғылым, өнер және халықтың дәстүрлері мен тұрмыстық ерекшеліктерін қабылдап, тиянақтап, келесі ұрпаққа жеткізетін тілдік мағыналарды бейнелейтін ұлттық мәдениеттің айнасы ретінде қабылданады.

Кілт сөздер: паремиология, ұлттық дүние суреті, халықтық-мәдениеттік семантика, дүниежүзінің паремиологиялық суреті.

YUSUPOVA G. REFLECTION OF ETIQUETTE IN KAZAKHAND ENGLISH PROVERBS

The article analyzes the Kazakh and English proverbs reflecting material and spiritual values considered. By submitting information linguostranovedcheskih, proverbs act as mirrors of the national culture, ie linguistic meanings of those who perceive capture and transmit to the next generation features of the national environment, economy, social structure, folklore, science, art, life and customs of the specifics of the people.

Keywords: paremiology, a national picture of the world, national and cultural semantics, paremiological picture of the world.

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ
ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ**

ӘОЖ 54.371.671

**ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ
ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ**

ҚОЗЫКЕЕВА Р., БАЙМАХАНОВА Г., АЛДАБЕРГЕН А.

Мақалада электрондық оқулықтар оқушылардың химия пәніне деген қызығушылығын арттыру мақсатында қолданылатын құрал ретінде қарастырылған.

Мектеп тәжірибесіне ақпараттық технологияны енгізу білім берудің барлық мәселелерін шеше алмайды. Компьютер оқытушының, кітаптың орнын алмастыра алмайды, бірақ ол оқытушы мен оқушының жаңартылған оқу үдерісіне өтуіне көмектесе алады, сонымен қатар оқу үдерісінің тиімділігін арттырып, оны түрлендіре алады,

Кілт сөздер: компьютер, электрондық оқулықтар, интерактивті тапсырмалар, анимация, графика, иллюстрациялар, виртуалды моделдер, аудио, видео.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауындағы «Оқу үдерісінде ақпараттық технологияларды, білім беру саласын жақсартуда қолданыс аясын кеңейту керек» деген сөзін басшылыққа ала отырып, оқу үдерісінде жаңа ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану жолдары анықталды. Ақпараттық технологияларды сабақта пайдаланудың негізгі мақсаты: Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру, жаңа ақпараттық технологияны пайдалану, Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңістікті әлемдік білім беру кеңістігімен сабақтастыру болып табылады.

XXI ғасыр ақпарат ғасыры болғандықтан, адамзатқа компьютерлік сауаттылық қажет. Білім берудің негізгі мақсаты – білім мазмұнын жанартумен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Осы мақсатты жүзеге асыруда ақпараттық технологияны пайдалану әдісі үлкен рөл атқарады [1].

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері химия пәні сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Заттардың құрамы мен құрылымын, қасиеттерінің құрылымына тәуелділігін, қасиеттері белгілі жаңа заттар мен материалдар алуды, химиялық өзгерістердің заңдылықтары мен оларды басқарудың жолдарын зерделеу – мектепте химия пәнін оқытудағы негізгі мәселелер. Заттар әлемін (олардың құрамын,

құрылымын, бір заттың басқа затқа айналуын) зерделей отырып, оқушылар практикалық қызмет үшін тиянақты білім алуы тиіс. Осыған байланысты күнделікті сабаққа:

- мультимедиа (видео, аудиокондырғылары мен теледидар, электрондық оқулықтар);
- зертханалық тәжірибелер;
- компьютер (компьютерлік бағдарламалар, интерактивті такта);
- анықтамалық мәліметтер (сөздік, энциклопедия, карта, деректер қоры);
- интернет және т.б. көрнекі материалдарды пайдалану айтарлықтай нәтиже береді[2].

Ақпараттық технологияларды жүзеге асырудағы тағы бір мүмкіндік – электронды оқулық. Электрондық оқулық – бұл дидактикалық әдіс-тәсілдер мен ақпараттық технологияны қолдануға негізделген түбегейлі жүйе. Электронды оқулықпен оқыту оқытушының оқушымен жеке жұмыс істегендей болады. Электрондық оқулық тек қана оқушы үшін емес, мұғалімнің дидактикалық әдістемелік көмекші құралы да болып табылады.

Білім беру жүйесін ақпараттандырудың негізгі талаптарының бірі–оқу үрдісіне электрондық оқулықтарды пайдаланып қана қоймай, оны жасау және пайдалану. Осы уақытқа дейінгі білім беру саласында тек мұғалімнің айтқандарын немесе оқулықтарды пайдалану қазіргі заман талабын қанағаттандырмай отыр. Сондықтан білім беру жүйесінде электрондық оқулықтарды пайдаланбай алға жылжу мүмкін емес. Осының нәтижесінде оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артып, шығармашылықпен жұмыс жасауына кең мүмкіндік туады.

Мұғалім үшін электрондық оқулық –күнделікті дамытылып отыратын ашық түрдегі әдістемелік жүйе. Оныәрбір мұғалім өзінің педагогикалық тәжірибесінде материалдармен толықтыра отырып, ары қарай жетілдіре алады.

Оқу материалдарын ұтымды игерудеэлектрондық оқулықтардың атқаратын рөлі зор. Электрондық оқулықтарда теориялық тақырыптар кеңінен беріліптүсіндіріледі. Теориялық материалдарды графикалық иллюстрация түріндегі әртүрлі суреттер, сұлба тәсілдері арқылы толықтырып отырса, онда теориялық білімді оқып, көзбен көріп, түсініп және сана сезімде бекіту үдерістері ұтымды болады.

Электрондық оқулықтың құндылығы, әрине, оның тақырыптық мазмұнында.Кейін сынақ не емтихан тапсырылуы тиіс болса, онда бір материалды үш түрлі құрылымда беруге болады.

1. Мазмұндау– мәтін, сурет, кескін, схема, кесте, графика т.с.с. түрінде беру. Сонымен қатар мұнда анимация, видео, дыбыстық эффектілер сияқты компьютерге тән элементтерді де қолдану.

2. Схемокурс– оқулықтың мазмұнын қысқартылған мәтін, график түрінде бейнелеу. Бұл оқу материалының құрылымын, ондағы негізгі идеяларды түсінуге септігін тигізеді.

3. Өзін-өзі бақылаудың тесттік жүйесі– оқу материалының мазмұны арнайы интерактивті жүйені пайдалану арқылы сұрақтар мен жауаптар түрінде беріледі. Тесттік жүйе көбіне алған білім деңгейін тексеруге арналғандықтан, оқушы үшін оқулықтың ең қызықты бөлігі болып табылуы да мүмкін[3].

Электронды оқулықтың құрамында:

- титул беті;
- мазмұны;
- аннотация;
- оқу материалының толық мазмұны (сызбалар, кестелер, графиктер, иллюстрациялар);
- автор жөнінде мәлімет;
- бағдарламамен жұмыс істеу тәсілдері жөнінде нұсқауларжүйесі болуы тиіс.

Оқытудың компьютерлік құралдары дидактика мен әдістемесінің жаңа қырынан дамуына ықпал ететіні сөзсіз. Яғни оны оқу үдерісінде пайдалану негізінде:

- оқытудың сапасы артады;
- оқыту жұмыстарын ұйымдастырумен жүргізуге кететін шығындар азаяды;
- уақыт үнемделеді;
- мұғалімдердің оқыту барысындағы сабақ түсіндіру, бақылау алу, бағалау, білім мен іскерлікті игеру деңгейлерін анықтау сияқты басқару жұмыстарының шығармашылық іс-әрекетке көшуіне алып келеді;
- түрлі иллюстрациялар пайдаланылады;
- түрлі әдістемелік құралдар мен қамтамасыздандырулар жеделдетіледі;

Сонымен, электрондық оқулықтарды қолданудың болашақ мұғалімдер үшін шығармашылықпен жұмыс жасауға, белсенділікті арттыруға т.с.с мүмкіндіктері көп.

Яғни, әрбір ұстаз қауымы осы жаңа ақпараттық технологиялардың қыр-сырын жетік игеріп, жеке электрондық оқулықтар шығарып, болашаққа нық кадам басулары қажет.

Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын ояту мұғалімнің сабақ өткізу тәсіліне де байланысты. Қазіргі таңда оқудың интерактивті әдіс-тәсілдері өте көп. Педагогикалық ғылым мен озық тәжірибенің бүгінгі даму деңгейінде белгілі болған оқыту әдіс-тәсілдерінің бәрін де еркін игеріп, әрбір нақтылы жағдайларға орай ең тиімдісін таңдап алу және олардың бірнешеуінің жиынтығын түрлендіру, тиімді үйлесімді әрі шығармашылықпен қолдану – сабақтың сәтті өтуінің кепілі. Ақпараттық технология негіздері тұлғаның химия пәнінен алған білім сапасы мен сауаттылығын кеңейтуге жәрдемдеседі, мысалы: интернет сайты арқылы жоғары деңгейдегі көрнекіліктерді пайдалануға болады. Заман ағымына қарай сабаққа видео, аудиоқондырғылары мен теледидарды, компьютерді қолдану оқушының дүниетанымын кеңейтеді. Әсіресе, оқулықтағы тарауларды қорытындылау кезінде оқушылар қосымша материалдар жинақтап, білімдерін кеңейтіп, танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, қисынды ойлау жүйесін қалыптастырып, шығармашылығын дамытады.

Химия пәнін оқытуда ақпараттық технология мұғалімге төмендегідей мүмкіндіктер береді:

- аудиовизуалды құралдарды қолдану оқу материалының мазмұнын түсінікті, қызықты етеді;
- оқу материалын түрлі динамикалық суреттермен жан-жақты бірнеше қырынан түсіндіруге болады;
- қарапайым жағдайларда қиындық туғызатын заңдылықтарды көрсетуге болады;
- химиялық эксперименттерді виртуалды лаборатория арқылы көрсетуге болады;
- оқушылардың білімін есепке алу мақсатында тез және тиімді жолмен тест алуға болады;
- оқушыларды өзіндік жұмыс және анықтамалықпен жұмыс жасауға үйретуге болады;
- оқушының жеке ерекшеліктеріне сай жағдай жасалады;
- ақпараттық мәдениеттің дамуына және ақпараттық құралдармен еркін жұмыс жасауына ықпал етеді.

Жалпы дәстүрлі оқыту жүйесі мен ақпараттық технологияны қолданылған оқыту жүйесі үлкен айырмашылықты көрсетеді. Басты айырмашылық мұғалім ретіндегі рөлі өзгереді,

Ақпараттық технология қолданған сәтте бағыт-бағдар беруші функциясын атқарады. Ақпараттық технология сабақтың барлық кезеңінде пайдаланылады. Мысалы, жаңа сабақты меңгерту кезеңінде материалды құрастыруға, оқыту үдерісін өзектендіруге, тақырыпты слайд түрінде

дайындау уақытты үнемдеуге әкеліп, оқушыларға тақырыпты тез және жеңіл түсінуге ықпал етеді. Бекіту кезеңінде берілетін деңгейлік, танымдық тапсырмаларды слайд түрінде әзірлеп, орындауға уақыт беріледі. Оқушыға өзін-өзі тексерту мақсатында келесі слайдқа дұрыс жауаптары беріледі, яғни мұғалімнің де, оқушының да уақыты үнемделеді. Тәжірибелік сабақта маңызы тіпті ерекше. Себебі, көптеген химиялық реактивтердің жетіспеуіне байланысты кейбір тәжірибелерді көрсету мүмкін емес. Сондықтан бұл тығырықтан шығуда бірден виртуалды лаборатория көмекке келеді. Қайталау сабағында қай мұғалімге болмасын, ақпараттың көптігі проблема туғызады деп ойлаймыз, осы тұрғыда мультимедиялық презентация, компьютерлік бағдарламамен құрастырылған тест, т.б. тапсырмалар оқушы білімін есепке алуда үлкен мүмкіндіктер ашады.

Ақпараттық технологияның мұғалім үшін тағы бір үлкен пайдасы – оқушы білімін дәстүрлі бақылау мен бағалаудан компьютермен бағалаудағы артықшылығында. Мысалы:

- бағалаудың объективтілігі артады;
- оқушы өз қателіктерін көреді;
- бағаны жұмыстың соңында ғана емес, әр тапсырма немесе сұрақтан кейін (ұпай түрінде) көрсетуге болады;
- бағалауға аз уақыт кетеді.

Жаңа ақпараттық технологияның осы бір негізгі ерекшелігі – бұл оқушыларға өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз-өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігінен күш-қуат алуға мүмкіндік береді.

XXI ғасыр – информатика ғасыры, яғни ақпараттандыру технологиясы дамыған заманда мемлекетіміздің болашағы – жас ұрпаққа заман талабына сай білім беріп, жан-жақты дамуына ықпал ету мұғалімнен шығармашылық ізденісті, үлкен сұранысты талап етеді. Компьютер және ақпараттық технологиялар арқылы жасалып жатқан оқыту үдерісі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстар мен заңдылықтарды табуға итеріп, нәтижесінде өздерінің кәсіби әлеуетінің қалыптасуына жол ашады [4, 5].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Қазақстан мектебі, №1. – 2004.
2. Кеңесбаев С.М. Білімді ақпараттандыру. –Бастауыш мектеп, №7. 2004. –102 б.
3. Сарбасов Қ., Омарбеков Е. Ақпараттық технологиялар арқылы оқытудың үздік жұмыстарын ұйымдастыру. – Педагогикалық зерттеулер. №2. 2007. – 98 б

4. Кантария Г. В., Дерябина Г. И., Белянкина Т. В. Применение компьютерных технологий обучения на уроках химии. – Химия . 2003 – №3.– 145с.

5. Лаврентьев В.Н., Пак Н.И. Электронный учебник. – Информатика и образование, №9 2000. – 112 с.

ҚОЗЫКЕЕВА Р.А., БАЙМАХАНОВА Г.М., АЛДАБЕРГЕН А.
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В
ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ

В статье рассматривается использование электронных учебников, как средство повышения интереса учащихся к предмету химия.

Внедрение ИКТв школьную практику не решит всех проблем образования, компьютер не заменит ни учителя, ни учебник, но сможет оказать помощь учителю и ученику вписаться в модернизированный учебный процесс, а также повысит его эффективность, сделает его более интересным и разнообразным.

Ключевые слова: компьютер, электронные учебники, интерактивные задачи, анимация, графика, иллюстрации, виртуальные модели, аудио, видео.

KOZYKEYEVA R.A., BAIMAKHANOVA G.M.,ALDABERGENA. EFFICIENCY OF
USAGE INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING CHEMISTRY

The article discusses using of electronic textbooks as a means of increasing student interest to the subject of chemistry.

The implementation of ICT in school practice will not solve all the problems of education. The computer does not replace neither teachers nor a textbook, but can assist teachers and pupils to fit into a modernized educational process, increase its efficiency and make it more interesting and varied.

Keywords:computer, electronic textbooks, interactive tasks, animations, graphics, illustrations, virtual models,audio, video.

ӘОЖ 372.8.004.

ИНФОРМАТИКАДАН ОЛИМПИАДАҒА ДАЙЫНДАУ
БАРЫСЫНДАЕСКЕРЕТІН КЕЙБІРМӘСЕЛЕЛЕР

НУРМУХАНБЕТОВА Г.К., БАЙТУРОВА Г.К., БАЗАРКУЛОВ Ж.

Мақалада мектеп оқушыларын информатикадан олимпиадаға дайындау мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: олимпиада, алгоритм, компьютер, кіріс және шығыс файлдары

Қазіргі уақытта түрлі білім жарыстарында, Қазақстан намысын халықаралық ареналарда биіктерге көтере алатын білімді де талантты

жастарға деген сұраныс өте мол. Еліміздің болашағы білімді, қабілетті жастардың қолында. Жастарға білім мен тәрбие беру мектеп қабырғасынан басталады.

Олимпиада – оқушының білім дағдылары мен қисынды ойлау әрекеттерін саралайтын кезең. Оқушыны олимпиадаға дайындау сәтінде есептеудің тиімді жолдарын қарастыру – мұғалім атқарар міндет екені белгілі. Талапкердің жүйелі жұмыс жасай білу қабілетін саралап, есептеудің тиімді жолдарын қолдана білу шеберліктерін шыңдап, өзіндік бағыт-бағдар беру – қазіргі таңдағы ізденімпаз ұстаздардың негізгі ұстанымы[1].

Соңғы жылдары информатика пәні бойынша олимпиадалық тапсырмаларға қойылатын талаптар деңгейі күшеюде. Алайда облыстық олимпиадаға келген оқушылар мен олардың жетешілерімен пікір алысу байқатып отырғандай, мұндай талаптарды қанағаттандыратын тапсырмаларды орындау ретінің түсініксіз, тіпті кейбір оқушылар мен мұғалімдердің таныс емес екені де байқалады. Бұл жағдай оқушыларды келесі олимпиадаларға ерекше және арнайы дайындау қажеттілігін көрсетсе керек. Яғни, оларды сыныптан тыс жұмыс кезінде бірқатар қосымша материалдармен орындай білуге үйрету керек.

Пәндік олимпиадалар төмендегі мынадай негізгі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

- оқушылардың пәнге деген қызығуын арттыру;
- оқушыларды түрлі салалардың есептерін компьютерде шешуге үйрету;
- мектеп оқушыларының ішінде ғылыми еңбекке бейім оқушыларды анықтау;
- жоғары сынып оқушыларына кәсіп тандауда көмектесу;
- мектепте сабақтан тыс жұмыстар, үйірмелер, факультативтердің жұмыстарын жандандыру;

Информатика пәнінен өткізілетін олимпиадалар бағдарламалау мен базалық курс бойынша өткізіледі.

Информатикадан олимпиада өткізуде программалауды тандаудың тағы бір себебі: программалауда оқушылардың алатын нәтижесі оқушы тандаған программалау тілі мен техникалық құралының түріне тәуелді емес. Программалау курсының тапсырмалары базалық курсқа қарағанда күрделі келеді. Өйткені программа құратын алгоритмдік ойлау қабілеті жоғары болуы қажет. Олимпиадаларға ұсынылатын есептер дәстүрлі емес, яғни сабақ үдерісінде негізі қаланған, бірақ терең талданылмаған есептер. Бұл есептерді шығару оқушылардың қосымша ізденуін талап етеді.

Оқушыларды олимпиадаға дайындау кезеңі өте күрделі. Дайындалатын оқушының білімін жетілдірумен бірге, оның моральдық-психологиялық жағдайына да мән беру қажет. Программалау бойынша оқушыларды

дайындауда тағы бір ерекшелік, оқушы шығарған әрбір есебін компьютерде тексеріп көруі керек. Сонда оқушының алған теориялық білімі практикалық білімімен ұштасады.

Оқушылардың программалау бойынша дайындауда төмендегі екі факторға ерекше мән беру керек, оқушыға терең алгоритмдік ойлауды қалыптастыру мен бірге оқушының бір программалау тілін (Паскаль, Си) жете меңгеруін қамтамасыз ету қажет.

Осы бағыттағы жұмысты келесі кезеңдерге бөлуге болады:

1. *Оқушылар арасынан математикаға қабілетті, логикалық ойлауы бар оқушыларды таңдау;*

2. *Таңдалған оқушының алгоритмдік ойлау қабілетін қалыптастыру;*

3. *Оқушыға программалау тілін үйрету.*

Олимпиадаға дайындық үшін алынатын оқушыларды 5-6 сынып оқушыларының ішінен тандаған дұрыс. Біріншіден, бұл сынып оқушыларында білімге деген құштарлық жоғары болса, екіншіден, мұғалім оқушыны олимпиадаға 7-8 сыныптан бастап қатыстыру арқылы, оқушының мол тәжірибе жинақтауына мүмкіндік береді. Сонда оқушы олимпиадаға 3 рет қатысудың орнына 4-5 рет қатысып, білім деңгейін толық көрсетуге мүмкіндік алады. Үшіншіден, мұғалім оқушыны 5-6 жыл үздіксіз дайындау арқылы оқушының пәнді жан-жақты меңгеруіне ықпал жасайды.

1-кезеңде оқушылармен төмендегідей жұмыстар өткізіледі:

- оқушылармен информатика пәні, оның алға қойған мақсаттары мен бағыттары жайлы сұхбат өткізу;

- пәнге қызығушылық танытқан оқушыларды жинап, тест жұмысын алу арқылы олардың қабілетін тексеру;

- тест жұмысын ойдағыдай тапсырған оқушыларды, сұхбат өткізу арқылы олардың ішінен математикаға қабілетті, алгоритмдік және логикалық ойлауы бар оқушыларды таңдау.

2-кезеңде оқушылардың жалпы логикалық қабілетін дамыту мақсат етіп алынады. Бұл кезеңде оқушыларға түрлі тапсырмалар, есептер беріледі. Есептердің негізгі мазмұны оқушылардың ойлау қабілетін дамытатындай болуы қажет.

Сонымен, олимпиада кезінде оқушыға тиісті негізгі талап мынадай: Тапсырманың қойылуы және орындауға қажетті шарттар оның мәтінінде көрсетіледі де, әр оқушыға таратылып беріледі. Оқушының мақсаты – тапсырманың қойылуына сәйкес берілген шарттарды орындайтын бағдарлама жазу. Ал, бағдарламаның функциясы: берілген файлдардағы мәтінді оқу; ондағы қажетті мәліметтерді алу; қойылған тапсырманы орындау; тапсырманың нәтижесін аты белгілі нәтижелік файлға жазу. Демек, оқушының информатикалық білім деңгейін анықтау барысында оның

логикалық талдауы мен компьютерлік сауаттылығы, яғни, оның программалау тілін меңгере отырып, қойылған мәселені шеше алатындай бағдарлама жасай алуы, файлдармен жұмыс істей алуы және де өздері тандап алған программалау тілінің компиляторын қолдана білуі қатар тексеріледі [2].

Жалпы алғанда, мектеп бағдарламасында берілгендер қоры мен файлдармен жұмыс істеу, яғни файлды құру, ашу, жабу сияқты мәліметтер қарастырылмағанымен, олардың қарапайым түрлерін меңгеру оқушыға қиын соқпайды. Олай болса, алдымен файлды құру, ашу және жабу мәселелеріне тоқталып өтелік.

Олимпиадалық тапсырмаларды орындау барысында негізінен 3 түрлі файлдармен жұмыс жүргізіледі: енгізу файлы (тесттік файл), жұмысшы файл (программа), нәтижелік файл (текстік файл).

Бағдарламада берілгендер файлын ашып, ондағы қажетті мәліметтерді оқу үшін `Assign(f, 'in.txt')`; (f-файлдық айнымалыға 'in.txt'-дискілік файл атын тағайындау)

`Reset(f)`; (оқу үшін файлды ашу);

`Readln(f,v)`; файлдағы мәліметтерді v-айнымалысына енгізу;
Ал, программа нәтижесін нәтижелік файлға жазу үшін:
`Assign(f1 'out.txt')`; (f-файлдық айнымалыға 'out.txt'-дискілік файл атын тағайындау)

`Rewrite(f1)`; (жазу үшін файлды ашу);

`Writeln(f1,v1)`; v1-нәтижелік мәліметтерді файлға жазу);

`Close(f1)`; (файлды жабу); операторлары осы ретпен пайдаланылады.

Міне, осы іс-әрекеттер көмегімен оқушыларды файлдармен жұмыс істеу мүмкіндігі жасалынады. Бұл оқушыларды информатика пәнінен олимпиадаға дайындаудың алғашқы қадамы [3].

Содан кейін оқушыларды берілген тапсырма моделін құрып, оны логикалық талдау жұмысына дағдыландыру мақсатында түрлі тапсырмалардың орындалуы талап етіледі.

Мысалы, аквариумда балықтарды көбейту үшін, бір балық санына су 3 литрден кем болмауы қажет. Аквариумның көлемі және балықтардың саны бойынша, ішіндегі балықтың орналасуы аквариумде артық не кем екендігін анықтау қажет және артық болған жағдайда басқа аквариумге көшіру керекті балық санын көрсету керек.

Төменде есептің барлық шартын қанағаттандыратын мәліметтерге сәйкес программа мәтіні мен кіріс және шығыс файлдарының мазмұны келтірілген:

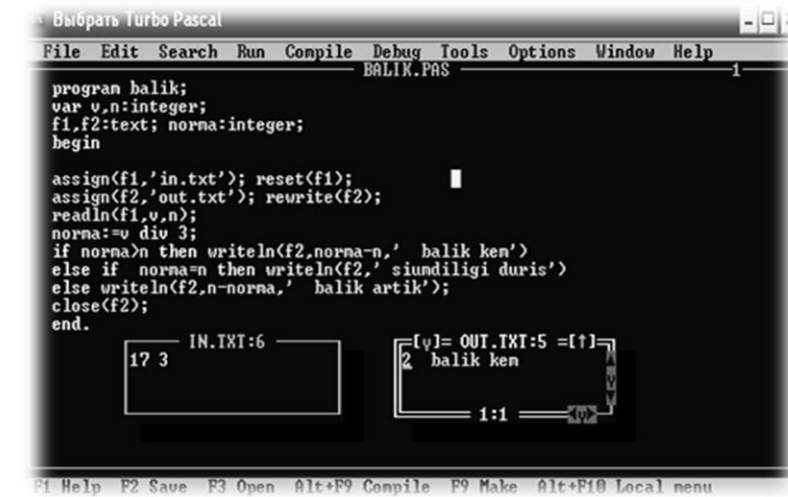
```
program balik;  
var v,n:integer;  
f1,f2:text; norma:integer;  
begin  
  
assign(f1,'in.txt'); reset(f1);  
assign(f2,'out.txt'); rewrite(f2);  
readln(f1,v,n);  
norma:=v div 3;  
if norma>n then writeln(f2,norma-n,' balik ken')  
else if norma=n then writeln(f2,' siundiligi duris')  
else writeln(f2,n-norma,' balik artik');  
close(f2);  
end.
```

IN.TXT:3 6
15 5

[v]= OUT.TXT:3 =[f]
siundiligi duris

1:1

F1 Help F2 Save F3 Open Alt+F9 Compile F9 Make Alt+F10 Local menu

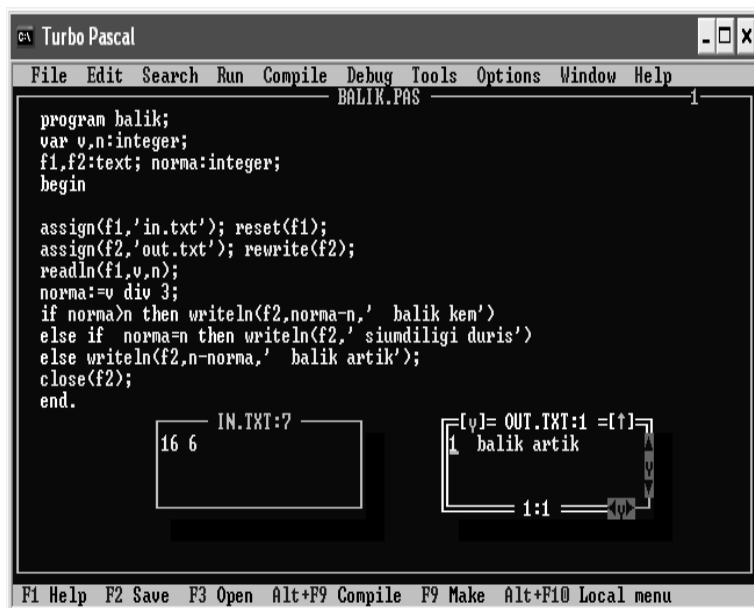
```
program balik;  
var v,n:integer;  
f1,f2:text; norma:integer;  
begin  
  
assign(f1,'in.txt'); reset(f1);  
assign(f2,'out.txt'); rewrite(f2);  
readln(f1,v,n);  
norma:=v div 3;  
if norma>n then writeln(f2,norma-n,' balik ken')  
else if norma=n then writeln(f2,' siundiligi duris')  
else writeln(f2,n-norma,' balik artik');  
close(f2);  
end.
```

IN.TXT:6
17 3

[v]= OUT.TXT:5 =[f]
2 balik ken

1:1

F1 Help F2 Save F3 Open Alt+F9 Compile F9 Make Alt+F10 Local menu


```
program balik;
var v,n:integer;
f1,f2:text; norma:integer;
begin

assign(f1,'in.txt'); reset(f1);
assign(f2,'out.txt'); rewrite(f2);
readln(f1,v,n);
norma:=v div 3;
if norma>n then writeln(f2,norma-n,' balik ken')
else if norma=n then writeln(f2,' siundiligi duris')
else writeln(f2,n-norma,' balik artik');
close(f2);
end.
```

IN.TXT:7
16 6

[v]= OUT.TXT:1 =[f]
1 balik artik
1:1

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Пинаев В.Н. Олимпиады по информатике // Информатика. – № 22, 2001.
2. Окулов С.М., Пестов А.А., Пестов О.А. Информатика в задачах. – Киров: Вятский государственный педагогический университет, 1998
3. Нурмуханбетова Г.К. Информатикадан олимпиадаға дайындау. Оқу құралы. – Шымкент: Ясауи атындағы қазақ-түрік университеті, 2009.

НУРМУХАНБЕТОВА Г.К., БАЙТУРОВА Г.К., БАЗАРКУЛОВ Ж. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ К ОЛИМПИАДЕ ПО ИНФОРМАТИКЕ

В этой статье рассматриваются вопросы методики подготовки школьников к олимпиаде по программированию.

Ключевые слова: *олимпиада, алгоритм, компьютер, входные и выходные файлы.*

NURMUKHANBETOVA G.K., BAITUROVA G.K., BAZARKULOV ZH. CERTAIN PROBLEMS OF PREPARATION FOR OLYMPIAD IN INFORMATICS

This article discusses methods of preparing students (pupils) for programming competition

Keywords: *competition, algorithm, computer, input and output files*

ӘОЖ 37.013:39(574.5)

ҰЛТТЫҚ ТӘЛІМ-ТӘРБИЕ ҰЛТТЫҚ ТІЛДІ ДАМУДАН БАСТАЛАДЫ

ШОЙБЕКОВА А.А., МЕДЕТОВА А.О., ДҮЙСЕНОВА А.

Бұл мақалада мемлекеттік тілді дәріптеу арқылы қазақ халқының ұлттық танымының кеңею аясы жайлы сөз етіледі. Сонымен қатар авторлар тәрбиенің ұлттық сипаты ұлттық тілді дамыту жолдарымен тығыз байланысты екендігіне тоқталады.

Кілт сөздер: ұлттық тәрбие, шығармашылықпен ойлау, мемлекеттік тіл, ғасыр мектебі, ұстаз.

Қазақстандағы мемлекеттік тіл мәселесі еліміз тәуелсіздік алғалы батыл айтылып келеді. Демек, «мемлекеттің тәуелсіздігі оның басты құндылықтарының да тынысын ашып берді» деген сөз. Бүгінгі таңдағы мемлекеттің ұлт саясатында ұстанып отырған бағыттары арасында қазақтілінің мәртебесін көтеру жайы алдыңғы орында тұр.

Қазіргі қоғам жеке адамнан сын тұрғысынан ойлай алатын белсенді әрекетті, жан-жақты болуды талап етеді. Өйткені, адамның қоғамда алатын орны, қазіргісі, болашағы үнемі толғандыратын мәселелер қатарына жатады. Бұл қоғамның дамуына тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасында орта білімді дамыту тұжырымдамасы білім беру мекемелерінің ең негізгі мақсаты дүниетанымдық, құзырлық, шығармашылық деп атап көрсетіледі. Қоғамда «орындаушы» адамнан гөрі «шығармашыл» адамына деген сұраныстың көр екендігін қазіргі өмір талабы дәлелдеп отыр [1].

Шығармашылық – бүкіл тіршілік көзі. Мектепте білім беру үдерісіндегі басты бағдар – оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін дамыту және оларды шынайы өмірдегі тұлға етіп тәрбиелеу. Ол үшін, ең бірінші, өз таңдаулары бойынша оқытудың ұстанымын жүзеге асыру, яғни, оқушының денсаулығын, дамуын, қызығушылығын ескеріп, мүмкіндіктерін ашу. Екіншіден, оқыту үдерісінің сапасын арттырудың басты құрамды бөлігі – түсінікті тілмен жазылған оқулық. Оқушы өз бетінше оқып, мұғалімнің негізгі көңіл аударатын жайы – әрбір оқушының жеке қызығуы мен мүмкіндіктерін ашу болып табылады[2].

Қазіргі уақытта «Ғасырдың мектебі мен шәкірті қандай болуы керек?» деген негізгі сұраққа жауап ізделуде. Білім берудің ұлттық моделіне көшкен бүгінгі мектепте ойшыл, зерттеуші, сын тұрғысынан ойлай алатын, өз бетінше білім алатын, алған теориялық білімін іс-тәжірибеде қолдана білетін,

жан-жақты дамыған оқушы тәрбиелеу – заман талабы. Қазір заман өзгерді, қоғам өзгерді. Бүгінгі балалардың мақсаттары да, құндылықтары да, табынатын идеялары да бұрынғыдан мүлде басқаша. Өйткені, олар «өздерін еш нәрседен қорықпайтын, өз болашағына тиімділік тұрғысынан қарайтын, іскерлікке бейім, мақсатшыл, көп нәрсеге сене бермейтін шынайы адамдар» санайды [3].

Олардың, яғни оқушылардың алдында бір үлкен тұғыр бар. Ол – ана тіліміздің әуезділігі, әуенділігі, сұлулығы. Шын мәнінде, біздің тіліміз – көңіл көкжиегінің қай биігіне де еркін шарықтап шырқай алар, самғай алар сұңқар тіл.

Елдің болашақ білім мен ғылымға тәуелді болатыны – айдан анық нәрсе. Қазіргі жас ұрпақтың білімі мен тәрбиесі қандай дәрежеде болса, еліміздің ертеңі де сондай дәрежеде болмақ. Сондықтан, заман талабына сай, қоғамды көркейтетін, дамытатын, ана тілін жетік білетін, ұлтжанды азаматтықалыптастыру – басты мақсатымыз бен міндетіміз.

Дарынды және қабілетті оқушылардың білімін саралайтын, сапасын айқындайтын бірден-бір сынақ, бұл – олимпиада, ғылыми жоба жарысы. Жыл сайын біздің мектеп оқушылары да мемлекеттік тіл пәндерінен аудандық, облыстық, республикалық жарыстардан жүлдегер атануда.

Оқушы білімінің сапалы, тәрбиесінің саналы болмағы ұстаздың дәріс берудегі шеберлігі мен жаңа технологияны тиімді пайдалана білуіне байланысты болса, екінші жағынан, білім ордасының материалдық-техникалық базасының талапқа сай жабдықталуы, мектептің сәулетті де кең, жарық және жаңа болуы да игі әсерін тигізері сөзсіз. Ендеше, өз ісіне берілген, жаңалықты жатсынбай қабылдайтын ұлттық қасиеттеріміздің асылдарын асқақтата отырып, шәкіртінің жанына нұр құятын ұстазды ғана бүгінгі күннің лайықты тұлғасы деуге болады. Сапалы білім мен саналы тәрбие беруде дүниежүзілік өркениетке жету ХХІ ғасырдың үлесіне тиіп отыр. Ғасырдың басты заңдылығы «адам өзінің шығармашылық өзгертушілік қызметі арқылы адамдармен қарым-қатынас жасайды және жеке ойлау қабілеті зор жеке тұлға болып қалыптасады», дегенді меңзейді [4].

«Тегінде адам баласы ақыл, білім, ар, мінез деген қасиеттерімен озады», – деген екен ұлы ақын атамыз Абай. Біз қадам басқан ХХІ ғасырдың азаматы ақылды, білімді, мәдениетті, отансүйгіштік қасиеті жоғары, жаңаны тануға деген ұмтылысы зор болуы керек. Білім беруді дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі – халықтың барлық жіктері үшін сапалы білімге қол жеткізуді қамтамасыз ету. Соңғы жылдары оқушылардың білім дәрежесін тест жүйесімен анықтап, 11-сынып түлектерінің білім сапасы ҰБТ арқылы саралануда. Білім беру – тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз үдерісі екендігі заңды құбылыс. Бұл үрдістегі басты

тұлға – мұғалім. Ұлы ғұламамыз Ахмет Байтұрсынұлы ХХ ғасырдың басында «Ең әуелі мектепке керегі – білімді, жаңашылдыққа ұмтылған, оқыта білетін мұғалім», – деген екен. Өткен ғасырдың басында айтылған бұл сөз бүгінгі күні де маңызын жойған жоқ. Қазіргі жаңарған қоғам шығармашыл, белсенді, өз мүмкіншілігін толық атқара алатын және өзіне сенімі мол, саликалы-сауатты жеке тұлға болып қалыптасуды қажет етеді. Соның ішінде ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға болып қалыптасу – өскелең ұрпақтың басты міндеттерінің бірі. Бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін ұлттық тілімізді, дінімізді, мұра-мұрағаттарымызды, ата-бабаларымыздан қалған өсиеттерді, мақал-мәтел, нақыл сөздерді біліп, оларды сыныптан тыс та кеңінен пайдалануымыз керек деп ойлаймыз. Ұлы ғұлама Махмұд Қашғаридің «Тәрбие басы – тіл» дегенін еске алсақ, ол – халқымыздың өмірі, әдет-ғұрпы, ойлау жүйесі, тарихы. Сол себепті де жас буынға ұлттық тәлім-тәрбие алу үшін, ең бірінші, ұлттық тілді дамытуымыз керек. Міне, сонда ғана, Абайдың алыптығын сезініп, мұңын ұғып, Махамбеттің қасіретіне жүрегіміз сыздап, бөтенге еліктемейтін, өз асылымыздың қадір-қасіретін ұғып, бағалай білетін, өзімізді-өзіміз сыйлай білетін азамат болып өсетініміз анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы // Егемен Қазақстан. 2007. – №254-256
2. Өмірғазин С. «Ата дәстүрі – ұлттық қасиеттер жолында» // Ақиқат, №1. – 1999
3. Әбжанов С. «Оқушыларды шығармашылықпен дамыта оқыту» // Бастауыш мектеп. – №2. – 2003
4. Нұрманова Д. Қазіргі ұстаз қандай болу керек? // Ұстаз мәртебесі, 4 ақпан 2014 ж.

ШОЙБЕКОВА А.А., МЕДЕТОВА А.О., ДУЙСЕНОВА А. НАРОДНОЕ ВОСПИТАНИЕ НАЧИНАЕТСЯ С РАЗВИТИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются национальная картина мира через развитие родного языка. Также определена взаимосвязь народного воспитания со способами развития родного языка.

Ключевые слова: народное воспитание, творческое мышление, государственный язык, школа века, учитель.

SHOYBEKOVA A.A., MEDETOVA A.O., DUYSENOVA A. OLK EDUCATION IS BEGUN WITH DEVELOPMENT OF THE MOTHER TONGUE

In this article examined national picture of the world through development of the mother tongue. Intercommunication of folk education is also certain with the methods of development of the mother tongue.

Keywords: *folk education, creative thinking, official language, school of century, teacher.*

УДК 808.2.3

ХАРАКТЕР ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСТАРЕВШЕЙ И ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПИСАТЕЛЕЙ НА УРОКАХ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ЧУПЦОВА Н.В.

В данной статье рассматриваются вопросы употребления устаревшей лексики. В ней освещаются проблемы грамотного применения учащимися как устаревшей лексики, так и неологизмов. Статья предназначена для широкого круга практикующих учителей-филологов с целью показать, как развивается и изменяется язык, а также помочь восприятию содержания классических произведений русской литературы.

Ключевые слова: *архаизмы, неологизмы, классическая литература, деэтимологизация, идиома, фразеология.*

Рубеж XX-XXI веков является важным периодом в истории развития русского литературного языка, так как характеризуется активными языковыми процессами, вызванными интенсивными изменениями в общественно-политической, социально-экономической и культурной сферах.

В 90-е годы XX столетия одним из наиболее активных и социально значимых языковых процессов оказался процесс заимствования иноязычных слов. Иноязычное слово, чаще всего английское, в современном русском контексте – это одна из примет «языкового вкуса эпохи»: интернет, айфон, гаджет, файл и т.д. Сейчас английские слова вытесняют не только русские, но и слова других языков, ранее заимствованные и вполне прижившиеся в русском языке: *сэндвич* вместо нем. *бутерброд*; *слоганы* вместо нем. *лозунги*; *хит* вместо нем. *шлягер*; *аниматор* вместо фр. *мультипликатор*; *дисплей* вместо фр. *экран* и др. О чрезмерной тяге к «чужому» слову свидетельствует современная тенденция к использованию вместо русского слова – иноязычного. Хорошей иллюстрацией служат вывески города. Обычный магазин или универмаг сменили названия *шоп* (shop), *супер-шоп*, *супермаркет*, *мини-маркет*; активно представлено и название *бутик* (фр. – торговая лавочка), которое в русском стало обозначать модный, элитный салон-магазин.

Однако следует помнить о том, что русский язык неоднороден по своему составу. Изучая произведения художественной литературы, учащиеся среднего звена, а нередко и старшеклассники, сталкиваются с непониманием лексического значения некоторых слов. В основном это диалектизмы, устаревшие и прочие просторечные слова. Именно этим объясняется выбор темы нашего исследования. Более глубокое понимание устаревшей лексики представляется сейчас наиболее актуальным, потому что одним из требований общеобразовательной школы является совершенствование культуры речи школьников, повышение уровня их речевого развития в целом.

В своих произведениях писатели изображают различные исторические эпохи, героями художественных произведений могут быть представители разных социальных групп, действие может разворачиваться в самых разных местах нашей планеты. Поэтому для реалистического воспроизведения действительности, для того, чтобы создать правдивые речевые характеристики, вызвать у читателя более точные представления об определенной исторической эпохе, о том месте, где развивается действие, писатели используют, когда это нужно, не только слова и формы литературного языка, но и устаревшие, диалектные, просторечные и разговорные формы.

Утрата слова или того или иного его значения – результат длительного процесса архаизации соответствующего языкового факта, «когда оно из явления активного словарного запаса первоначально делается достоянием пассивного словаря и лишь потом постепенно забывается и совершенно исчезает из языка» [1, с. 57]. В связи с этим в русском языке выделяются историзмы и архаизмы.

Историзмы – это слова, «вышедшие из употребления в связи с исчезновением тех реалий, которые они обозначали: боярин, дьяк, опричник, пристав, урядник, кафтан» [2, с. 138]. Архаизмы могут использоваться как номинативное средство в научно-исторической литературе для названия реалий прошлых эпох, так и в качестве изобразительного средства в произведениях художественной литературы.

Архаизмы – «устарелые для определенной эпохи, вышедшие из употребления языковые элементы (слова, выражения, аффиксы), замененные другими: *заморский – иностранный, сей – тот, поелику – потому что, очи – глаза, пастырь – пастух* и др.» [2, с. 30].

В зависимости от того, устаревает ли все слово, значение слова, фонетическое оформление слова или отдельная словообразующая морфема, архаизмы делятся на несколько групп:

- собственно лексические: *льзя* – можно; *тать* – вор; *аки* – как; *пиит* – поэт, *вотице* – напрасно, *выя* – шея, *сиречь* – то есть;
- лексико-семантические: *живот* – жизнь, *истукан* – статуя;
- лексико-фонетические: *зерцало* – зеркало, *глад* – голод, *ироизм* – героизм, *гистория* – история;
- лексико-словообразовательные: *бедство* – бедствие, *пастырь* – пастух, *ответствовать* – отвечать, *рыбарь* – рыбак [2, с. 30].

Слова, употребление которых свойственно людям, живущим в определенной местности, составляют *диалектную лексику*. Диалектные слова используются преимущественно в устной речи, так как и сам диалект – это главным образом устная разговорно-бытовая речь жителей сельской местности. В зависимости от того, какие особенности говора отражены в диалектном слове, они делятся на:

- лексико-фонетические: *павук* – паук, *вострый* – острый, *пинжак* – пиджак, *слухать* – слушать;
- лексико-словообразовательные: *бечь* – бежать, *блюдка* – блюдце, *гуска* – гусыня, *певень* – петух;
- собственно лексические: *бурак* – свекла, *дежа* – квашня, *векша* – белка, *шабер* – сосед, *баской* – красивый;
- лексико-семантические: *залиться* – утонуть, *гораздо* – очень, *угадать* – узнать, *веснушка* – лихорадка [2, с. 96].

Роль устаревших слов в русском языке разнообразна. Историзмы в специальной научной литературе используются для наиболее точного описания эпохи. В произведениях художественной литературы на исторические темы историзмы и архаизмы помогают воссоздать колорит эпохи, а также являются средством речевой характеристики персонажей. Примером такого использования устаревшей лексики может служить роман А.С.Пушкина «Капитанская дочка»:

– Матушка, знавшая наизусть все его *свычашиобычаи* (привычки).

– И находится в Симбирском при приёме *рекрутов* (солдат-новобранец, лицо, только что призванное на военную службу).

– Я подумал, что если *всю* минуту не переспорю упрямого старика, то уже впоследствии трудно будет освободиться от его опеки (эту).

– Был тулуп, да что греха таить? Заложил вечер *уцеловальника* (продавца вина в питейных домах, кабаках).

– Его благородие мне *жалует* шубу со своего плеча (награждает, дарит).

– Я старался казаться весёлым и равнодушным, *дабы*... (чтобы).

– *Буде* лучше меня найдёшь... (если).

– Прощай, мой Иван Кузьмич. *Отпустим* мне, коли в чем я тебе досадила!» (прости меня).

–И, в нем перуны скрыв, *внощипривесть* подград. (ночью, привести, город).

Архаизмы могут быть использованы для создания торжественности стиля, что особенно характерно для поэзии конца XVIII–начала XIX веков. Например:

–*Восстань*, пророк, и *виждь*, и *внемли*, исполнись волею моей, и обходя моря и земли, *глаголом* жги сердца людей! (А.С. Пушкин);

–Я вздохну, и *глас* мой томный, арфы голосу *подобный*, тихо в воздухе умрет (К.Н. Батюшков);

–Когда ее *чело* венчает вкуса бог

И улыбаются любовью *ланиты* (Г.Р. Державин);

–А встречаешь трупы *ладные* (К.Ф. Рылеев);

–Когда же *сбираются* темные тучи,

Ты бьешься, ты воешь, ты волны *подъемлешь* (В.А. Жуковский).

Архаизмы могут также использоваться для создания комического и сатирического эффектов:

Взгляни, наконец, на свою собственную персону – и там прежде всего встретишь *главу*, а потом уже не оставишь *без приметы брюхо* и прочие части (М.Е. Салтыков-Щедрин).

–*Перстами* легкими, как сон, моих *зениц* коснулся он (А.С. Пушкин.)

Следует сказать, что современному школьнику необходимо знать значения устаревших слов. Каждое ранее неизвестное слово и выражение должно прочно закрепиться в памяти, чтобы стать узнаваемым в других художественных текстах. Это даст возможность сопоставить устаревшие слова с современными аналогами и будет способствовать обогащению индивидуального лексического запаса, расширению языковой картины мира, формированию более цельного представления об историческом развитии родного языка, в частности его лексического состава.

Говоря о роли устаревших слов в русском языке, следует отметить и тот факт, что значительный пласт представляют устойчивые словосочетания, или фразеологические единицы с архаичными элементами. Этот слой устойчивых сочетаний слов составляет примерно четвертую часть его основного фразеологического фонда. В современном русском литературном языке насчитывается около «тысячи фразеологизмов, содержащих в своих компонентах лексические архаизмы и историзмы» [3, с. 3]: *бить челом*, *беречь как зеницу ока*, *подпускать турусы на колесах*, *гол как сокол*, а также грамматические архаизмы – *притча во языцех*, *темна вода в облацех*, *почил в бозе*, *толците и отверзется*, *все в руке божей*, *лечь костьми*, *одним махом семерых убивахом*, *ничтоже сумняшеся*, *еле можахом* и др.

В первой группе приведенных фразеологизмов, в отдельных их компонентах, сохранились слова, вытесненные из употребления в свободных словосочетаниях другими синонимичными словами (*чело* – лоб, *око* – глаз), либо слова, вообще исчезнувшие из употребления в языке в связи с тем, что прекратили свое существование те предметы и явления действительности, которые они раньше обозначали: *турусы* – башня на колесах для осады крепостей; *сокол* – длинное заостренное бревно, очищенное от коры, подвешенное на ремнях и предназначенное для разрушения крепостных стен.

Во второй группе фразеологизмов, в составляющих их компонентах содержатся слова в устаревших для нашего времени грамматических формах. Так, существительные *во языцех*, *в облацех* находятся в старых формах местного падежа множественного числа, существительное *костьми* имеет архаичное окончание *-ьми*, вытесненное в современном русском языке более новым *-ами* (*-ями*). Глагольные компоненты *сумняшеся* и *можжахом* во фразеологизмах *ничтоже сумняшеся* и *еле можжахом* находятся в формах, давно вышедших из употребления в русском языке, а именно, в формах имперфекта, свойственных древнерусскому языку [3, с. 18].

При рассмотрении лексических архаизмов, сохранившихся во фразеологических оборотах современного русского языка, необходимо «иметь в виду чрезвычайно большую емкость термина лексические архаизмы» [3, с. 56].

В качестве примеров могут служить следующие фразеологизмы, содержащие в своем составе историзмы: *и в помине нет*: *помин* – ‘воспоминание, помнить, вспоминать’; *аки тать в ноци*: *тать* – ‘вор, бандит’; *писать мыслите*: *мыслите* – ‘старое название буквы М’; *от аза до ижицы*: *ижица* – ‘буква в русском алфавите’; *азы да буки*: *аз* – ‘старое название буквы а’; *буки* – ‘старое название буквы б’; *давать стрекача*: *стрекач*, *стречок* – ‘погонялка, бич, острый шест для понукания скота’; *под игом*: *иго* – ‘деревянный хомут для упряжки крупного рогатого скота’; *ставить рогатки*: *рогатки* – ‘подъемные железные решетки на городских воротах’; *тряхнуть мошной*: *мошна* – в древнерусском языке слово означало ‘казна, карман’; *дым коромыслом* – ‘фразеологизм возник из крестьянского быта, когда в старину печь топили по-черному, т.е. дым из устья печи выходил либо через волоковое окно, либо в дверь. Когда в избе было спокойно, то и дым выходил ровным потоком. Когда же в избе начиналась суматоха, то дым в середине избы поднимался коромыслом’; *извлекать из-под спуда*, *держат под спудом*: *спуд* – ‘сосуд для тушения свеч’; *играть в бирюльки*: *бирюльки* – ‘мелкие вещички, различные безделушки, использующиеся в игре’; *бить баклуши*: *баклуши* – ‘чурки, откалываемые от чурбана, из которых изготавливали раньше деревянные

ложки»; *точить лясы/балясы*: *лясы/балясы* – ‘точеные деревянные столбики, которые применялись для украшения перил’ и др. [4, с. 148].

Фразеологические обороты с лексическими архаизмами включают в свой состав целиком устаревшие слова, которые имеют синонимы в современном русском языке: *десница* (рука), *уста* (губы), *перст* (палец) и др. В основном эта группа с архаизмами, значение которых связано с понятиями о человеческом организме (более 40 идиом). В качестве устаревших компонентов выступают слова: **древнерусские**: *плоть* – ‘тело’, *стать* – ‘телосложение, фигура’, *чело* – ‘лоб’, *лик* – ‘лицо’, *уста* – ‘губы’, *око* – ‘глаз’, *пята* – ‘пятка’, *стопа* – ‘нога, шаг’, *лоно* – ‘грудь’, карачки (от др.-русск. *корокъ*) – ‘голень’, *живот* – ‘жизнь’, *душа* – ‘ямочка на шее под кадыком’, *погибель* – ‘сгиб тела’; **старославянские**: *перст* – ‘палец’, *зеница* – ‘зрачок’, *вежды* – ‘веки’, *чресла* – ‘поясница, крестец’, *чрево* – ‘живот’ [5, с. 181].

Эти существительные теперь уже не употребляются в свободных словосочетаниях (кроме редких случаев, обусловленных стилистическими особенностями языка художественных произведений), а входят в состав фразеологических оборотов: *перепоясывать свои чресла* – ‘готовиться в далекое путешествие’; *чреватое последствиями* – ‘причинить вред’; *не на живот, а на смерть* – ‘не щадя своей жизни’; *положить живот* – ‘погибать, умирать’; *под стать* – ‘подходящий, достойный кого-либо, чего-либо’; *с какой стати* – ‘зачем, почему, по какой причине’; *надевать личину* – ‘скрывать свою подлинную сущность, свое лицо’; *гнуть в три погибели* – ‘жестко эксплуатировать’; *бить челом* – ‘уважать, проявлять чувство глубокого уважения’; *душа нараспашку* – ‘чистосердечный, бесхитростный, прямодушный человек’; *накарачках* – ‘одновременно на обеих руках и ногах’.

Многие из перечисленных компонентов входят в состав не одного, а целого ряда фразеологизмов: **око**: *в мгновение ока* – ‘быстро, вмиг’; *пуце зеницы ока* – ‘бдительно, заботливо, тщательно беречь’; *смежить очи* – ‘погрузиться в сон’; *всевидящее око* – ‘о человеке, которому все известно’; *как зеницей ока дорожить* – ‘очень сильно беречь’; *око за око, зуб за зуб* – ‘о необходимости отомстить, отплатить за что-либо’ [6];

перст: *один как перст* – ‘в полном одиночестве’; *вложить персты в язвы* – ‘сделать кому-либо больно, что-либо болезненное, неприятное’ [6];

пята: *по пятам* – ‘идти не отставая, неотступно куда-либо за кем-либо/чем-либо’; *с головы до пят* – ‘целиком, полностью’ [6];

уста: *вкладывать в уста* – ‘заставлять кого-либо говорить те или иные слова, мысли, предложения’; *из уст* – ‘узнать что-либо от кого-либо’; *из первых уст* – ‘узнать что-либо непосредственно от очевидца’; *из вторых (третьих) уст* – ‘узнать что-либо через посредников, не от очевидцев’; *из*

уст в уста – ‘от одного человека к другому (о передаче сообщения, новостей)’; *отверзать уста* – ‘сказать что-либо, открыть уста’; *не сходить с уст* – ‘беспрестанно произносить что-либо, упоминать о чем-либо в разговоре’[6];

плоть: *плоть и кровь* – ‘родной ребенок, детище кого-либо или чего-либо; самое близкое, сыновнее родство’; *плоть от плоти* – ‘кровное родство, идейное порождение кого-либо или чего-либо’; *облекать в кровь и плоть* – ‘воплощать, выражать в определенной, конкретной, живой форме’; *облекаться в плоть и кровь* – ‘приобретать живую, конкретную форму’[6];

стопа:*идти по стопам* – ‘идти, следовать за кем-либо в чем-либо; брать с кого-либо пример’; *припадать к стопам* – ‘умолять, просить кого-либо о чем-либо; изъявлять раболепные чувства к кому-либо’; *повергать к стопам* – ‘подчинять чьей-либо воле, власти; преподносить что-либо, выражая свою покорность’; *направлять свои стопы* – ‘направляться, двигаться, идти куда-нибудь, в каком-нибудь направлении’[6].

Подводя итог нашим рассуждениям, следует отметить, что проблема крайне низкого уровня понимания устаревшей лексики современными учащимися требует самого пристального внимания со стороны учителя. Нужно планировать вопросы и задания, направленные на овладение учениками устаревшей лексикой в художественных текстах. Необходимо привить детям интерес к словам, пережившим время, развивать у них чувства любви к слову, что, в свою очередь, расширяет лингвистический кругозор обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шанский Н.М., Иванов В.В. Современный русский язык. Лексика. – М.: Просвещение, 1987. – 191 с.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
3. Попов Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. – М.: Высшая школа, 1976. – 200 с.
4. Матвеев Б.И. Фразеологизмы церковнославянского происхождения // РМИ. – 1990. – № 2. – С. 222-235.
5. Колесов В.В. История русского языка в рассказах. – М.: Просвещение, 1976. – 224 с.
6. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – изд. 2-е, стереотип. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 543 с.

ЧУПЦОВА Н.В. ЖАЗУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КӨНЕРГЕН ЖӘНЕ ДИАЛЕКТИЛІК ЛЕКСИКАНЫҢ ОРЫС ӘДЕБИЕТІ САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Бұл мақалада көнерген лексика мәселелері қозғалады. Мұнда оқушылардың көнерген лексиканы сауатты қолдана білу мәселесімен қатар неологизм, яғни жаңа сөздерді де қолдану тәсілдері көрсетілген. Мақала филолог-мұғалімдердің тәжірибесінде қолдануға арналған. Орыс тілінің өзгеруі және дамуын таныту мақсатын көздей отырып, орыс әдебиетінің классикалық шығармаларының мазмұнын терең ұғынуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: көнерген сөздер, жаңа сөздер, әдебиетінің классикалық, деэтимологияландыру, идиома, фразеология

CHUPTSOVA NADEZHDA. THE PATTERN OF USING OF OUT – OFDATE DIALECTAL VOCABULARY IN WORKS OF WRITERS ON THE LESSONS OF LITERATURE

This article touches the problem of old lexics. Particularly we want to know if students use both old lexics and neologisms correctly. The given article is aimed to be used by a great member of teachers practicing philology. It will help to know how the language develops and changes and to understand better the contents of Russian classical literature.

Keywords: old lexics , neologisms , classical literature , deetymologization, idiom, phraseology.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

Байдыбекова Е.І. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Бастауышта оқыту әдістемесі» кафедрасының доценті, п.ғ.к.;

Стычева О.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Қазақ және әлем әдебиеті» кафедрасының доценті, п.ғ.к.

Қарақұлов Қ.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Жалпы педагогика» кафедрасының профессоры, п.ғ.д.;

Бексейітова Г.М., Естаева А.О. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Жалпы педагогика» кафедрасының магистр-оқытушылары.

Мамадияров М.Д. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «География» кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к.;

Тажекова А.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «География» кафедрасының аға оқытушысы, г.ғ.к.;

Турабаева Г.Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының магистр-оқытушысы.

Темірханова С.М. – Жаңа технологиялар колледжінің аға оқытушысы, Шымкент қ.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

Жаппарбергенова Э.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Биология» кафедрасының доценті, б.ғ.к.;

Балтабай С.Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Биология» мамандығының студенті.

Исаев Ғ.И. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Биология» кафедрасының меңгерушісі, т.ғ.к.

Қадырбаева Р.И. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Информатика» кафедрасының доценті, п.ғ.д.;

Мырзахметова Б.Ш. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Информатика» кафедрасының меңгерушісі, т.ғ.к.;

Адылбекова Э.Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Информатика» кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.к.

Мәдібекова Ғ.М. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының меңгерушісі, х.ғ.к., доцент;

Муталиева Б.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доц. м.а., х.ғ.к.;

Исаева А.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының магистр-оқытушысы.

Сәрсембаева М.У. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Биология» кафедрасының доценті, б.ғ.к.;

Өтегенова П.Р. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Биология» мамандығының студенті.

ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

Есімова А.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Әлеуметтік пәндер» кафедрасының доценті, тарих ғ.к.;

Жанпаизова З.М. – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент.

Исабек Б.Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының I проректоры - оқу ісі жөніндегі проректоры, тарих ғ.к., доцент.

Налмишева Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «География» кафедрасының аға оқытушысы;

Мутан А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «География» мамандығының студенті;

Қорғанбаева С. – №52 жалпы орта мектебінің «Ағылшын тілі» пәнінің мұғалімі, Шымкент қ.

Сәрсенбиева Н.Ф. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Информатика» кафедрасының доценті, э.ғ.к.;

Құрманбаева Ж.И. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Информатика» кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі;

Күдеров Н.Ш. – Қаржы және банк саласындағы іскерлік басқару магистрі, ШҚО әкім аппаратының ҰИБТТ бас маманы.

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

Алтынбеков Қ. – «Қазақ және әлем әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.

Бейсенбаева А.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Әлем тілдері» кафедрасының аға оқытушысы, ҚР Оқу ісінің үздігі.

Сапарбаева Қ.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты Оқу-әдістемелік басқармасының бастығы, ф.ғ.к.;

Бегалиева Р.Н. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының Ғалым-хатшысы, ф.ғ.к.

Савельева Н.П. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Әлем тілдері» кафедрасының аға оқытушысы.

Утембаева М.М. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Тіл білімі» кафедрасының аға оқытушысы;

Байтенова Р.М. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің аға оқытушысы.

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

Жоламанова Г.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Музыкалық білім» кафедрасының аға оқытушысы, ө.ғ.к.

Құралов А.Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Кәсіптік оқыту және бейнелеу өнері» кафедрасының доценті, тарих ғ.к.;

Мұсақұлов Қ.Т. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Кәсіптік оқыту және бейнелеу өнері» кафедрасының аға оқытушысы;

Рысқұлов А.Қ. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Кәсіптік оқыту және бейнелеу өнері» кафедрасының магистр-оқытушысы.

Тұрысқұлов Ө.Ж. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., доцент;

Наханов Қ.С. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» кафедрасының доценті, п.ғ.к.

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

Жанзақова М. – Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеттің магистранты, Шымкент қ.

Қалқанова Ж. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің «Азаматтық құқық және азаматтық процесс» кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Мулдашева А.М. – Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеттің магистранты, Шымкент қ.

Нұрман Қ.Қ. – Қазақстан Халықтар достығы инженерлі-педагогикалық университетінің магистранты;

Битемирова А.Е. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доц., х.ғ.к.;

Шағраева Б.Б. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доц., х.ғ.к.

Хамза Б., Хамза А., Қанаева Л.С. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Ағылшын филологиясы» кафедрасының магистр-аға оқытушылары.

Юсупова Г.Т. – Қазақстан Халықтар достығы инженерлік-педагогикалық университетінің магистранты.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

Қозыкеева Р.А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доц., т.ғ.к.;

Баймаханова Г.М. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Химия» кафедрасының доц., х.ғ.к.;

Алдаберген А. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының студенті.

Нұрмуханбетова Г.К. – Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты «Информатика» кафедрасының доценті, п.ғ.к. ,

Байтурова Г.К. –В.Терешкова атындағы №31 жалпы орта мектептің информатика мұғалімі,

Базарқұлов Ж. – информатика мамандығының 1-курс магистранты.

Шойбекова А.А. –М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің «Практикалық қазақ тілі» кафедрасына оқытушысы, ф.ғ.к.;

Медетова А.О.–М.Х.Дулати атындағы үш тілде оқытатын мамандандырылған №8 гимназияның мұғалімі, Шымкент қ.;

Дүйсенова А. –М.Х.Дулати атындағы үш тілде оқытатын мамандандырылған №8 гимназияның 8-сынып оқушысы.

Чупцова Н.В. – «Сәлем» жалпы орта мектебінің «Орыс тілі мен әдебиеті» пәнінің мұғалімі, Шымкент қ.

НАШИ АВТОРЫ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Байдыбекова Е.И. – доцент кафедры «Методика начального обучения» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.;

Стычева О.А. – доцент кафедры «Казахская и мировая литература» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.

Каракулов К.Ж. – профессор кафедры «Общая педагогика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, д.п.н.;

Бексеитова Г.М., Естаева А.О. – магистры-преподаватели кафедры «Общая педагогика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Мамадияров М.Д. –заведующий кафедрой «География» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.г.н.;

Тажекова А.Ж. – старший преподаватель кафедры «География» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.г.н.;

Турабаева Г.Қ. – магистр-преподаватель Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Темирханова С.М. – старший преподаватель колледжа новых технологий, г.Шымкент.

ЕСТЕСТВОНАУЧНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ И МАТЕМАТИКА

Жаппарбергенова Э.Б. – доцент кафедры «Биология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.б.н.;

Балтабай С.К. – студентка специальности «Биология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Исаев Г.И. – заведующий кафедрой «Биология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.т.н.

Кадырбаева Р.И. – доцент кафедры «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, д.п.н.;

Мырзахметова Б.Ш. – заведующая кафедрой «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.т.н.;

Адылбекова Э.Т. – старший преподаватель кафедры «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.

Мадиекова Г.М. – заведующая кафедрой «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н., доцент;

Муталиева Б.Ж. – и.о. доцента кафедрой «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н.;

Исаева А.Б. – магистр-преподаватель кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Сарсембаева М.У. – доцент кафедры «Биология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.б.н.;

Утегенова П.Р. – студентка специальности «Биология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

ИСТОРИЯ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ. ПРАВО И ЭКОНОМИКА

Есимова А.Б. – доцент кафедры «Социальные дисциплины» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.и.н.;

Джанпаизова З.М. – кандидат исторических наук, доцент.

Исабек Б.К. – I проректор - проректор по учебной работе Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.и.н., доцент.

Налмишева К. – старший преподаватель кафедры «География» Южно-Казахстанского государственного педагогического института;

Мутан А. – студент специальности «География» Южно-Казахстанского государственного педагогического института;

Корганбаева С. – учитель английского языка средней школы №52, г.Шымкент.

Сарсенбиева Н.Ф. – доцент кафедры «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.э.н.;

Курманбаева Ж.И. – старший преподаватель кафедры «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, магистр педагогики;

Кудеров Н.Ш. – магистр делового администрирования финансовой и банковской сферы, главный специалист ОИОАГ аппарата акима Восточно-Казахстанской области.

ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Алтынбеков К. – старший преподаватель кафедры «Казахская и мировая литература» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.

Бейсенбаева А.А. – старший преподаватель кафедры «Мировые языки» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, «Отличник образования РК».

Сапарбаева К.Ж. – начальник Учебно-методического управления Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.;

Бегалиева Р.Н. – ученый секретарь Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.ф.н.

Савельева Н.П. – старший преподаватель кафедры «Мировые языки» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Утембаева М.М. – старший преподаватель кафедры «Языкознание» Южно-Казахстанского государственного педагогического института;

Байтенова Р.М. – старший преподаватель Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауезова.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО. КУЛЬТУРА И СПОРТ

Жоламанова Г.Ж. – старший преподаватель кафедры «Музыкальное образование», кандидат искусствоведения.

Куралов А.К. – доцент кафедры «Профессиональное обучение и изобразительное искусство» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.и.н.;

Мусакулов К.Т. – старший преподаватель кафедры «Профессиональное обучение и изобразительное искусство» Южно-Казахстанского государственного педагогического института;

Рыскулов А.К. – магистр-преподаватель кафедры «Профессиональное обучение и изобразительное искусство» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Турьскулов У.Ж. – заведующий кафедрой «Теория и методика физического воспитания» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н., доцент;

Наханов Қ.С. – доцент кафедры «Теория и методика физического воспитания» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.

ПОИСКИ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ

Жанзакова М. – магистрант Регионального социально-инновационного университета, г.Шымкент;

Калканова Ж. – доцент кафедры «Гражданское право и гражданский процесс» Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауезова, к.ю.н.

Мулдашева А.М. – магистрант Регионального социально-инновационного университета, г.Шымкент.

Нурман К.К. – магистрант Казахского инженерно-педагогического университета Дружбы народов.

Битемирова А.Е. – доцент кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н.;

Шаграева Б.Б. – доцент кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н.

Хамза Б., Хамза А., Канаева Л.С. – старшие преподаватели-магистры кафедры «Английская филология» Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Юсупова Г.Т. – магистрант Казахского инженерно-педагогического университета Дружбы народов.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Козыкеева Р.А. – доцент кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.т.н.;

Баймаханова Г.М. – доцент кафедры «Химия» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.х.н.;

Алдаберген А. – студент Южно-Казахстанского государственного педагогического института.

Нурмуханбетова Г.К. – доцент кафедры «Информатика» Южно-Казахстанского государственного педагогического института, к.п.н.;

Байтурова Г.К. – учитель информатики средней школы №31 им. В.Терешковой;

Базаркулов Ж. – магистрант 1-курса по специальности «Информатика».

Шойбекова А.А. – старший преподаватель кафедры «Практический казахский язык» Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауезова, к.ф.н.;

Медетова А.О. – учитель специализированной гимназии №8 им. М.Х.Дулати с обучением на трех языках, г.Шымкент;

Дуйсенова А. – ученица 8-класса специализированной гимназии №8 им. М.Х.Дулати с обучением на трех языках, г.Шымкент.

Чупцова Н.В. – учитель русского языка и литературы ОСШ «Салем», г.Шымкент.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

Байдыбекова Е.И., Стычева О.А. К ВОПРОСУ ОБ ОБНОВЛЕНИИ СТРУКТУРЫ И СОДЕРЖАНИЯ ЛЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ.....	3
Каракулов К.Ж., Бексейтова Г.М., Естаева А.О. ШКОЛА И БУДУЩЕЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ.....	9
Мамадияров М.Д., Тажекова А.Ж., Турабаева Г.Қ. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҢАЛЫҚТАРДЫ ЕНГІЗУДІҢ НЕГІЗДЕРІ.....	13
Темирханова С.М.	19

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОСНОВА
МЕХАНИЗМА ТВОРЧЕСКОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ.....

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

Жаппарбергенова Э.Б., Балтабай С.Қ. ТҮРМЫС ЖАҒДАЙЫНДА ДАЙЫНДАЛАТЫН СҮЗБЕ СҮТ ҚЫШҚЫЛ ТАҒАМЫНЫҢ БИОТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	25
Исаев Ф.И. ӨНДІРІСТІК ҚАЛДЫҚ СУЛАРДЫ ТАЗАРТУДА АДСОРБЦИЯЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	27
Кадирбаева Р.И., Мырзахметова Б.Ш., Адылбекова Э.Т. ПРОЕКТИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ УЧЕБНЫМ ПРОЦЕССОМ.....	33
Madybekova G.M., Mutaliyeva B.ZH., Issayeva A.B. INFLUENCE OF SURFACTANT ON THE INTERFACIAL PROPERTIES OF POLYACRYLONITRILE DERIVATIVES AT WATER/AIR INTERFACE.....	39
Умирбеков М.С., Жумабаев М.Ж., Бердалиев Д.Т. УЧЕТ ВНЕШНИХ ВОЗМУЩЕНИЙ В ОРБИТАЛЬНОМ КРУГОВОМ ДВИЖЕНИИ ИСЗ.....	47
Сәрсембаева М.У., Өтегенова П.Р. АДЫРАСПАННЫҢ (PEGANUM HARMALA) БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	54

ТАРИХ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ПӘНДЕР. ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

Есимова А.Б., Жанпаизова З.М. «SOFTPOWER» В СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ.....	60
Исабек Б.Қ. ТӘУЕЛСІЗДІК ЖӘНЕ ЕЛБАСЫ.....	66
Налмишова Қ., Мутан А., Қорғанбаева С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ.....	73
Сарсенбиева Н.Ф., Курманбаева Ж.И., Кудеров Н.Ш. ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОНСУЛЬ- ТАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА.....	79

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

Алтынбеков Қ.С. АБАЙДЫҢ АҚЫНДЫҚ ӨНЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ФОЛЬКЛОРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	84
--	----

Бейсенбаева А.А. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ БАЛАЛАРДЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ОЙЫНДАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ.....	90
Сапарбаева Қ.Ж., Бегалиева Р.Н. ӘЛІБЕК АСҚАРОВТЫҢ «ӨР АЛТАЙ, МЕН ҚАЙТЕЙІН БИІГІНДІ...» ПОВЕСІ.....	97
Савельева Н.П. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА ПРИМЕРЕ РАБОТЫ НАДИНОЯЗЫЧНЫМ ТЕКСТОМ.....	103
Утембаева М.М., Байтенова Р.М. МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ЦЕЛЕОРИЕНТИРОВАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	107

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ

Джоламанова Г.Д. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЖАНРА СИМФОНИЧЕСКОГО КЮЯ В КАЗАХСКОЙ МУЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Е.РАХМАДИЕВА).....	112
Құралов А., Мұсақұлов Қ.Т., Рысқұлов А.Қ. ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ – ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ.....	116
Тұрысқұлов Ө.Ж., Наханов Қ.С. БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ БАКАЛАВРЫН КӘСІБИ ДАЙЫНДАУ МАЗМҰНЫ.....	122

ЖАС ҒАЛЫМДАР ІЗДЕНІСІ

Джанзакова М., Калканова Ж. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ МИГРАЦИЯ: СУЩНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ.....	129
Мулдашева А.М. XX ҒАСЫРДЫҢ 60-70 ЖЫЛДАРЫ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТІҢ МӘДЕНИЕТ ТАРИХЫНДАҒЫ РӨЛІ.....	135
Нұрман Қ.Қ., Битемирова А.Е., Шағраева Б.Б. КАТАЛИЗАТОРЛАРДЫҢ КОКСТЕНУ МЕХАНИЗМІ.....	141
Khatza B., Khatza A., Kanayeva L.S. TEACHER AND STUDENT IN DISTANCE LEARNING.....	147
Юсупова Г.Т. ОТРАЖЕНИЕ НОРМ ЭТИКЕТА В КАЗАХСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПАРЕМИЯХ.....	154

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚЫТУ

ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

Қозыкеева Р.А., Баймаханова Г.М., Алдаберген А. ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	161
Нурмуханбетова Г.К., Байтурова Г.К., Базаркулов Ж. ИНФОРМАТИКАДАН ОЛИМПИАДАҒА ДАЙЫНДАУ БАРЫСЫНДА ЕСКЕРЕТІН КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР.....	166
Шойбекова А.А., Медетова А.О., Дүйсенова А. ҰЛТТЫҚ ТӘЛІМ-ТӘРБИЕ ҰЛТТЫҚ ТІЛДІ ДАМУДАН БАСТАЛАДЫ.....	172
Чупцова Н.В. ХАРАКТЕР ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСТАРЕВШЕЙ И ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПИСАТЕЛЕЙ НА УРОКАХ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	175
БІЗДІҢ АВТОРЛАР	183
НАШИ АВТОРЫ	187

Басуға 28.12.2014 жылы қол қойылды.
Қаріп түрі Times New Roman
Көлемі 12 шартты баспа табақ.
Таралымы 300 дана.

«Әлем» баспасы. Тапсырыс №2812
Шымкент қаласы, Ғ.Ляев көшесі 7

+ 7 702 331 44 37, +7 776 331 44 37